

АЗАМАТ
ҚОРЖОВОВ

МЕРОСХҮР

Отасиңи бирор марта кўрмаган йузит ўн саккиз
ёшга тўлганда сирли бир кимса келиб, ўлим тўшагудеги
бадавлат отаси ўққлаётганини айтаду...

Азамат ҚОРЖОВОВ

МЕРОСХҶР

Қиссалар

**Тошкент
“IJOD-PRESS”
2019**

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)7

Қ 59

Тақризчи:

Муҳаббат ЙЎЛДОШЕВА

ёзувчи, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

Қоржовов, Азамат.

Меросхўр: қиссалар / А.Қоржовов. – Т.: IJOD-PRESS, 2018.
– 256 б.

ISBN 978-9943-5235-7-9

Онасининг вафотидан сўнг кулбаи вайронасида ёлғиз қолган бушбаёв йигитнинг бошига яна бир кулфат тушади. Кунларнинг бирида деразаси тақиллаб, ўзи ҳеч қачон кўрмаган, эшитмаган отасидан элчи келади. Аслида бу элчи одам ўғриси эди...

Азамат Қоржововнинг ушбу китобига ғаройиб мерос ҳақида ҳикоя қилувчи «Меросхўр» ва бир қишлоқ қабристонининг боғини обод қилган йигитнинг қизиқарли тақдири ҳақидаги «Қоронғи чорбоғ» қиссалари киритилган.

Асарлар сиз – азиз китобхонларга манзур бўлади деган умиддамиз.

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 168 469 - 2019

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-5235-7-9

© “IJOD-PRESS” нашриёти, 2019

МЕРОСХҮР

1. Қирқ кун қолган эди...

Ҳн саккизга киришимга қирқ кун қолганда онам вафот этди. Меҳрибонгинам ғарибгина ҳовлимизга эккан дарахтлар эрта барг тўкканида бир фалокат бўлишини сезгандим. Қирққа ҳам кирмади муштипар онам. Ҳша дамларда, яъни бундан чорак аср муқаддам энди-энди маъракалар ихчамлаша бошлаганди. Мен на маърака ҳақида Ҳйладим, на кейинги ҳаётимни. Тарихим аҳволим каби ачинарли эди.

Ҳақиқатан, азага келганлар уйимизга ҳам ачиниб қарашди. Уйимиз файзсиз эканини Ҳзим ҳам билман. Аксига олиб шу йил ёз бўйи деворлар ёрилиб чиқди, айвон шифти босиб қолмаслиги учун онам тиргович қўйган эди.

Ҳшанда маҳалладош шифокор онамни текширгач, Ҳрнидан турди-да, ёнимдан Ҳтаётиб:

— Ҳш, — деди менга тикилиб, — бу ёққа юрингчи, Орифжон. — У бўсағада елкамга қўл ташлади. — Онангизни «болалар уйи»да катта бўлган деб эшитгандим, қавм-қариндошларингиз йўқ экан. Мабодо отангиздан хат-хабар келмадимми?

— Отам кимлигини билмайман, ака, — бошимни эгдим.

— Энди катта йигитсиз, гапимни диққат билан эшитинг. Хулласи калом, онангизнинг уч кунлик ҳам умри қолмаган. Буни шифокор сифатида айтяпман. Маҳалладош сифатида айтсам, ука, қасалхонама-қасалхона олиб юргангиз энди наф бермайди, бемор тамом бўлган... — Шифокор лабини буриб, бош чайқади.

— Врачлар сўнгги дақиқагача уриниши керак,—

Азамат ҚОРЖОВОВ

дедим ўпкам тўлиб. — Ҳатто ўлиб қолган ҳолда ҳам тирилтириб олишади-ку!

Шифокор оғир ўйга толгандек бир нуқтага тикилиб, иягини ушлади, кўзларини бир муддат юмди. Сўнг вазминлик билан сўзлади:

— Шифокорлар нега жавоб бериб юборганини биласизми? Узингизга ҳам айтишгандир? Бемор бошқа яшолмайди, дунёдаги энг кучли шифокор-олимларни йигиб келганингизда ҳам бефойда.

Бу одам онаминг ҳаётлигида келган охириги шифокор бўлди. Шундан сўнг даҳшатли фожиани кутиб яшадим. Бугун-эрта ягона суянчим мени умрбод тарк этади, уни қиёматгача қайтиб кўрмайман, абадият сари кетади.

Ҳа, ҳеч қандай мўъжизага ишонч қолмаган эди.

— Иймонини берсин, — дейишди қўшни хотинлар, — тақдирдан қайси биримиз қочиб қутулардик. Бандаси куни битса кетади. Эркакдан ҳам, аёлдан ҳам дўппайган ер қолади. Эҳ, дунё... дунё...

Уларнинг гапларини жим тинглардим. Охириги кун ҳожи она келди. Салобатли бўлгани учунми, бадавлатлигиданми, бошқаларга қараганда ундан кўпроқ ийманардим. Бир вақт бошқа хотинларга ўхшаб, далда бериш ўрнига койиди:

— Нега шунча вақтдан бери ишламайсиз, Ориф ўғлим? Ҳадемай уйланишингиз, бола-чақа боқшингиз керак. Сиз тенги йигитлар уйланмасдан аввал ҳам сингиллари-ю укаларига қарашиб, ота-онасини боқиб ётибди. Онангиз касал бўлмаганида ҳам барибир сизни умрбод боқмасди, буни яхши биласиз. Аҳли аёл оила эркакларига суянади. Сизнинг кимингиз бор? Ёлғизгина волидаи муҳтарамангиз. Афсуски, у киши ҳозир касал. Худо қанча умр бергани бизга аёнмас. Уззукун уйда ўтирасиз,

кимлардир ул-бул ёрдам қилишини кутасиз. Айтинг, болам, ярашадими сиздек алп йигитга? Ёшлик — ғайрат дегани. Одам ёшлигида бир нимага эришмаса, кейин қийин. Ўзингизга маълум, ҳеч ким отасиз дунёга келмайди. Сизнинг ҳам қаердадир отангиз бор, қариндошларингиз бор. Шунча йил дом-дараги бўлмаган одамларни ахтариб топинг, демайман. Айтмоқчиманки, онангизни фарзанд кутаётган ҳолда ташлаб кетган ўша номардга ўхшашни хоҳламасангиз керак? Бу юришингизни кўриб одамлар «Онаси меҳнатқаш, демак, у отасига тортган, бадфеъллиги ҳам шундан, келажакда иккиқат аёлини ташлаб кетадиган номард бўлиб етишади» демайдиларми?

— Узоқдан иш топилганди, — дедим мунгайиб, — лекин аям жўнатмади.

— Узоқ деганингиз қаер? Тошкентми, Қозоғистонми, Россиями? Аллақаерларга бораман деб судралиб юриверасизми? Қизиқ, мана шу шаҳримизда қанча корхона бор! Биздан сўраганингизда ўғлимнинг гилам цехига ишга олардик. Бировга бўйин эгиб боргингиз келмайди. Худо билади, Қозоғистонга ёки Россияга кетмоқчи бўлганингиз ҳам чўпчакдир.

— Россияга... — Онам алаҳсирадими, билиб гапирдим, қуруқшаган лаблари орасидан шундай сўзлар чиқди: — Россияга борма, ўғлим... Музлар орасида... Муз одам... Муз отанг... У ёмон одам... жиноятчи... Сени ҳам тортиб кетади...

— Нима дейсиз, ая? — деб онамнинг бошига энгашдим.

Онам бошқа сўз айтолмай жимиб қолди. Ҳожи она пичирлаб тиловат қила бошлади. Ўшанда онам илк бор менга отам ҳақида нималарнидир айтмоқчи бўлганди. Отам Россияда яшайдими? «Музлар орасида» деганини қандай тушунай? «Ёмон одам»,

Азамат ҚОРЖОВОВ

«жиноятчи» деганига қараганда, отам ё ўғри, ё талончи, ё нашафуруш экан-да? Балки онам мени отамдан яшириш учун умр бўйи шу маҳаллада бекиниб яшагандир?

Дарвоқе, мени қанча маломат қилсалар кам. Ҳақиқатан меҳнатга бўйним ёр бермасди. Ҳатто, дастурхон бошида ҳам онам парвона эди. Шу қадар меҳрибон эдиларки, чойни ичириб қўйишга ҳам тайёр. Мен эса шунга ўрганган ноқобил фарзанд эдим.

Эсимда, мактабга борган чоғларим икки-уч марта болалардан калтак еб, кўзим бир оз очилган. «Эркалигингни онангга қиласан», деб бекорга айтишмаган. Бошқалар учун ким бўлибман? Бир бечора аёлнинг анқов ўғли. Шижоатли, мард, жасур йигит бўлиб вояга етмаганим учун онамни айбламайман. Мени ўзгартириш мумкин эмасди. Туғма ялқов, туғма бўшанг эдим.

Эртасига қўшни аёл овозини пасайтириб шундай деди:

— Кийимларингни алмаштириб ол, чопонингни кийиб, белбоғингни бойла. Бояқишнинг ажали етди. Қандай яхши онанг борийди-я!..

Ўша куни негадир қалбим йиғламади. Гўё тошюрак инсонга айланиб қолгандим. Маҳалла аҳли билан қабристонга бориб, маҳалла аҳли билан бирга қайтдим. Атрофимдаги одамларга бегона эдим. Улар қариндошлари вафот этгандек бир-бирига таъзия билдиришар, ачинишар, маъракаларини қандай ўтказишни маслаҳатлашишар эди.

Маҳалла оқсоқоли маъракаларга бошчилик қилиб, уйимизга келиб, иш буюриб турди. Секин-аста қўшнилари ҳам оёғи узилди. Ҳожи она цехдан иш гаплашиб, бурнимдан ип ўтказгандек судраб борди. Яхшигина маош ваъда қилишди. Ёлғиз яшамаслигим

учун уйлантириб қўйишларини ҳам айтишди. Бироқ барчаси икки кунда жонимга тегди. Ишга бормаи қўйдим. Қандай яшайман, ким овқат беради-ю ким кийимларимни ювади, ҳеч вақони ўйламасдим, ўйлашни ҳам истамасдим.

Бир ҳақиқатни тушундим, онамнинг вафотидан сўнг одамлар мени унута бошлашди. Аҳволим танг бўлиб, ҳўнграб йиғладим. Онамни шундай соғиндимки, ўлиб қолаёздим. Дунёдаги энг азобли туйғу марҳумни, у билан ўтган дамларни соғиниш эканини ўшанда билганман.

Бир куни маҳалла оқсоқоли келди.

— Эртага пайшанба, — деди у, — онангнинг «қирқ»ини ўтказамиз.

Онаси ўлган йигитдек эмас, кимдир зуғум қилган, ҳализамон дўппосланадиган мазлум сингари бўйнимни қисиб ўтирардим. Сал бўлмаса ўзимни оқсоқолнинг оёғига ташлаб: «Энди нима қиламан? Қандай яшайман?» — деб зор-зор йиғламоққа ҳозир эдим.

Мунғайишим оқсоқолга ҳам ёқмади. Фаши келиб:

— Нечага кирдинг ўзи? — деб сўради.

— Шанба куни ўн саккизга... — дедиму онамнинг ўлганига қирқ кун тўлишини ўйлаб кўзларимга ёш қуйилди.

— Тавба, ўн саккиз ёшимизда биз нималар қилмадик! — жавради оқсоқол. — Туркмандан тортиб, Сибирнинг чекка қишлоқларигача кездик. Кездик эмас, жонимизни хатарга қўйиб ишладик. Севдик-севилдик! Эҳ-ҳе, қанча саргузаштлар ўтмаган бу бошдан! Ишонмайсан-да! Бир қиз учун Байкалда тўрттаси билан муштлашганман. Лабимдан бошлаб кўзимгача — бир қарич йиртилиб кетган. Қара, йиллар ўтиб, чандиқ ҳам қолмади. Мен сенга айтсам, ота-онам бошимни силаб, қишлоқдан чиқма, деб

Азамат ҚОРЖОВОВ

меҳрибончилик қилиб ўтирарди. Лекин бизга нимадир етишмасди, қайнаб турардик, қайнаб! Сен армияга ҳам бормагансан. Тўғрими?

Қўрқа-писа бош қимирлатдим.

— Қўлига пичоқ ушламаган, — давом этди оқсоқол, — милтиқ отмаган, от минмаган, кураш тушмаган йигитлар кўпайиб кетди. Қулоқ сол, — пичирлади у, — асли олис қишлоқдан бўлсам-да, қариганимда шаҳар маҳалласига оқсоқол қилиб тайинландим. Ҳаёт қизиқ, ҳозир сенга ақл ўргатиб турибману, ўзим ёшлигимда фирт безори бола бўлганман. Ўғирлик ҳам қилганман, қароқчилик ҳам. Сенинг ёшлигинг менга ўтиб қолса, эҳ, нималар қилмасдим-а! Ҳозирги замон зўр! Бизнеснинг бошини тутиб, дунёни забт этиб яшамайсанми?!

У кўзимга тобора қўрқинчли кўринарди. Оқсоқол умр бўйи қўй оғзидан чўп олмаган, ҳалим, донишманд бўлган, деган хаёлда эдим. Билсам, у ёшлигида қонга беланиб муштлашган, уйдан қочиб, олисларда яшаган, ўғирлаган, талаган, қизларни ҳам аямаган.

Ҳа, ҳаёт мен ўйлаганчалик эмаслигидан юрагим зирқирарди. Ҳадемай онамнинг «қирқ»и ҳам ўтди. Мени безовта қиладиган одам қолмади.

2. Чақирилмаган меҳмон

Туғилган кунимда қўшнилари, ҳатто, бир коса мошхўрда чиқаришмади. Балки туғилган куним эканлигини билишмас, балки мени бутунлай унутишгандир.

Кеч тушган. Чироқни ёқмай, шифтга қараб ётибман. Томда ўғри мушук юрибди шекилли, миёвлашга ўхшаш овоз эшитилди. «Нима есамикан? — деб ўйладим. — Қачонгача оч ётаман? Мушукнинг ҳам егулиги бор... Яна сув ичсаммикан?»

Сув ичиш учун даҳлизга чиқиш керак эди. «Ичганинг билан қорнинг тўйиб қолармиди?!» — деди ички овоз. Йиғлай десам, рости, йиғлашдан безор бўлгандим. Юрак-юракдан ўксиб, бевафо дунёга алам билан тик қараш авваллари ёқарди. Ҳозир-чи? Биринчи марта ўзим ўзимга аҳмоқ бўлиб кўриндим, ичимдан нафратландим.

— Нима қилай, аяжон, ёрдам беринг? — дедим бўшлиққа. — Нега мени отасиз улғайтириб, аро йўлда ташлаб кетдингиз? Нима учун бўш-баёв, қўрқоқ, ҳеч кимга кераксиз одамман? Мени яхши кўраркансиз, эркалатиш ўрнига урмайсизми ўнг юзимга, чап юзимга... Аямасдан!.. Қачон одам бўламан? Ё ўламанми шу ерда? Махлуқман! — Бошимни деворга “гурс-гурс” урдим. — Майибман! Мажруҳман!.. Туғилмасдан ўлсам бўлмасмиди? Аям ҳам мени деб бахтсизликка йўлиққан... Энди ҳолим не кечади?.. Ая... Аяжон...

Шу пайт аллакимлар деразамиз тагида тўхтаб, баланд овозда тортиша бошлашди:

— Сенинг ёшинг нечада? Мандан кичиксан, тушундингми?

— Ёшим ўн иккида, — деган овоз эшитилди. — Катта бўлсанг икки ёш катгасан. Шунга нима бўпти?!

— Жириллама!

— Ўзинг жириллама!

— Уришасанми?

— Яккама-якка чиқаман! Ҳамманг бирдан ташланма!

Ўсмирлардан бири, афтидан дўқ-пўписани бошлагани, шириллатиб кийимини ечди.

— Бу ерда эмас, — деди ўн икки яшар бола. — Яқинда жаноза бўлган, четга чиқайлик.

Улар уйимиз орқасидаги майдончадан эндигина узоқлашаётган эдики, бир киши:

— Ҳой жўжахўрозлар! — деди йўғон овозда.

Юрагим потирлаб ура кетди. Бегона товушлару оёқ саслари тезроқ тинишини истардим.

– Нима дейсиз? – сўради болалардан бири.

– Қоронғи тушганда тўдалашиб нима қиляпсанлар?

Участка нозири келибди, деб деразадан пойламоқчи бўлдим. (Бир куни у паспортимни текширганида менга ўқрайиб қараган эди.) Пардани кўтаришга улгурмасимдан бир боланинг овози жаранглади:

– Бизда ишингиз борми, амаки?

– Жуда маҳмадона экансан-ку! Қулоғингни шарт узиб ташлайми, ярамас!

Бола ўртоқларига хитоб қилди:

– Вақт кетяпти, юринглар! Бу амаки мастга ўхшайди!

– Беодоб бола! – деди эркак дағал оҳангда. – Тўхтанглар, бир нарса сўрамоқчиман, Ориф исмли йигит қайси уйда яшайди? Ўтган ойда онаси вафот этган.

– Манави уйда, – жавоб берди бола.

Парданинг четини секин кўтардим. Кўтардимۇ чаёни кўргандек ўзимни орқага отдим, юрагим бўғзимга тикилди. Чунки болалар ғойиб бўлишган, кимсасиз кўчада баҳайбат бир одам уйимизга, деразага, айнан менга тикилиб турарди.

Олд хонага чопиб чиқиб, эшикка қарадим: қулф. Ҳовли эшигининг занжирини илганим ҳам эсимда. Орқа хона деразаларига эса панжара ўрнатилган.

«Кўнгил сўраб келувчиларданмикан?» – хаёлимдан ўтказдим. Аммо қирқ кундан сўнг бемаҳалда етиб келувчи қариндошимиз ҳам йўқ, танишимиз ҳам. «Ориф исмли йигит қайси уйда яшайди?» дегани қулоғим остидан кетмасди. Агар у оддий меҳмон бўлиб чиқса ҳам менга битмас-туганмас ташвиш келтирарди. Онамининг маъракасидан қолган қуруқ чой бор, холос. Кир дастурхонлардан бирини ёзиб,

чой дамлайманми? Бу муаммоларга чидаш мумкин, лекин меҳмоннинг қўрқинчли нигоҳига бардош бериб бўлармикан?

Кўча эшик устма-уст тақиллади. Ҳовлига мўраладим. Аксига олиб, электр ҳам ўчди. Эшик яна тақиллади. Занжир шиқирлади. Кўчадаги одам эшикни итараётган эди.

— Нима қилсам экан? — вужудим қалтирай бошлади. — Қичқирсам, қўшниларга шарманда бўламан... Қочиб кетсаммикан?.. Қаёққа қочаман?.. Қўшнилар кела қолса-чи! Ахир, туғилган куним! Бирортасининг эсига тушиб, овқат-повқат кўтариб келса эди...

Кўча эшик тарақлаб очилиб кетди. Мана, у ҳовли ўртасида тўхтади. Мушти ила бурниними, оғзиними оҳиста артди. Бошини аввал ўнгга, кейин чапга бурди. У кунжак-кунжакларгача нигоҳи-ла тафтиш қилди. Нафас олмай кузатардим. Юрагим уришдан тўхтаб қолаёзган эди.

Бирдан олов пайдо бўлди. Чақирилмаган меҳмон сигарета тутатди. Кўчадан машина ўтди. Фаралар ёруғида буруқсиган тутунни ва аёлларникидек ёйилган сочни пайқадим. Ҳақиқатан ҳам у антиқа одам эди. Бировнинг эшигини бузиб кирганига, ҳовли очиқлигича қолганига, кўчадан маҳалла одамлари ўтаётганига пинагини-да бузмади. Одамлар ҳам лоқайд эди. Ҳеч бири «Кимсиз? Орифнинг ҳовлисида нима қиляпсиз?» демасди.

Нотаниш кимса тутун пуркаб, уй эшигига юрди. Бир сониядан сўнг хона сукунاتини ваҳимали тақиллаш бузди. Бурчакка қисиниб, миқ этмай ўти-равердим.

Эшикнинг ошиқ-мошиғи фикрлади. У секин, ammo куч билан итариб кўраётганди. Ҳўкизникидек кучи бор эди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ориф, — чақирди у. — Биладан, уйдасан. Намозшомдан кўрпага кириб олишинг нимаси?

Бармоқларимни тишлаб, кўзларимни чирт юмдим. «Сирли одам ким бўлди экан-а?» деб ўйлаб ўйимга етолмасдим. Умрим бино бўлибдики, исимни айтиб сўраб келган инсонни кўрмаганман.

— Ориф-ф... — худди илондек вишиллади кимса.

Миям ҳеч нарсани ўйламай қўйди.

— Ориф! — эшик ортидаги кимсанинг жаҳли чиқди. — Ким эканлигиндан бохабарман. Ўзингни хўрланган, жабр-зулм кўрган одамдек тутма. Сенга ҳеч ким ёмонлик қилмаган. Нима бўлса, ўзингдан! Яхшиси, кел, калитни бура. Гаплашиб олишимиз керак. Акс ҳолда...

Қулоқларимни беркитдим. Бир оздан сўнг нимадир қарсиллагани эшитилди. Бошимни кўтардим у қотиб қолдим: баҳайбат кимса тепамда турарди. Шартта қўйнига қўл солди-да, ёндиргичини ёқди. Шам ҳам тайёр экан, хона бир зумда ёришди.

Шамни токчага қўйгач, ўтиришга жой қидирди. Стулга ўрганган чоғи, кўрпачага чўкай демасди. Онамдан қолган сандиқчани тахмон тагидан тортиб олди. Тагига дўқ этиб қўйиб, оёқларини кериб ўтирди. Умримда бундай қўрқинчли одамни кўрмагандим. У эллик ёшлардан ошган турқи совуқ кимса эди. Кўзлари ёнади, туртиб чиққан сўйлоқ тишлари соқол босган башарасига ёвузлик тусини беради, бошдан-оёқ қоп-қора кийингани кинолардаги жаллодларни эслатади.

— Уйингда музлатгич йўқми? — сўради мендан кўз узмай.

Бошимни сарак-сарак қилдим.

— Нима деганинг бу? Тилинг борми?

— Йўқ... — биринчи марта гапирдим.

Босқинчи хо-холаб кулиб юборди.

— Бугун ўн саккизга кирдингми?

— Ҳа.

— Афсус, онанг ўлибди. — Буни шунчаки гап тополмагандек бамайлихотир гапириб, сигаретини чуқурроқ тортди. — Қаерга кўмдиларинг?

— Қабристонга...

— Қабристонга эканини биламан. Қайси қабристон? Номи нима демоқчиман.

Димоғимга сигарет ҳиди урилган сайин кўнглим айниб, титрай бошладим. «Кимсиз?» деб сўролмадим. Онамсиз кўп яшолмаслигимни сезгандим, илло ўлим бунчалик тез яқинлашиши хаёлимнинг бир четига ҳам келмаганди.

У кўнглимдан кечаётганларни уқиб, тиржайди.

— Кимлигимни сўраёлмаяпсанми? Сўрама! Сўрашдан фойда йўқ, чунки ўзим ҳақимда фақат ўзим гапирман. Агар сўраганингда отиб ташлардим.

Мақтанганнамо ҳолда плашининг олдини очган эди, қирралари ялтироқ оқиш тўппончанинг дастасига кўзим тушди.

— Терговчиларни ёқтирмайман. Сен-чи?

Елка қисдим. Тилим калимага келмасди.

— Онам ётган қабристонда ётишни хоҳлайман, — деди у. — Сен ҳамми?

— ...

— «Онам ётган қабристонда ётишни хоҳлайман» деган гапда катта маъно бор, Ориф, бу «Ватан» дегани.

— ...

— Майли, сени қийнамай. Аввал хатни ўқи-чи?

Худди шам чиқарган каби қўйнидан ўроғлик мактуб олди-да, менга узатди. Назаримда, шу тобда унинг кўзлари қувончдан порлагандек бўлди.

— Элчини яхши кутиб олмаганинг учун шундай муносабатга лойиқ кўрилдинг, кечир, — деди у. — Аслида, мен бировга хушхабар етказишни яхши

Азамат ҚОРЖОВОВ

құрадиганларданман. Нега қувонмаяпсан? Ұқи! Ұқисанг-чи?

Қоғозни ёйдим.

— Қалтирама, — деди пўписа қилиб.

Ёзувларга тушунмадим. Очиги, нималар ёзилганига ақлим етмади. Титраётган варақни тортиб олган нотаниш киши ўзи ўқий бошлади:

— «Салом, ўғлим! Бу хатни ёзаётган камина — отанг бўламан. Сени ўн саккиз йил суриштирмадим. Эшитишимча, онанг ҳеч кимга турмушга чиқмабди. Мен ҳақимда, яъни отанг ҳақида гапирмаган бўлса керак. Унинг феъли шунақа. Майли, ҳозирча мен тирик эканман, сен билан учрашсам дейман. Бир неча кунлик умрим қолган бўлса-да, ҳалиҳамон кучдаман. Куч — ҳар қандай эркакнинг иродаси. Шаҳаншоҳлардек улуғлигим онангни ҳайиқтирди. Онанг мени тушунмади. Унга ўзига ўхшаган оддий инсон учраши керак эди. Фермерми, ҳисобчи, ўқитувчими, таксичими, ким бўлса ҳам. Онанг сен билан ҳузуримга киролмасди. Ёлғиз жигарбандимни олиб қўяди, деб қўрққан. Сени шундай авайлаганки, эҳтимол, шу ёшинггача кўчага ҳам ёлғиз чиқармагандир? Буларни қўя турайлик. Унинг ўлганини эшитиб, ачиндим. Бир вақтлар севардим, десам ишонасанми? Уйланмоқчи эдим...»

Эс-хушимни йиғиштирдим. Кимдир менга оталик даъво қилаётган эди.

— Ким у? — дедим элчига тикилиб. — Хатни ёзган киши адашган, менинг отам йўқ!

— Бекор айтибсан, отаси йўқ кимсанинг ўзи йўқ. Исминг Орифми? Боғ кўчасидаги ўн учинчи уйда, шу ерда яшайсанми? Онангнинг исми Эҳсоной. У сен туғилмасингдан илгари музхонада ишлаган.

— Илтимос, кетинг. Ҳозир участкавой келмоқчи эди...

Меҳмон увлаётган бўри каби бўйнини чўзиб, аламли ихради, кейин чўғ кўзларини кўзимга қадаб:

— Отанг бор! У сенинг ҳақиқий отанг! — деди.
 — Фирт етимча бўлиб, чангга қоришиб ётибсану шундай падарингдан тонасанми? Унинг кимлигини билмайсан! Яна одамни қўрқитмоқчи бўлганинг-чи! Участкавой келармиш! Менга деса, полковникларни чақир! — У шундай дея тўппончасини олди-да, бошим узра ўқ узди. Ўқ сувоқни сачратиб юборди.
 — Ҳеч кимдан қўрқмайман! Қўрқмайман! «Қўрқув» деган сўзни жиним суймайди! Кўчага чиқсанг — қўрқув, бизнес бошламоқчи бўлсанг — қўрқув! Чет элга бормоқчи бўлсанг — қўрқув! Ҳатто, эшигинг тақилласа — қўрқув! Пропискани текширишга келдими, ҳисоблагични кўришмоқчимми ё қўшнинг қарзини сўрамоқчимми! Бутун умринг қўрқув! Жонингга тегиб кетмадими? Бир кун бўлса ҳам ўзинг учун яша! Қўрқув учун эмас!

Чийиллаётган қулоғимни беркитиб, мук тушиб ётардим. Барваста киши гаплари ҳавога учаётганини тушунди чоғи, елкамга залворли қўлини ташлади.

— Тур, бўтам. Қанақа муҳитда вояга етганинг кўриниб турибди. Кел, сени қийнамай, оддийгина тушунтириб қўяй. Отангинг сендан бошқа фарзанди йўқ. У буюк молиявий салтанат барпо этиш йўлида оилавий ишларга вақт тополмади. Энди эса ўляпти. Унинг салтанати халқники эмас, сеники. Барча-барчаси авлоддан авлодга ўтиши керак. Хатни охиригача ўқимадик. Қисқаси, отанг сени кўрмоқчи.

Бошимни силкитиб розилик бердим. Бошқа иложим йўқлигини фаҳмламаслигим мумкин эмасди.

3. Ёш йигит ўғирлаб кетилди

Бу одам дадил кўринганига қарамай анча толиққан, қарилик енгган, қаеридир касал эди. Ва яна шуни англадимки, оталик даъво қилаётган мен

Азамат ҚОРЖОВОВ

кўрмаган зот ҳам у каби ичидан чириганди. Адойитамом бўлаётган баҳайбат одамлар тақдир тақозоси ила менга маҳтал эдилар.

Ёш боладек мўлтираб:

— Яна опкеб қўясизми? — деб сўрадим.

У димоғида кулди-да, гарданимдан тутиб остона сари итарди. Ҳовлига чиққанзимизда деди:

— Хўжайиннинг яккаю ёлғиз зурриёдисан. Акс ҳолда аллақачон пўстагинг чиқиб, уйингда чўзилиб ётардинг. Хотинмижозларни ёмон кўраман. Эркакмисан? Эркак бўл!

Гапларини бош қимирлатиб маъқуллайвердим. Аксига олиб давангир шу одатимга ҳам эътибор бериб қолди.

— Нега ҳадеб каллангни қимирлатасан? Хўжайин сени бу аҳволда кўрса, тил тортмай ўлади... Яна калласини қимирлатади-я! Эшит, ўв, мен жуда ёмон одамман. Ёнимда юрганингда ўзингни эркакча тут!

Кўча эшикни қулфлаш фурсати келиб, қалтираганча калитни бурашга уриндим.

— Қалтироқларни жинимдан ортиқ ёмон кўраман, — ижирганди у. — Бер бу ёққа!

Негадир қўли келишмай, қулфлаёлмади. Жаҳл билан калитни улоқтириб, тирсагимдан тутди-да, етаклаб кетди.

— Уйингга тушган ўғри ҳеч вақо тополмайди, — деди у. — Қайтага турмушингга раҳми келганидан бир-икки танга ташлаб кетади.

Маҳалла кўчасида учраганлар антиқа плашли, бесўнақай шляпали бу кимсадан мени қаёққа олиб кетаётганини бир оғиз сўрамадилар, эътибор ҳам бермадилар. Лоқайдлик қанчалик ёмонлигини тушундим. Алалхусус, менинг ўзим ким эдим у одамлардан нима кутяпман? Улар қоронғи чўккан

кўчада дуч келган йигит мен эканимни билмасдилар, танимасдилар, ақлларига ҳам сиғдирмасдилар.

– Ўн саккизга кирганинг ростми?

Бу вақтда биз Азлар маҳалласидан ўтиб борардик. Маҳалланинг қурилиш томонга элтувчи жин кўчаларида гиёҳвандлар, йўлтўсарлар кўпайганди. Ўтган ҳафта бир таксичини тунашган бўлишса, уч кун бурун куппа-кундузи бойвучча қизнинг телефонини ўғирлаб қочишганди. Бундай пайтда у ердан ўтишимиз ақл бовар қилмас ҳодиса эди.

– Ҳа... ўн саккиз... – гўлдирадим атрофга қўрқापиса қарарканман.

У оғзининг бир чети билан кулди. Кейин ҳавони ҳидлаб атрофга аланглади.

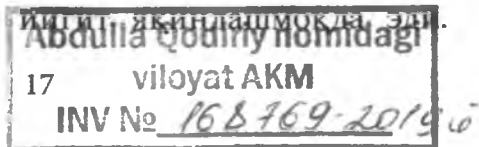
– Бу нимаси? Қайси итваччалар қуёш ботғач кўчада сигарет чекиб, пиво ичишяпти? Лаънати тўнғизлар! Улар ерга ҳам туфлашяпти. Эшитяпсанми? – Кейин тишлари гижирлаб кетди. – Писта чақишаётгани-чи? Асфальт устига-я? Сассиқ тарбиясизлар! Айтдим нега бу кўчада чироқ йўқ деб! Улар чироқларни синдиришган! Камига электр ҳақини ҳам тўламайди, текинхўрлар! Ҳаммаёқ обод! Булар эса битта шу кўчада чиябўриликни сақлаб қолишмоқчимиз, нима бало?!

Охири кўриниб турган боши берк кўчага кираётиб:

– Шу ерда қимирламай мени кут! – деди. – Қочсанг аяб ўтирмайман!

Қоққан қозиқдек қаққайиб турардим. Бу кўчага кундуз унча-мунча одам кирмайди, телба меҳмон бемаҳалда нималар қилмоқчи? У келгунча безорилар мени кўриб қолишса-я? Ёки ғалати ҳамроҳим қайтиб келмаса-чи?

Шу лаҳза ён томонимда кимдир йўталди. Новча, пакана ва семиз – уч

Азамат ҚОРЖОВОВ

Салом берган эдим, қулоқ-чаккамга тарсаки тушди. Асфальтга учиб тушдим.

— Урманглар, акалар... Мен Орифман!.. — бақирдим даҳшат васвасасида.

Безорилар жинниларча кулишди. Новча аввал онамни сўкиб, кейин:

— Қайси Орифсан? — деб сўради.

— Нариги маҳалладаги... Ўтган ҳафта... ўтган ойда ўлган... Урманглар!..

Пакана бўғиқ овозда:

— Ўлганмисан, тирикмисан, валдирама! — деди. — Яхшиликча, пулдан чиқар, тўнка!

— Беравер, — мингиллади семиз. — Барибир кийимларингни ечиб оламиз, яширган пулинг чўнтакларингда биз билан кетади.

Баъзи йўлтўсарлар отаси йўқ, онаси ўлганларга раҳм қилиши ҳақида эшитгандим. Гуё улар ногиронларнинг бошини силаб, қўлига пул берармиш. Шу умидда дедим:

— Мени урманглар! Танимаяпсизларми? Эҳсоной опанинг ўгли бўламан! Аям яқинда ўлди! Қирқ олтинчи мактабда фаррош эди! Отам йўқ... — «Ногиронман» демоқчи эдим, тилим айланмади.

— Ҳе, ўша онанг билан қўшмозор бўл! — яна сўкди новча. — Нега кучукка ўхшаб вангиллайсан? Сенга пул чиқар деяпмиз, қиз болага ўхшаб кўз ёш қиласан, овсар!

Учаласи ҳам боши берк кўчага орқа ўгириб турганлари учун бир соя лип этиб ўтганини кўрмади.

— Тоға шу ерда... — дедим ҳовлиқиб. — Ана, келяпти.

Безорилар орқага қарашди. Плашли кимса бекинишга улгурди.

Огоҳлантирганим ёлфонга йўйилди, бир неча тепки едим. Ҳар тепки тушганида «Вой, аяжон!»

деб бўкирардим. Тепкидан эмас, қўрқувдан юрагим ёрилиб ўлишим мумкин эди. Баногоҳ қоронғиликдан ҳуштак овози эшитилди. Қора плашли меҳмон уч-тўрт қадам нарида мени калтаклашларини кузатарди.

— Узр, — дея у ёндиргич ёқди, — Қарияпман шекилли, ҳид олишда адашиб, боши берк кўчага кириб кетибман. Бу ёқда экансанлар-да? Сигарет, пиво, писта ҳиди — чорвадан тараладиган «ифор»!

— Нима демоқчисан? Кимсан? — сенсиради новча.

— Қулоғим тўғри эшитган бўлса, асфальтда ётган анави бола мени “Тоға” деди. Мен ўша Тоғаман.

— Дайдига ўхшайсан, бу ёққа кел, — чақирди новча. — Уйсиз пиёнисталар чиқиндихонада ухлаши керак. Бизнинг кўчада кечаси қайси калланг билан юрибсан?

Шляпалининг қўлида нимадир ялтиради, шу ондаёқ безори қулоғини чангаллаб, додлаганча тиз чўкди. Халоскорим эпчил қассобдек шартта безорининг қулоғини кесиб олганди.

— Вой, қулоғим! Вой... — айюҳаннос солди новча.

Шляпали уни бир тепиб ағанатди. Семиз ҳамла қилган эди, иш чиқмади: думбасидан пичоқ еди. Безори ғалати инграб, оқсоқланганча нари қочди.

— Мактабда айтишмаганми сенларга, — деди шляпали, — ўқи, одам бўл, кўчада сандироқлама, ўзингдан катгани сенсирама, ёмонга учрасанг, ҳолингга вой, деб! Ўша ёмон менман! Хўш, қўларингдан нима келади? Ўқитувчиларингнинг гапи тўғри эканми, лаънати касаллар?

Пакана бир неча қадам ортга тисланиб, ура қочди. Чақирилмаган меҳмон тўппончасини чиқарди. Биринчи ўқдан сўнг шляпасини пича кўтариб, қоронғилик қўйнига синчиклаб тикилди. Яна икки марта тепкини босди. Кўчанинг нариги томонидаги

Азамат ҚОРЖОВОВ

деразалардан бири шақирлаб очилиб, қандайдир хотин шанғиллади:

— Ўл, ҳароми, ўл! Янги йил келишига неча ой бор, ҳалитдан «бомбичка» пақиллатасан! Қани, йўқол бу ердан!

Қария мени тортиб турғазди. Йўлимизда давом этарканмиз, у ортига қараркан:

— Зап шанғи хотинми дейман-а? — деди. — Шаҳрингларда тадбиркорлар, долларфурушлар, тиллафурушлар ва яна алламбалофурушлар шунақа шанғи эканига шоҳид бўлдим. Болалигимда бегемотларни яхши кўрардим. Улар бегемотга ўхшаганлари учун ҳам жаҳлим чиқмади.

Боягидан анча тез юрдик. Тўқнашувдан ҳеч ўзимга келолмаётгандим. Безориларга исмим ва яшаш жойимни айтиб қўйдим. Бирининг қулоғи кесилди, иккинчиси пичоқланди, учинчиси ўққа тутилди. Ички ишлар ходимлари оёққа туришади. Такасалтанглар муносиб жазоларини олишибди, демайди ҳеч ким. Улар безори ўспиринлар эди. Ҳамроҳим ким? Қуролланган ашаддий жиноятчи. Шаҳси ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Милиция мени қидиради.

— Эй, — деди у, — “Тоға” деганингга ҳайратдаман. Баракалла.

— Мен билмай...

— Нимани билмай?

— Исмингизни.

— Лақабим Тоға эди, — деди у. — Жинойий ўтмишимдаги лақабим Дон Тоға. Қалай? Яхшими?

— Яхши.

— Сен, жиян, бундан кейин мени Дон Тоға десанг ҳам бўлавереди.

Қўлини чўзди, кўришдик. Кинолардагидек:

— Танишганимдан хурсандман, — деди.

Вужудимда илк бор енгиллик уйғонди.

— Айт-чи, — деди Дон Тоға, — Ростдан ҳам овсармисан?

— Йўқ.

— Мени театрга чақириб, овсар ролини ўйнаб бер дейишса, минг йил ҳаракат қилиб сенинг қилиқларингни ўхшатолмасдим. Одам шунчалик ҳам бўлиши мумкинми?

— Уйдан чиқмай ўрганганман, т... Тоға...

— Сенинг уйдан чиқмай яшаган пайтларингни гувоҳимасман. Безориларга муомалангни кўриб ёқа ушладим. Кўзларимга ишонмай бир-икки дақиқа томоша қилдим. Нега сени дўппослашса йиқиласан?

— Зарба кучи билан...

— Хўп, кучли зарба бўлди, дейлик. У ҳолда нима сабабдан додладинг? Ҳеч бунақа аҳволга тушмаганман. Қўл-оёқларимни синдиришган, баданимга қизиган темир босишган, сенга ўхшаб бақирмаганман, бақиролмайман ҳам. Шунчаки роль ўйнаб бер, десалар ҳам ваҳимага тушиб бақиролмайман. Ваҳима нима? Менга ҳам ўргат.

— Қаерда?

— Жин ургур, нима қаерда?

— Сизни азоблашган экан-ку...

— Етмиш бешинчи йилдан тўқсонинчи йилгача, жами ўн беш йил шўро қамоқхоналарида ётганман. Бошимдан кечирганларни йўл-йўлакай сўзлаб берсам, отангинг уйига етиб боролмайсан.

Безорилар хаёлимдан кетмасди. Дам уларнинг қонга беланиб шифохонада ётганларини, дам милиция ходимлари мени ушлаб, қамоққа тикаётганини кўз ўнгимда жонлантираддим.

— Улар мени танишади, — деб минғирладим. — Мелисага айтади.

— Ҳалигиларми? — деди Дон Тоға.

— Ҳа.

— Бу билан нима демоқчисан?

— Ушлаб олишади.

— Кимни?

— Мени... Сизни ҳам...

— Гриммдаман, оғайни. Сени эса ўғирлаб кет-
япман. Эртага йиғилишларда ҳисобот берилади:
«Ёш йигит кеча ўз уйидан ўғирлаб кетилган. Уйидан
ва Азлар маҳалласидан ўқ излари топилган. Ўғри
баланд бўйли, узун сочли, эллик ёшлардаги эркак.
Аччиқ «Астра» сигаретаси чекади...» ва ҳоказо.
Аслида ҳаммаси нотўғри бўлиб чиқади. Мен бошқа
бировнинг изларини қолдиряпман.

Тубсиз жарга қулаб бораётганимни тушундим.

— Хафа бўлма, — деди Дон Тоға, — сен менинг
қурбоним эмас, жиянимсан.

4.Одам ўғрисининг шериклари

Икки маҳалла нарига етганимизда Дон Тоғанинг
ўпкаси бўғзига тиқилиб, симёғочни қучоқлаб, ҳар-
силлаб нафас олди.

— Бундан кейин уйингда музлатгичинг бўлсин,
— деди менга ўқрайиб. — Эшитдингми?! Музлатгич,
музлатгич, музлатгич! Наҳотки, битта музлатгич
сотиб ололмайдиган даражада боқиманда бўлсанг?
Ҳаракат қилмайсанми?

Кейин ўтириб қолди, боши осилиб тушди. Шун-
да жуфтакни ростлашни ўйладим, аммо қаерга
қочаман? Тоға уйимни билса, милициядан ўлгудай
қўрқсам. Қолаверса, безорилар энди мени соғ
қўйишмайди. Маҳалламизда қандай яшайман?

Шу пайт милиция машинасининг сиренаси қу-
логимга чалинди. Дон Тоға инқиллаб-синқиллаб
ўрnidан туриб, менга осилиб олди. Иккимиз бир
амаллаб аллақандай ташландиқ ҳовлига кирдик.

Бу ерни бузиб, янги иморат қурмоқчи экани эшик-деразалар қўпориб олинганидан ҳам сезиларди.

Бурчакка ўтирганимизда Дон Тоға деди:

— Менга муз топиб кел. Агар қуруқ қайтсанг ёки қочиб кетсанг, сени соғ қўймайман. Отанг кўп ваколат берган. Ма, пул! Ўн беш дақиқа муҳлат!

Эшикка етганимда уни йўтал тутди. Тўппонча сақлагичи ширқ этди.

— Эй, — чақирди у. — Қурол керакми?

— Й-йўқ...

— Ма деяпман. Бу бошқаси. Биттагина ўқ қолдирдим. Мени отмоқчи бўлсанг, битта ўққа ўлмайман. Бошқаларга икки марта ўқ узолмайсан.

Унинг ҳар бир гапи фармон эди. Қурол кўтариб, кўчага чиқдимۇ бошим оққан томонга кета бошладим. Ўшанда биров «Ориф, қоч, Дон Тоғанинг ёнига қайтма» деса, ҳайрон қолардим. Содда ва гўр эдим.

Бир йўловчи мени кўриб ёқа ушлади. Икки аёл қизиқсиниб қаради. Нега бунча ҳайратланишмаса, деб ўйладим ва бирдан тўппонча эсимга тушди. Қуролни кўксимга босиб, авайлаб одимлаётган эканман.

Кичикроқ озиқ-овқат дўкончасига дуч келдим. Барваста эркак бутербурод еб ўтирарди.

— Муз борми? — сўрадим ҳайиқиб.

— Муз? Қа...нақа муз, укажон? — Бояқишнинг ранги оқариб, оғзидаги луқмаси тушиб кетди.

Тўппончани чўнтагимга тиқиб, бурнимни тортдим.

— Сувнинг музлагани.

— Хўп, укажон, хўп. Топамиз. Албатта топамиз. Ҳозир йўқ. Анави дўконга киринг, пиво сотилади. Уларда муз бўлиши аниқ.

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Сизда йўқми?

Сотувчи галати илжайди. Қўли кўксида. Нуқул пастки лаби пирпирайди, оғиз четларига бутерброд ушоқлари илиниб қолган. Қарасам, кап-катта одам бир нималар деб минғирляяпти, “болаларим етим қолмасин”, дейдими-ей.

Шу пайт ногаҳон кўзгудаги ўз аксимга кўзим тушди. Бутунлай бошқа йигитга айланиб қолгандим: юзим шилинган, кўкарган, турқим совуқ, кўзларим ўлимтик, худди гиёҳвандларга ўхшайман. Шундай қиёфада дўконга тўппонча билан кирганим сотувчини эсанкиратиб қўйган эди.

Озиқ-овқат дўконидан шошиб чиқдим-да, кўчанинг нариги томонига, хийлақуйироққа юрдим. Пиво сотиладиган дўконга етишимга оз қолганида қаршимдан келаётган йигитлардан бири туртиб юборди. Атайин қилди, баҳонада тўхтаб мени урмоқчи эди шекилли. Дамим ичимга тушиб, қадамимни тезлатдим.

– Ўв бола, – чақирди орқамдан, – нима, кўрми-сан?! Четроқ юрсанг бўлмайдими?

Дук-дук ураётган юрак садолари остида бошимни осилтириб кетавердим. Бошқа овоз эшитилди:

– Довдир, сени аканг чақиряпти! Келиб салом бермайсанми?

Учинчи овоз менга қаратилмади, ошналарига етиш учун чопган йигитга мурожаат этилди:

– Гаша, қаршингдаги сўтакни бу ёққа опке! Ҳа, ана шу болани айтаяпман-да! Ушла, қочиб кетмасин!

Йигит узун қўлларини чўзган эдики, чўнтагимдаги тўппончани чиқардим.

– Менга тегинсанг отаман! Қамалиб кетсам ҳам!

Йигит тўхтаб, меровсираб қаради ва:

– Ўқи борми? – деб сўради. – Жуда эски тўппонча экан. Музейдан ўғирладингми?

Ортимда ошналари қичқиришди:

— Эй, савдолашяпсанми, нима бало?

Йигит устимга ташланаётгандек туюлди. Тепкини босдим, отилмади. Лабига сигарет қистириб, гугурт чақди.

— Ўқлари занглаганмикан? Қани, бер-чи, бу ёққа.

Яна босдим, отилмади. Киноларда сақлагични тушириб, кейин тепки босишлари эсимга тушди. Шундай қилдим. Қулоғимни батанг қилувчи гум-бурлашдан сўнг карахт ҳолда қоча бошладим. Яхшиямки, сақлагични тушираётиб, тўппонча оф-зини пастга қаратган эканман, ҳалиги йигит оёғини ушлаб додлаганча йиқилди.

Кўзимга ҳеч нарса кўринмасди. Ўпкам бўғзимга тикилгач, югуришдан тўхтадим. Ҳамон қўлимда қурол. Кўзим тўла ёш. Бир четга ўтириб, йиғлай бошладим. Нега бошимга бу кулфатлар тушяпти? Қачон қутуламан?

Бир пайт сал нарида юк машинаси тўхтади. Бахтимга у озиқ-овқат маҳсулотлари ташувчи совутгичли машина эди. Кабинадан тушган йигит жиғибийрон бўлиб, деди:

— Қанақа шофёрсиз, ака, молни ҳам расво қилдингиз.

— Ўша кўчадан қандай ҳайдайман? Бировни ҳозиргина отиб кетишди, деганини ўзинг ҳам эшитдинг. Ўлгим келгани йўқ, ука. Қолаверса, бу сафаргиси мол эмас, қуруқ муз-ку.

— Шуни айтаяпман-да. Жинкўчангизнинг ўнқир-чўнқирлари музларни отиб, тортларни пачоқлади. Қаёқдан ҳам уларни бирга ташиш фикри келди-я!

Тақдир менга бир машина музни кўндаланг қилган эди. Жойимдан туриб, сўппайганча кутдим. Қани муз сўрашга журъатим етса! Умримда бирор муаммони ҳал этмаган, кимдандир нимадир сў-

Азамат ҚОРЖОВОВ

рамагандим. Озиқ-овқат дўконига у дўкон бўлгани учун ҳам кирдим. Кўчадагилар бошқа масала. «Биз музфурушмизми? Йўқол!» дейишса, нима деб жавоб бераман?

Дон Тоғага муз топиб боролмаслигим аниқ бўлди. Қўлимга кимдир тутқазиб қўйсагина бу вазифа бажарилиши мумкин эди. Ҳамон дир-дир титрардим. Энди уйга қайтиш у ёқда турсин, шаҳримиз кўчаларида ҳам юролмасдим. Ҳойнаҳой, ҳозир уйимни милиция босган бўлса керак. Тамомман! Қанийди ўлиб қолсам, оғримайгина, ўзим ҳам сезмай.

Ҳалигилар омборхона эшигини очишди. Катта-катта муз бўлаклари келтирилган экан. Музлардан кейин қоғоз қутилар туширилди. Ади-бади айтишишгач, ҳайдовчи фургон ичидан бир қанча муз синиқларини йўлак четидаги ариқчага итқитди. Бир зумда омборхона қулфланди, машина ҳам қорасини ўчирди. Юк туширилган жойга етганимда ариқча ичида муз синиқлари оқариб кўзга ташланди. Иккита бўлакни олиб, изимга қайтдим. Гарчи ҳеч қандай жиноят содир этилмагандек кўчалар сокин бўлсада, қаерга бош суқмай мени қувиб келишаётгандай туюлаверарди. Улоқиб-адашиб бутунлай бошқа кўчадан чиқиб қолдим. Бу кўча чароғон эди. Ҳар бир симёғочда чироқ порларди. Бир томонда одамлар бола-бақрасини етаклаб истироҳат боғи сари кетиб боришар, иккинчи томонда милиция машиналари тизилиб турарди. Формали кишилар тез-тез бинога кириб чиқишарди. Бино таниш эди: катта мелисахона!

Устимдан совуқ сув қуйиб юборишгандек эганимни қисдим, ортимга қарадим. Назаримда, аллақандай кўринмас одам мени шу ерга бошлаб келганди. «Ичкарига кир, Ориф, бино ичида фақат

сен ҳақингда гапиришяпти», деб шивирлади хаёлий сас. Ҳа, кутилмаганда ғалати ишларга ихтиёрсиз араллашиб қолдим. Ўз вақтида ҳаммасини бўйнимга олиб, шу идорага кирсам, саргузаштларим тугайди.

Барибир узоққа қочолмаслигимни, тез орада қўлимга кишан уришларини ўйлаб, лаб-лунжим баттар осилиб қолди. Қанча вақт серрайиб турганимни билмайман, «Анави эмасми?» деган овоздан сесканиб тушдим. Чорраҳадаги пастқам кўчадан икки барваста шарпа чиқиб келди-да, бири мени кўрсатди. Улар на ички ишлар ходимлари, на оддий кўча безорилари эди. Нима учундир мелисахона томон беш-олти қадам чопдим. Шубҳали кимсалар қувиб етолмаслигини сездим. Улар ҳуштак чалишди. Худди дўстона ҳуштакка ўхшайди. Икки-уч қайтарилди. Ортимга ўгирилганимда тушундимки, улар қувиш мақсадида эмаслар. Ахир, куймаланиб юрган мелиса ходимлари яқингинамда эди. Шу жойимдан қичқирсам ҳам кифоя.

— Ҳой, йигит...

Ҳалигилар овозлари бўғилиб, қўллари-ла имлаб, жон-жаҳдлари билан мени чақиритарди. Тишлари гижирлаётганини эшитгандек бўлдим. Ортимга қайтишимни шунчалик иташардики, таърифи йўқ эди.

Тўхтадим. Бири ёруғликка сирғалиб чиқди-да, менга хийла яқинлашди. Олма-кесак тераётган кўзларининг оқлари соққа мисоли ўйнади.

Бу одам Дон Тоғага қуйиб қўйгандек ўхшарди: бақувват, қорин қўймаган. Ёши қирқдан ошиб кетган бўлса ҳам, кимнингдир кўчадаги югурдаги эканини пайқадим.

— Ориф, қаёққа? — деди у.

— Сизни танимаяпман... Мен у ёққа...

— Хитларнинг ёнигами? — нотаниш киши тишининг оқини кўрсатиб, кўзларини янада ўйнатди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Мен... — дея гап бошладиму бошқа ҳеч нарса деёлмадим.

— Дон Тоға ҳозиргина телефон қилди. Кўчада роса қаҳрамонликлар кўрсатганмишсан. Айтгандай, отангнинг фахрий тўппончаси чўнтагингдами? Бу ёққа бер. Биз уни йўқотишни истамаймиз.

Ёнимдан шўх-шодон оила ўта бошлади. Дадасининг елкасида ўтирган болакай ўйинчоқ тўппончаси билан мени мўлжалга олди. Беихтиёр энтикиб кўйдим.

— Йиғладингми? — сўради нотаниш киши. — Бугун ўн саккизга кирганинга ўлсам ҳам ишонгим келмаяпти. Ё ана шу болакайдай бўлишни истаяпсанми? Иста, иста. Ахир, буюк одамнинг зурриёдисан. Сени ростданам елкасига чиқариб кўймоқчи отанг.

— Мен отамни танимайман. Қанақалигини ҳам билмайман.

— Касблари шуни тақозо этган, яъниким ўзини танитмасликни! Дон Тоға йўл-йўлакай туншунтирмадими? Отанг... шу... Сибирь... ҳамма-ҳаммаси...

Унинг гаплари яхши эшитилмас, ҳар бир гап яқунида бош чайқардим. Чунки ғойибдан пайдо бўлган отам, унинг малайлари, шон-шухрати менга керак эмасди.

— Барибир ушлаб олишади, — дедим шалвираб.

Нотаниш кимса кулиб юборди, сўнг тутаққанини яшириш учун қалтираб ер тепди. Тутуни чиқиб кетганини ўткинчилар ҳам пайқашди чоғи, нега бундай туришибди, дегандек ҳайрон қараб ўтдилар. Қачонлардир кўчада муз кўтарган йигитнинг кўрқувдан қақшаб барзангидай эркакка тикилаётганини, эркак эса яқинлашолмай ўн-ўн беш

қадам наридан ниманидир уқтираётганини кўрган бўлсангиз, демак, сиз ҳам гувоҳсиз.

— Мелисахонага борсанг қамаб қўйишади. Ҳўлаб кўр, гапларингга қайси бири ишонади? Ҳўп, сен хато қилибсан, бу ишларни истамагансан, кетавер, дейдими? Қамалмагансан-да, ука, қамоқ нималигини тушингда ҳам кўрмагансан. Мана шу оқшомдаги қаҳрамонликларинг етти йил қамалишингга бемалол етади. Ейдиган калтакларингни Ҳўла. Менинг суякларим зирқираб кетади-ю, Ҳў-Ҳў, сен ким бўпсан! Ҳозир ортимдан юрсанг, ҳеч нарса бўлмайди, ҳаётингни шоҳона қасрда келган жойидан давом эттирасан. Тагин алдаяпти, деб Ҳўламагин. Қасам ичайми?

Шу пайт бир неча милиция ходими биз томон юрди. Уларнинг формалари, резина таёқлари, элас-элас кўринаётган тўппонча ғилофлари юрагимни така-пука қилиб юборди. Ҳойнаҳой, муомалалари ҳам қаҳрли бўлса керак. Уларнинг кўлига бир тушсам, осонликча қўйиб юбормасликларини ҳам Ҳўладим.

— Тамом, — кўлини нуқиди нотаниш кимса. — Алвидо, жаноб Ориф! “Агар сўтаклик қилса, мажбурламанглар, дуч келган ахлатхонага ташлаб кетинглар”, деган отанг.

У ва шериги пастқам кўчага қайтиб яна шарпаларга айланишди. Йўқолмаган умид уларни тўхтатди. Мени ҳам бир куч пастқам кўчага торгарди. Ҳеч бунақа аҳволга тушмаганман, икки йўлдан бирини танлашим керак. Учинчи йўлга ақлим етмади. Ички ишлар ходимлари яқинлашмоқда. Эҳтимол, менга келаётгандир? Биламан, лоқайд ўтиб кетишмайди. Бундай аҳволим уларни ҳалитдан шубҳага солган.

Тўппончани пайпасладим. Ҳозир ёнимни тинтишса...

Азамат ҚОРЖОВОВ

Бардошим етмади. Жинкўчага кириб, шарпалар ўртасида кўрдим ўзимни. Оёғимни ерга теккизмай жинкўчалардан олиб кетишди. Қўллари шу қадар совуқ эдики, темир эмасмикан, деб синчиклаб қарашга мажбур бўлдим.

Кимсасиз жойга етганимизда, нафас ростлаш учун тўхтадик. Орқамиздан қувмаётганларига ишонч ҳосил қилдик.

– Дон Тоға қаерда? – сўради мен билан гаплашган киши.

– Сиз... Ахир телефонда... Сўзлашиб... – дедим тутила-тутила.

– Сендан «Дон Тоға қаерда?» деб сўраяпти! – ўдағайлади иккинчиси.

– Эгасиз, ҳовли бор... Икки-уч кўча нарида... Ташландиқ... Ўша ерда ётиб қолди, мазаси йўқ... Менга муз опкелишни буюрганди...

– Ўзим ҳам овозидан сездим-а! Нега имиллаб, бу ёқларда ивирсиб юрибсан? Биродарингни нақ ўлдириб қўяй дебсан-ку!

– Йўлни кўрсат! – бақирди иккинчиси.

Қанчалик шошилмайлик, биронта такси тўхтатмадилар. Эсанкираб қолган эканман, бошқа кўчани кўрсатиб юборибман. Бир вақт хароба ўрнида ялтироқ ҳовли намоён бўлди.

– Шуми ташландиқ уй?

– Нарига кўча... – дедим. – Ад... адашибман...

– Ҳозиргилар ўз шаҳрида ҳам адашади! Биз қаёқлардан келиб сени топдик! Бу ерларга қадамим етмаганига йигирма йил бўлди-ёв!

– Ўн тўққиз, – дўриллади иккинчиси.

Хароба уйга кириб борганимизда Дон Тоға беҳуш ётарди. Телефонининг қуввати ҳам айнан шу вақтда тугабди. Музни юлқиб олишди-да, Тоғанинг баданига

ишқалай бошлашди. Ўлиб қолишдан қўрқиб, бир чеккада мунғайиб ўтирардим. Чироқча ёруғида Дон Тоғанинг оғзи-бурнидан буғ кўтарилгани кўринди. У қув-қув йўталди. Кейин кўзлари очилди.

— Муз беринглар,— деди мени ҳайрон қолдириб. Овози хийла дадил чиқди. Сўнгра менга қаради: — Барибир ёлғиз ўзинг эпломмабсан-да. Майли, бу биринчиси. Бундан кейин дадилроқ бўласан.

Уни турғизиб қўйишди. Чўнтагимдан тўппончани суғуриб олган шериги қувурни ҳидлади.

— Ўқ узибди, эшитдингми, Дон?

— Биз ўқ овозларини ҳамиша эшитамиз. Ахир, у симфониямиз-ку, — жавоб берди Тоға.

Учаласи гулдираб кулишди.

Ҳалигилар кетмоқчи эканини уҳ тортганларидан сезиб, енгиллашдим. Одам қанча кам бўлса, ўзимни шунча бежавотир ҳис этардим. Аслида Дон Тоға билан қолганимда ҳам ҳеч нима ўзгармасди. Улар шундай йўл тутишдики, энди ўз ихтиёрим билан уйга қайтолмайман. Фаройиб, телбасифат кимсаларнинг шериги эдим гўё.

— Хайр, Ориф, — дейишди менга, — у ёқда учрашгунча.

Табийки, «Қаёқда учрашгунча?» деб сўраёлмадим, қўл узатиб, бош қимирлатиб хайрлашдим.

— Тўппонча бу болага керак бўлмайди, — деди улардан бири сал нарига етганларида.

— Бугун туғилган куни, — хириллади Дон Тоға.

— Кимнинг?

— Орифнинг.

— Туғилган кунида ўғирлаб кетаётган экансан-да?

— Ҳа, тўппончани совға қилсаммикан, деяпман.

Қоронғилик қўйнидан икковининг кулгиси эшитилди:

– Тўппонча билан тагликнинг фарқига бор-майсанми, Дон?

5. Ота қароргоҳи сари

Тоға мени орқа эшикка бошлади.

– Тез бўлсанг-чи, – қистади дағдаға аралаш, – улардан аввал боришимиз керак.

– Қаерга?

– Отангнинг ҳузурига! Нима, қулоғингга танбур чертдимми? Қаерга дейди-я!

Машмашалардан кейин яна пиёда йўлга тушдик. Онам қўлимга пул тутқазиб, автобусда кел, деса, баъзан уйга одам гавжум, хавфсиз кўчалардан яёв қайтардим. Пиёда юриш ёқарди. Автобус бошдан-оёқ ташвиш эди. Кўпинча тик турардим. Бўш ўриндиққа ўтириш ҳам мен учун катта муаммо эди. Агар ўтирсам, ёши катта келса, жой беришим керак, кичик келса-чи? Кимдир тик турса, ўз-ўзидан хижолат чекаверардим. Гоҳида мендан кичиклар «Тур ўрнингдан», деб дўқ уриб, жойимни олиб қўйишарди. Ич-этимни ердим: «Нега ўтирдим? Мана, шарманда бўлдим!» Айниқса, бекатга яқинлашган сайин юрагим гупиллаб уриб, «Эсон-омон тушиб олармиканман? Нариги бекатга ўтиб кетмасмиканман?» дея азобланардим. Бекатда тушолмаган пайтларим қўшни маҳалла бекатига келиб қолардим. У ерда безорилар орқамдан тепиб, масофа сақлаб қувлардилар. Атайин тутиб олмай, эрмак учун қувлашаётганини тушунсам-да, қўрқув устунлигида югураверардим.

Оз бўлса-да, киши қалбида шумлик яшайди. Сўрадим:

– Улар машинага ўтирса, биз орқада қолиб кетмаймизми?

Дон Тоға шляпасини хиёл кўтариб қўйиб,

қадамни секинлатди. Сездимки, у мен билан очилиб гаплашмоқчи.

— Машинага ўтирмайди иккови ҳам, — деди кибр-ҳаво билан. — Бунинг учун қайғурма. Чунки уларнинг юраги меникидан баттар муз. Мотор иссиғига дош беролмайди.

Дон Тоға ва унинг икки таниши — учаласига ўхшаш одамларни илгари ҳеч учратмагандим. Кўчага кам чиқардим, балки шу важдандир? Йўқ, барибир бунақа одамлар антиқа: узун қора плаш, шляпа, этик, тўппонча, муз юрак.

— Биз улардан олдинроқ етиб боришимизга асос шуки, мен ўғирлаб келиш буюрилган одамни олиб келяпман, улар эса топшириқ учун энди боришяпти.

— Ким... Кимни? — сўрадим тутилиб.

— Бунча қўрқмасанг-а? Сени икки марта ўғирлаб бўлармиди? Мана, қўлимдасан! Демак, улар бошқа бировни ўғирлашга жўнатилади.

Кайфиятим сезилар-сезилмас яхши томонга ўзгараётган эди, Доннинг бу гапи сескантириб юборди. Яна кимни ўғирлашмоқчи? Отам ҳақидаги гаплари уйдирма бўлиб чиқса-чи? Бировнинг уйига бир туки қилт этмасдан бостириб кирадиган, йўлини тўсган такасалтанг билан мурсо қилиб ўтирмайдиган одамларни ким деб аташ мумкин? Уларни юборган инсонни-чи?

— Биз сен ўйлаганчалик ёмон эмасмиз, — деди Дон Тоға кўзларини олайтириб. — Бошқача яшашимиз орзуларимизни рўёбга чиқармаган, холос.

Фикримни ўқиётгани мени ночор ҳолга солди. Қулт этиб ютиниб, бош эгганча кетавердим. Қоронғи жойга келгандагина ўғринча қараб қўйдим.

— Э-эҳ, отанг қандай одам эканлигини билмайсан-да, — деди у. — Кўрмаганингга ўн саккиз йил бўлдими? Айтгандай, ҳеч қачон кўрмагансан-

Азамат ҚОРЖОВОВ

ку! Ҳаётимда у каби сардорни учратмаганман. Афсуски, одамнинг умри қисқа, жуда ҳам қисқа. Қиш яқин, отанг эса ўлмоқчи. Тавба, одам ҳам қишда ўладими!

Навбатдаги чироқ тагида Дон Тоға афт-ангоримга нигоҳ ташлаб, саволимни тушунди.

— Ҳалигилар кимни тутиб келиши қизиқтир-яптими? Улар икки киши эканидан билавергинки, қиз болани ушлашга боришяпти. Лекин қиз ўғирлаш демаса ҳам бўлади, чунки отаси хабардор.

— Кимнинг отаси?

— Қизнинг.

— Қизнинг отаси ким?

— Айтсам танирмидинг?.. Э, тагин синглим ёки бўлажак келин экан, деган хаёлга борма. Бояқиш қиз Исмоилнинг касрига... Ие, тақиқланган исмни айтиб қўйдимми? Юз лаънат!

Ҳеч вақони тушунмаган бўлсам-да, Дон Тоға ўзини сўкиб, ерга туфлади. Сўнг елкасига қоқиб, деди:

— Отанг Исмоилни тутолмади. Энди қизини ушлаб, ўлдирмоқчи. Терисини тириклайин шилдирса керак.

Шунга амин бўлдимки, Дон Тоға, бояги кимсалар, мен ҳали кўрмаганим отам — барчаси каллакесарлар эди. Онам раҳматли бежиз отамни судга беришни хаёлига келтирмаган, ахтармаган, таърифини дoston қилмаган, мени яширмаган. Ҳайрон қолдираётгани — уларга нега ҳеч ким чора кўрмайди?

— Балки ёқиб қолса, келин қилар? — Дон Тоға менга синовчан боқди.

— Билмасам...

— Қизни сенга хотинликка берса, Исмоил ҳам, қизи ҳам бир умр азобга қолади, — димоғида кулди Дон Тоға. — Бу феълнинг билан ҳар қандай хотинни тириклай гўрга тиқасан-да-қўясан.

— Касби нима? — деб сўрадим ўттиз-қирқ қадам сукут сақлаганимдан сўнг.

— Кимнинг?

— Унинг.

— «У» деганинг ким? Қизми, Исмоилми?

— Отам...

— Ҳе, шунақа ҳам жумбоқли гапирасанми? — елкамга қоқди Дон Тоға. — Отангнинг асосий касби озиқ-овқат маҳсулотларини музхонада сақлаб, қишда қимматроқ сотиш.

— Бировни жазолаш менга ёқмайди, — дедим. — Нима учун керак... жазолаш? Унинг ҳам худоси бор...

— Худо битта, — Дон Тоға гапимни кесди. — У шерюрак бандаларига истаган нарсасини беради. Писмиқ ва қўрқоқлар нега шармандаликка учрашини тушундингми? Уларга мукофот бериб бўладими? Хўш, сенга қайсиниси ёқади, йигитча? Калтак еб юришми, калтаклашми?

— Иккови ҳам Яратганга хуш келмайди... — дея ўз фикрларимни айтмоқчи эдим, журъатим етишмади.

Дон Тоға барча жиноятчилар сингари ўз фалсафасини тўқиган эди. Юрагимда оғриқ уйғониб, безовта бўла бошладим. Дарвоқе, мени қизнинг устидан ўқилган даҳшатли ҳукм тинч қўймаётган эди.

— Кучли одамларни Худо юборади, — ҳамон вайсаб борарди Дон Тоға. — Ҳеч замонда ночор, иродасиз, бир тийинлик қадри йўқ кимсаларга бўйсинган халқни кўрганмисан? Асло! Чунки одамларни тўплаш, ортидан эргаштириш, гапини ўтказиш учун кучли бўлишинг шарт. Юз минг одам ўлиб кетса ҳам фикрингда қатъий тур...

Сўзлаётиб менга кўз қисиб қўйганини пайқадим. Назаримда, у шаҳардан чиққанимиз сайин дилкашга айланмоқда эди. Кўприкка етдик. Бу ерни биламан:

пастликда жойлашган маҳалла устидан кўприк қурилган, нариги боши шаҳардан ташқарида, дарахтзор қўйнида.

— Бу ердан ҳамма уйлар ялпоқ бўлиб кўринади. — Дон Тоға кўприк суюнчиғини муштлади. — Уйингнинг олдида нима қилаётганингни кўприкдан ўтаётганлар томоша қилишади. Шу яхшими? Албатта, ёмон. Афсуски, болалигим шундай маҳаллада ўтган. Агар бошқа жойда яшаганимизда онам ўлмасмиди, отам қамалмасмиди! Эҳ, бойликда ҳикмат кўп! Тақдир нима учун отамга бойлик бермаганини кеч тушундим. У пулни ёмон кўрарди. Эшитяпсанми, дунёда пулни ёмон кўрадиган одам ҳам яшаган бир вақтлар. Умри аянчли якун топди, аянчли.

Ун дақиқалардан сўнг кўприк секин-аста пастлаб, биз дарахтзорни кесиб ўтган йўлга етдик. Туманнинг ҳарир пардаси ёйилди. Сирли қадам товушларимизга қулоқ солиб, кимсасиз кўприкдан кетавердик. Онам билан бу ердан ўтганимга бир йил бўлмаган эса-да, нариги томонда бутунлай бошқа манзарани кўрдим. Икки томонда қуюқ ўрмон қад ростлаган эди. Дарахтлар қачон бунчалик ўсиб кетди? Бойўғли сайраб, номаълум жонзотлар чийиллаганига қараганда, мен билган икки юз қадамли кичик дарахтзор эмасди. Адоғи йўқ асфальт йўлда машиналарнинг чироқлари олисдан турнақатор кўриниб, яқинлашганда кўзни қамаштириб, шувиллаб ўтиб кетаётганидан ҳам ҳайратда эдим. Улар қаёқдан келиб, қаёққа шошилишяпти? Ҳозиргина жимжит, кимсасиз йўлда эмасмидик?

Постга етмасимиздан Тоға мени чапга бошлади. То постни айланиб ўтгунимизча бўларим бўлди. Ниҳоятда ҳолдан тойдим. Бу ҳам етмагандек қамиш

оралаб тизза буйи сув кечдик. Бир амаллаб қирғоққа чиққанимда, Дон Тоға:

— Орифбой, машинамгача оз қолди, — деб далда берди. — Анави шарпани кўряпсанми? У менинг тойчоғим. Маркасини айтсам, барибир тушунмайсан. Ўзи ҳам соатига икки юз километр босади. Қойилмисан?

Охир-оқибат отамнинг уйи қаерда эканини сўрашни уйддаладим:

— Қаерда уйи?

— Утопияда.

— У... қаер?

— Тоғлар орасида. Денгиз сатҳидан беш минг метр баландликда.

— Беш минг? Ўҳ-ҳў.

— Узр, адашибман, олти минг метр.

— Ўҳ-ҳў...

— Жиннига ўхшаб «ўҳ-ҳў» деяверасанми? Қайси мамлакатдалигини сўрамоқчисан шекилли? Одатда, бундай баланд тоғлар Қирғизистонда ёки Тожикистонда, демоқчисан. Утопия ҳеч қайси мамлакатга қарамайди. Ўзи у мамлакат ҳам эмас. Отангнинг шахсий ферма-давлати.

Янтоқзордан тўғри боравердик. Кулоғимга гап кирмай қўйди. Атрофга аланглар эканман, қайси мамлакатга келиб қолганимни барибир билолмадим. Хаёлимда биз узоқ йўл босиб, бутунлай бошқа қитъага келиб қолган эдик. Қанчалик содда ва болафеъл бўлсам-да, эртақларга ишонмасдим. Бироқ олға юрганимиз сайин дарахтлар ортини сирли тепаликлар ўрай бошлади. Бир оламдан иккинчи оламга ўтаётганимни тушундим. Энди мени ҳеч ким ахтариб тополмайди. Абадий йўқолдим.

Бир оз юрганимиздан сўнг Дон Тоғанинг маши-

Азамат ҚОРЖОВОВ

насига етдик. Уни сақичдан чиққан суратда кўргандим. «Жип» дейишади, гилдираги қучоққа сиғмайди, кабинаси худди юк машинасиникидек баланд.

— Ўтир, — деди Тоға эшикни очиб.

Кабина уч кишига мослаштирилган бўлиб, орқаси очиқ юкхона эди.

— Ма, кийимларингни алмаштир.

Тоғанинг ўзи ҳам устки кийимларини ечиб, ҳатто узун сочлари-ю сўйлоқ тишини-да юлиб олди. Ёнимда турмуш ташвишларидан эзилган, офтоб урган, эллик ёшлардаги бутунлай бошқа киши — хокисор тиришқоқ, муте банда пайдо бўлди.

— Қандай ширин совуқ! — чуқур нафас олиб, ёқасини очди у.

Совуқ унга шунчалик ёқишига ҳайрон эдим. Октябрь кечасида бу аҳволда юриши... «Уҳ-ху, уҳ-ху!» Яна, йўталди.

— Иссиқда узоқ қолиб кетдим, — деди кўксини ишқаб. — Одамни касал қилди.

Кийимларимизни тўплаб, бензин сепди ва устига гугурт чақди. Рулга ўтириб, моторни юргизди. Кучли ёруғликда дарахтлар сирли қўл силтагандек туюлди. Ватан билан видолашиб, номаълум ўлка сари кетаётган эдим. Кўнглим бузилиб лабимни тишладим. Пешанам бунчалар шўр бўлмаса. Ахир, бугун онам вафот этганига қирқ кун тўлди. Чироғини ёқиб ўтириш ўрнига аллақаяқларга гум бўляпман. Ҳаётимнинг ўн саккизинчи кузи бунчалар бехосият келмаса...

— Йўлда кимлигингни сўрашса, манави ҳужжатдаги йигитсан, — деди у менга паспорт узатиб. — Касбинг иш юритувчи, яъни, менга ёрдамчилик. Вақтинчалик исм-фамилиянгни билиб ол.

Паспортга менинг суратим ёпиштирилган эди. Сохта исм-фамилиям Қосимов Нурали Отахонович эди. Бурнимни тортиб, кўз ёшимни артдим. Кайфияти кўтарилган Дон Тоға қўшиғини бошламоқчи эди, ночор ҳолимга раҳми келди чоғи, сочимни тўзғитиб, энгил уриб қўйди-да, хитоб қилди:

– Яшаш қийин! Яхши яшаш ундан ҳам қийин! Қани, қовоғингни оч! Сен бутунлай бошқа дунёга кетяпса-а-а-н!..

У машинасининг қутичасидан алланима ўралган матони олиб узатди.

– Туғилган кунинг билан, Орифбой!

Гарчи иссиқ ҳолида сочиққа ўраб қўйилган бўлса-да, аллақачон совиб қолган гўштли нонни қимтиниб-гина ея бошладим. Ўзгалар ҳузурида овқатланиш ноўнғай юмуш эди. Кунбўйи овқатланмаганим учун очлик ҳаммасидан устун чиқди.

Кўп ўтмай довонга етдик.

– Совуқ ўлкаларнинг биринчи шарти — почапўстин, қозондай телпак, пийма, қўлқоп, шарф, — дея санаб ташлади Тоға. — Мендайларнинг ҳам жону дили! Совуқни яхши кўрадиганларга иссиқ кийим нима учун керак, деб тажанг бўлма. Қаёқдан биласан, балки иссиқ кийиниб қорга кўмилиб ухлашни яхши кўрарман? Эҳ-ҳ, сен бунинг завқини ҳис қилолмайсан!

Йўл патрул хизмати назоратчиларининг постига яқинлашганимизда даҳшатли ўхшатишни мисол қилди:

– Одамни қамалиш учун ўлдирмайдилар. Қотиллик қилишни истаганлари учун ҳам нариги дунёга жўнатадилар.

Назоратчи қўлини чаккасига қўйиб, ўзини таништирди. Сўнг:

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Нимэйди бу? – сўради брезент тагига ишора қилиб.

– Ие, командир, фирма «Сибир»ку!

Ходим сергак тортди.

– Хужжатларингиз...

Дон Тоға иккимизнинг ҳам хужжатларимизни тутқазди. Текширув ниҳоялагач, бизни изғирин довон қарши олди. Йўл тор, бир томон қиялик, тубсиз жарликлар.

– Эркак тарбиясини кўрмагансан-да, – гижинди Дон Тоға хокисор банда кайфиятини яна тарк этиб.

– Боя гапирмасанг ҳам энди гапир, Ориф! Ухлаб қолсам, жарликка қулаймиз. Бу ерда ўқ отиб бўлмайди.

– Нимани?.. Билмасам...

– Қўрқма, – давом этди у, – ҳеч кимга қарата отмайсан, шунчаки ҳавога ўқ узасан. Ўтган йили қор кўчириб юбордим, оддий шу тўппонча билан. Шовшувини газетада ўқиган бўлсанг керак?

– Йўқ.

– Қор кўчкисини айтмаяпман, довондаги воқеа қайтишдаги эрмак, холос. Биз пастликдаги ишни битириб келаётгандик. Ўшани!

– Газета йўқ эди уйда...

– Етти киши ўлдириб кетилган. Эсладингми? Ҳеч бўлмаса, радиодами, телевизордами гапиришгандир?

Қўрқа-писа бош чайқадим.

– Худо ё тавба, лоақал шивирини эшитгандирсан?

«Йўқ» дейишга қўрқдим ва астагина бош чайқадим.

Тоға рулни муштлаб, ўзига-ўзи:

– Қанийди бир тепиб машинанинг эшик-пешиги билан жарликка учуриб юборсам! – деб гапиринди. – Унга ўхшаганларни ҳеч қачон аямаганман! Айниқса, Магаданда биттаси бўларди, қилтириқ ва ипирисқи! Ўша ярамас овқатни яхши еёлмайди, футболга терс ўгирилади. Эшак, бирпас чапилламасдан телевизорга

ўгирил, ҳозир Марадона гол уради, дедим. «Ким у Марадона?» — дейди ифлос. Э, бу воқеага ҳам кўп бўлди. Ошхона ойнасига сачраган қонлар... Ишқилиб, сен футболга қизиқасанми?

— Мен... унчаликмас... Синфдошларим кўп тортишарди футбол ҳақида...

— Бўлди, ортиқ чидаёлмайман!

— Маканаки ҳозир қаерда экан? — деган савол оғзимдан чиқиб кетди.

— Нима? Маканаки дедингми? — Дон Тоға қийқириб юборди. — Ё алҳазар, у Маканаки деди! Тушимми, ўнгимми?

Дон Тоғанинг ҳовури бир оз пасайди.

— Футбол спорт тури эмас, — деди у.

— Спорт эмасми?

— Йўқ деяпман-ку! У жанг! Иккита қўшин ўртасидаги очиқ жанг! Футбол инсониятга курашлар завқини қайтарди. Э, футболсиз ҳаёт ҳам ҳаётми? Маканаки энг севимли футболчим эди. Мени Маканаки дейишларини истардим. Афсус, Дон Тоға Иккинчиман. «Сибирь» фирмасининг иккинчи одами. Тағин «Отам Дон Тоға Биринчи» деган хаёлга борма. Дон Тоға Биринчи Помирда ўлган. Унга ачинмайман, чунки шунга муносиб эди. Ёлғиз отанггина ишончли ва садоқатди дўст! Отанг қандай валламат эканини билмайсан-да, Ориф! Нимжон ва юраксиз бўлиб вояга етишинг ҳам отангни кўрмаганлигингдан. — Сўнгра қўшиб қўйди: — Ҳойнаҳой, онанг раҳматли товуқ ҳам сўйдирмаган кўринади. Пичоқ кўтарганмисан умрингда?

Довоннинг юқори нуқтасига чиқдик. Шамол ваҳимали увиллар, олисдаги чироқлар хира милтирар, гунг тошлар машина фаралари ёруғида шарпаларга ўхшаб кетарди. «Агар шу ерга ташлаб кетса борми,

Азамат ҚОРЖОВОВ

– кўнглимдан кечди, – Эртасига одамлар ўлигимни ҳам тополмасалар керак».

Оғзини маймундек очиб эснаган Дон Тоға туйқус мени бир урди.

– Ухлаб қоламан, гапирсанг-чи?

– Нимани?

– Оғзингга келганини. Маканаки ҳақида мендан эшитганларингни такрорласанг ҳам майли. Футболчилар ҳақида эшитиш жон-дилим.

– Маканаки футболчи бўлган, – дедим. – Кўп чемпионатларда қатнашган, голлар урган. Уни миллион-миллион одам ҳалигача танийди...

Дон Тоға яна эснади ва:

– Дадилроқ гапир, – деди.

– Одамлар ўзларини “Маканаки” деб аташларини истардилар. Бу ном кўпчиликка ёқарди. Чиройли исм...

– Исм эмас, фамилия.

– Чиройли фамилия... Маҳалламизда унга ўхшаган бола бор эди. Унга Маканаки деб лақаб қўйишганди.

– Вў-ў, буниси қизиқ, – Дон Тоғанинг юзи ёришди.

Менинг эса жаҳлим чиқа бошлади. Юрак ҳовучлаб кучукваччадек унинг измида кетавериш нафсониятимга тегаётган эди. Отам ўғирлаб келишни буюрган экан, хизматкорининг эрмагиманми? Моломики, «падари бузрукворим» онамининг қорнидалигимдаёқ ташлаб кетган ва энди кўриш истагида экан, ҳурматимни қилсин. Кўнглимга қил сиғмаяпти, ахир. Ҳолдан тойган эдим. Балки довонда ҳалокатга учраганимиз минг марта яхшидир? Ота маконда қандай гавғолар кутаётганини билмайман-ку. Шу тобда ҳеч қандай мерос бахтли қилолмаслигини ҳам тушундим. Отамнинг қўл остидагилар пул учун мени гумдон қилиб юборишлари ҳеч гап эмасди. Энг катта душманим ўзим эдим. Феълим, руҳиятим,

дунёқарашим бошимни емасдан қўймайдиганга ўхшади.

— Маканаки деган ном менга ёқмайди, — дедим. — Маъносига тушунмайман. Нотаниш тилдаги, бизга бегона фамилия.

Дон Тоға анграйиб қаради.

— Аям тик этган товушдан қўрқарди, — тилим алжирашни тўхтатмади, — кечалари мени қучоқлаб ётарди. Бармоғимга тикан кирса, йиғларди... — Кўзимга ёш қуйилди. — Отам алдаб кетганида, қаттиқ руҳий зарба еган. Биздан ҳамма юз ўгиргандек эди. Одамлар аям ҳақида ёмон фикрда эканини билардим. Буни билиб яшаш азоб.

— Тил бор экан-ку сен бола-да, — дўриллади Дон Тоға.

— Бировларни тушунишни хоҳламасдим. Тушунганим сайин ҳамма нарса жирканч туюларди. Маканаки яхши отдир, лекин одамларнинг тақлид қилиб... телевизордан лақаб, исм, фамилия топишларини ёмон кўраман. Кўрлик бўлиб кўринади.

— Кўрлик? Қизиқ!

— Сизни эмас, ҳаммани айтяпман. Одамнинг йўқолиши исмдан бошланади.

— Йўғ-е?

— Мен йўқолиб кетсам ҳам исмим ўзимда қолади.

— Биз сенга юмшоққина қилиб «Тош» деб лақаб қўйиб олсак-чи? — деди Дон Тоға.

Унга норози нигоҳ ташладим. Вазифамни бажардим шекилли, уйқуси очилган алфозда:

— Яшавор! — деб елкамга қоқди. — Сал ҳаракат қилсанг, одам бўласан! Ҳа, отанг ўлим тўшагида бежиз йўқламаган кўринади. Сенда нимадир бор, бо-о-р... Фақат журъат йўқ. Юрагинг нўхатдек. У ҳам ғужанак. Биз кенгайтирамиз, улғайтирамиз, гуриллатиб олов ёқамиз. Менинг фикримча,

бу дунёда ҳеч ким қўрқоқ бўлиб туғилмайди. Қўрқоқлик — тарбия маҳсули. Сен биологик жиҳатдан қўрқоқ эмассан, тарбиянг бир оз носоз. Агар сенга эркинлик берилса, дунёда ҳаққинг борлиги тушунтирилса, одам бўлиб кетасан. Дунёга сен ҳам хўжайин бўлишинг мумкин. Бошқаларнинг ҳаққи борми, сенинг ҳам ҳаққинг йўқ эмас. Масалан, тентакларнинг ишини бажартириб кўриш ҳам асрий тошни жойидан силжитиши мумкин. Бир силжидими, юмалаб кетаверади. Ма, от!

У шундай деб тўппончасини узатди-да, ўнг томондаги ойнани очди. Изғирин юзимни чимчилади.

— Қаёққа отай? — тўппончани маҳкам ушладим.

— Истаган томонингга.

Тепкини босганимда, пақиллаб ўқ учди. Дон Тоғанинг амрига кўра ўқдон бўшагунча отдим. Ҳар гал пақиллаганда, у ҳайқириб олқишларди. Мен кино оламига тушиб қолгандек ҳис этардим ўзимни. Худди қароқчилардек от чоптириб, ҳавога ўқ узиб, қийқириб кетяпмиз.

— Осон эканми? — Дон Тоға қуролни олаётиб ўқрайди.

Бошимни лиқиллатдим. Тоға тўппончасини қайтадан ўқлаб, қўйнига тикди-да, ойнани ёпди. Машина айланма йўлдан тобора юқорилаб, ҳозиргина юрган йўлимизнинг тепасидан ўта бошладик. Денгиз сатҳидан беш-олти минг метр эмас, ўн-ўн беш минг метр баландлаб кетгандек эдик, назаримда.

Довонда бошқа машиналарнинг чироқлари ҳам кўринди.

— Кел, сенга отангнинг тарихини гапириб берай, — деди Дон Тоға. — Кейинроқ айтмоқчи эдим. Ўзинг юз йилда ҳам сўрайдиганга ўхшамайсан. Исм-фамилияси Шохол Умаров. Бахтингга сендан бошқа фарзанди йўқ. Яккаю ёлғиз меросхўрисан. Бироқ

талтайиб кетма. Отанг имтихон қилиши мумкин. Синовидан ўтолмасанг бойлик ҳам қўлингга тегмайди, уйингга ҳам қайтолмайсан. Ким ҳам шунча бойликни ҳе йўқ-бе йўқ умрида кўрмаган боласига ташлаб кетади?! Ота-болалик қондан ўтмайди. Ота-болалик, бу – муносабат. Гап қонда эмас, муносабатда эканини ҳеч қачон унутма. Қачонки битта оила бўлиб яшаса, шундагина ота-бола ҳисобланади. Акс ҳолда ҳужжатда фарзанд, юракда эса бегона. Тушундингми?

– Тушундим.

– Отанг менга ўхшаган одам. Шохи ҳам йўқ, туёғи ҳам. Ойдан тушмаган, Ернинг боласи. Боболаринг қаерлик эканлигини билмайман, ҳеч нима демаган. Буни ўзинг сўраб оласан. Сўраганда ҳам шунақа аниқ қилиб сўрайсанки, менинг бир армоним ушалади. Билсанг, шунча йил бирга ишлаб, асли қаерлик эканлигини аниқлаёлганим йўқ. Агар аниқласам эди...

Тоға оғир бош чайқаб, айиқдек хириллади. Унга қарадиму аллақандай режаси борлигини сездим.

– Хуллас, онадан туғилади, инга-инга дейди, оёқчаларини, қўлчаларини типирчилатади, таглигини вақти-вақти билан ҳўллаб қўяди ва ҳоказо. Хуллас, улғая бошлайди. (Мен яхши ҳикоя қилолмайман, Ориф, тагин эзма экан, деб ичингда сўкма!) Уруғаймоғи казо-казоларнинг хизматида эди-ю, косаси оқармасди. Уй-пуйидаги, тўй-маъракасидаги қора ишларни қилишган, холос. Хонадоннинг обрўи йўқ, ўтган ҳам сўкади, кетган ҳам. Ота-она қандай бўлса, бола ҳам шундай. Отангнинг болалиги даврида гўеки ҳамма тенг эди, йўқолсин бойлар, деган шиорлар ҳар қадамда учрарди. Ҳақиқий ҳаётда эса барибир нағма бошқача эди. Янги бойлар пайдо бўлганди: обком секретари, райком секретари, колхоз раиси, ферма

мудири, совхоз директори... «Ахир, улар билан оддий ишчини тенглаштириб бўладими» демоқчимисан? Отанга раҳмат! Одам билан одам баб-баравар бўлмайди. Мабодо шеър ёзмайсанми?

— Ёзишни билмайман, — дедим айбдорларча.

— Шеърятни салтанат деб эшитганман. Шоирлар салтанат султонлари эмиш. Қара, ростдан ҳам кўчада эски папкани қўлтиқлаб, қалин кўзойнак тақиб, тимирскalaniб юрган оддий шоирнинг ҳам султонлиги бор. Папка қўлтиқлаган шахснинг ишини катта амалдорлар ҳам бажаролмайдиган пайтлар бўлармиш. Битта шеър юзта амру фармондан кучли таъсир ўтказаркан жамиятга. Демак, гоҳида қудратли шахслар миттигина одам қиладиган ишни бажаролмаслиги мумкин. Бу дегани одам ҳеч қанақасига тенг эмас. Қонунларнинг олдида тенглик бошқа бир баҳсли масала, мен уни айтмаяпман.

Дон Тоғага шубҳа билан кўз ташладим. У на билимдон, на тажрибали, деган хулосага келдим. Бахтига постларда машинасини тинтиб кўришмаяпти. Акс ҳолда қўлга тушишимиз турган гап эди.

— Отангни ана шу тенгсизлик одам қилди, — деди у. — Қараса, уй ичи қул: ота-она ҳам, ака-ука ҳам, опа-сингил ҳам. Қизиқ воқеа! Ўшанда отанг ўн икки ё ўн учда бўлган. Қайсидир амалдор шаҳар ташқарисидаги томорқасидан ўт ўришга рухсат беради, аниқроғи, садақа қилади. Отангнинг оиласидагилар ўша ёққа кетади. Нима бўладию туш чоғи бобонг ва момонг қайтиб келиб, отангни ёрдамга юборишади. Отанг томорқага етиб борганида, акаларини шу ерлик «участкавой» ўз ҳовлисига гишт туширишга олиб кетган экан. Ўтлар устида сигарет чекиб ўтирган амалдорнинг жияни отангни кўриб: «Чалпак, тезроқ кел», деб чақиради. Кейин «Шу ердан уйлариңггача шир яланғоч чопиб бора

оласанми?» дейди-да, ҳиринг-ҳиринг кулади. Отанг «Бу олифта бежиз кулмаяпти, акаларимни нағмасига ўйнатган шекилли», деган ўйни кўнглидан ўтказиб, дейди: «Жўра, нега унақа гап гапиряпсан? Сенга ҳеч нарса демадим-ку!» Олифта иршайди: «Тепангга қара, чалпак, осмондан қурбақа ёғяпти!» Отанг тушунадик, акаларига шунақа гаплар айтилса, қандайдир масхарабозлик қилишган. Аммо отанг қовоғини уйиб: «Тентакмисан ё ўзингни овсарликка соляпсанми?» дейди. Бойнинг жияни қулоқларига ишонмайди. Ўртада олишув бошланади. Ҳалиги олифта тоғасига ишонган қуруқ гавда экан. Отанг оғзи-бурнини қон қилиб уради. Кўчадан ўтаётганлар қарасалар, мақтанчоқ томорқа оралаб ялиниб қочаётганмиш: «Бўлди, Шохол, урма! Улдириб қўясан, урма!» Отанг баттар қутуриб кетади. Билиб қўй, у тумшугини кўтариб кейин пусиб қоладиганларни ҳозиргача жини суймайди.

Шундан сўнг «Шохол псих бўп қолганмиш» деб гап тарқалган. Гапнинг маънисига боряпсанми? Ўз гурурини ҳимоя қилган одам ҳаммага жинни бўлиб кўринган. Халойиқ ҳам қизиқ-да! Аслида ким жинни? «Осмондан қурбақа тушяпти, қоч», деса бошларини ушлаб, пана жой ахтарган масхарабоз қўрқоқлар эмасми? Қўрқоқлар бор экан, олифталар қутурмай ким қутурсин!

Бобонгнинг жанжалини айтмайсанми! Бутун оила отангга тармашган. Нега бойнинг жиянини урасан? Оёғини ўпиб, кечирим сўра!..

Биласанми, Ориф, ўзбекчиликда отага қўл кўтариш, яқинларини ташлаб кетиш оғир жиноят. Бир неча йил ўтиб, отанг охири шунга ҳам қўл уришга мажбур бўлади. Эшит! Бу ҳам бир тарих! Бир куни қўшниникида тўй бўлади. Ҳовлиларда ўтказиладиган тўйларнинг югур-югури кўп эди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Меҳмонлар ресторандагидек бир хил вақтда келмасди. Чошгоҳдан асргача эшилган-эврилган меҳмонларнинг кети узилмасди. Бутун маҳалла елиб-югуриб хизмат қилади. Отангга беш кетаман-да! Бормайди! Нима, улар бизникида хизмат қилганмиди, дейди. Бойникида тўй қизигандан қизийди. Отангга акалари бир капгир ош чиқариб бермайди, эшитяпсанми? Гап ош ейишда эмас. Гап кимдан нафратланишда! Нимадан нафратланишда! Отанг ҳимоя қилган бўлса, ўз шаънини ҳимоя қилган, оиласини ҳимоя қилган...

Жигарлари манқурт эдилар. Манқурт кимлигини биласанми? Мустақил фикрламайдиган, хўжайин қаёққа етакласа кетаверадиган одам. Аслида одам ҳам эмас.

Қисқаси, манқуртнинг қўлидан ҳар бало келади. Ушанда тўйхонадан ўртоқлари чопиб чиқишиб, «Шохол, Шохол, бу ёққа юр, отанг туфли тозалапти», дейишади. Шохол бечора югуриб борса, отаси ростдан ҳам зўр бериб туфли тозалаётганмиш. Қориндор, калондимоғ кимса атрофдагиларга кулиб, Шохолнинг отасини мақтаётганмиш. Биласанми, ўша кимса шаҳардаги вино заводи директори бўлган. Кимдир бехосдан ялтироқ туфлисини босиб олган. Тўй эгаси бобонгга «Чоп, чўтка-крем опке» деса, дарҳол келтиргану шундай «улуғ зот»нинг қўлига тутқазишга ҳайиқиб, шартта энгашган-да, ўзи тозалашга киришган. Тўй аҳли ғўдайиб турган вино заводи директорини-ю унинг оёғини зўр бериб тозалаётган деҳқонни гоҳ ачиниш, гоҳ масхараомуз, гоҳ ижирғаниб томоша қилишаётганди. Бу даҳшатли манзара Шохолни титратиб юборади. У олдидан чиққан одамни туртиб-йиқитиб яшин тезлигида оломонни ёриб ўтади-да, энгашиб ўтирган отасининг елкасидан

тутиб, давра ўртасига итқитади, вино бутилкаси билан директорнинг қоқ пешонасига солади. Ҳамма хангу манг. Ҳатто куй-қушиқ ҳам тинади. Шу лаҳзада уч-тўрт йигит отангга ташланади. Отанг қўлидаги бутилка синиғини ғазаб билан улоқтиради. Афсуски, йигитлар чап бериб қолишади-ю сал нарида ҳиринглаб ўтирган қора костюм, оқ кўйлак, қизил бўйинбоғли савлатдор меҳмоннинг кўзига тегади. Меҳмон бир зумда кўзидан айрилади. Тўй фожиага айланади. Кўзидан жудо бўлган меҳмон ким дейсанми? У туман прокурори эди...

Ҳикояси шу жойга етганда Тоға жимиб қолди. Машина рулини чаққон буриб, навбатдаги муюлишдан ўтаркан, давом этди:

— Отангни қамаб юборишади. У ўлимга маҳкум этилган маҳбуслар билан турманинг ер остидаги энг пастки камерасида ўтирган. Зах ва совуқ. Шифтдан тинимсиз ифлос томчилар томади. Баъзи кунлари камерадаги сув тизза бўйига етган. Маҳбуслар бир парчагина супада гужанак бўлиб ётишган. Ёпинишга ҳеч вақо беришмайди, номардлар. Камерадошларининг ички аъзолари адои тамом бўлгач, бирма-бир чиқариб, отиб ташлайдилар. Шу тариқа ҳукм ижро этилади. Отанг суд томонидан ўлимга маҳкум этилмаган эди. Сен шўро қамоқхоналарини билмайсан. Отишга ҳукм қилинган кимса осонгина қутулмаслиги учун уни икки йил азоблашарди. Яна бир мақсад — то қатл этилгунча маҳбуснинг ички аъзоларини атайин касаллантиришган. Турма жарроҳлари ички аъзоларини сотиб юбормасин, дейишганми, у ёғини аниқ билмайман.

Ўша пайтда отангнинг камерадошларини бир ўрис аёл отган экан. Кейинчалик аёл ақлдан озади ва қамоқхона жаллодсиз қолади. Маҳкумларни энди ким ўлдиради? Улар тор йўлак охиридаги эшикка

Азамат ҚОРЖОВОВ

тўппонча ўрнатишади. Ўлимга маҳкум кишини ҳаммомга олиб чиқишади-да, йўлакка киритиб юборишади. У йўлак охирига юради, «ҳаммом» эшигининг тутқичини тортади: пақ! Калит тешиги деб ўйлаган жойдан сачраган ёлқиннинг маъносини у ё англаб, ё англамасдан жон беради.

Буларнинг бари отангнинг дийдасини қотириб юборади. Ундан ҳам баттари, отангда ғайритабиий ўзгариш юз бера бошлайди. Секин-аста совуққа мослашади. Нафақат мослашади, у муз юракли одамга айланади. Назоратчи ҳайрон: нега бу йигитча икки йилда ҳам совуқ хонада соғлигидан ажрамади? Аллақачон касалликдан ўлиб кетиши керак эди-ку?! Прокурорининг илтимоси нима бўлади?

Шу орада прокурор пора билан қўлга тушиб, қамалади. Қамоқхона бошлиғи ҳам ишдан бўшатилиб, икки йилдирки ертўлада ноқонуний ётган маҳбус, яъни отанг меҳнат колониясига жўнатилади. Ахир, Шохол Умаров нари борса, саккиз йилга қамалган эди-да.

Ўзим жиноят йўлида юрибману, отангнинг йўқолган орзуларига юрагим ачишади. У бошқача инсон бўлиши мумкин эди. Муҳит мияни ўзгартиради деганлари айни ҳақиқат. Биз кўриб турган мана шу дунё ҳаммага ҳар хил. Даҳрий учун жаннат. У қора ер тагига кириб, қуртларга ем бўлгунча яшаб қолиши керак. Ейди, ичади, маишатини суради, бойлик тўплайди. Диндор учун синов майдони. У ўтар дунё учун эмас, охират дардида яшайди, умрини ибодату яхши амаллар билан ўтказди, маишатпарастликка яқинлашмайди. Чунки ўлганида қуртларга ем бўлмаслигини, руҳи жаннатга тушишини, бу дунё жаннатга тенглашолмаслигини англайди. Жиноятчи учун дунё уруш майдони. У

енгиб чиқиши, рақибини йўқ қилиши, талон-тарож этиши, ўғирлаши лозим. Дунёни бундан ўзгача тасаввур қилолмайди. Унга тушунтиролмайсан ҳам. Масалан, мендан «Милицияни нега ёмон кўрасиз?» деб сўра. Уларни кўргани кўзим йўқ. Дунёда бирорта ҳам милиционер ёки полициячи қолмаслигини хоҳлайман. Биз – жиноятчилар жамият тақдирини ўйламаймиз. Ҳуқуқ-тартибот ходимларисиз дунё остин-устун бўлиб кетади-ку. Йўқ, биз фақат ўзимизни ўйлаймиз, бутунжаҳон мантиқларидан кўз юмамиз. «Қорадори» ёмон эканлиги ҳаммага маълум. Унга ҳар йили минглаб ёшлар ўрганишади, минглаб оилалар бузилади, минглаб ўғирлик, қотиллик, зўрлашлар содир этилади, минглаб болалар етим қолиб, гиёҳванд оталар ҳаётдан кўз юмишади. Ногиронларни айтмайсанми! «Дори»ни сотаётганлар инсониятга қарши ана шундай жиноят содир этишаётганига ақли етмайдими? Етади, Ориф, етади.

Дон Тоға бурнини ишқалади.

– Агар очикчасига рухсат этилса, – деди у, – дунё тамом бўлиши аниқ. Била туриб назоратлар кучайтирилганидан нолишади. Мантиқсизликми? Албатта, мантиқсизлик. Бироқ қайси жиноятчи ўзини ушлаб беради?

Машина довоннинг айланма йўлини ортда қолдириб, равон йўлга тушди, тезлик оширилди.

– Ҳар қандай инсонда, – давом этди Тоға, – эзгулик, инсонпарварлик, меҳр-оқибат туйғулари яшайди. Отангни ашаддий жиноятчи қиёфасида тасаввур қилма. Унинг ишлари дунё мамлакатлари қонунларига кўра жинойий хатти-ҳаракат бўлса-да, ўзи яхши одам. Қамоқдан чиққач, уйига қайтиб бормади. Мустақил ҳаёти ўшанда бошланган. Мен бир неча марта ота-боболарини яширинча суриштирдим.

Қаердаги тўйда прокурорнинг кўзига шиша тегиб, кўр бўлиб қолган, деб қанча-қанча одамдан сўрадим. Бироқ натижа чиқмади. Бунақа воқеани ҳеч ким эшитмаган. Агар отанг ажодларинг ҳақида сўз очса, илтимос, қаерданлигини сўра, қандай бўлмасин мен билай. Хўпми?

Дон Тоға ҳикоясини эзмалик билан чўзаркан, кутилмаганда қўйнидан хўрозқанд чиқарди-да, оғзини катта очиб ютоқиб ялай бошлади. Унинг ҳар бир сўзидан муҳим маълумот олаётган бўлсам-да, ҳикоя кўнглимга сигмаётган эди.

Навбат марҳум онам фожиасига келди. Тоға менга тез-тез қараб қўйгач, томоқ қириб шундай деди:

— Шохол улоқиб-адашиб бир шаҳарга келиб қолади. Биласан, сенлар томонда қиш калта, ёз узоқ. Иссиқ кунлар февралдан бошланса, декабрь бошларигача давом этади. Собиқ маҳбус бунақа иқлимда яшаёлмасди. Ахир, у неча йиллар муз ва зулмат ҳукм сурган камерада ўтирган. Аллақачон совуқ ўлкаларга жўнаб қоларди. Онангга ошиғу шайдо бўлади. Эҳсонойни деб шаҳардан кетмайди, музхонага ишга ўтади. Шундай қилиб, ота-онанг бир-бирига маъқул келади...

— Аям раҳматли бирон марта... бир-бирига маъқул келганига ўхшаш гап айтмаган. Сиз адашяпсиз, Дон Тоға, аям ҳамиша қўрқиб яшарди.

— Сен нимани ҳам биласан!

— Аям ростгўй, виждонли, оқкўнгил аёл эди, — дедим. — Ростини айтсам, хўжайинингизни отам деб ҳисобламайман. Менинг отам йўқ, ота деган зотни йўрғакдалигимда ҳам билмаганман, тобутимда ҳам билмайман.

— Отанг топилганига хурсандсан десам...

— Ўғирлаб келяпсизлар-ку!

— Барибир у отанг! Қаёққа ҳам қочасан!

— Аям тирик бўлганида, бир оғиз айтганида, майли эди... Энди менга отанинг кераги йўқ.

— Каллаварам, — деди Тоға, — ҳеч қурса бойликларни ўйласанг-чи!

— Бировнинг бойлиги-ку! Кўп нарсага ақлим етмайди, ёшман.. Лекин мен... мен... У киши отам бўлиб чиқсаю аям ўлмаган бўлса... Аямнинг ижозати билан ҳам бойликни олмасдим...

Дон Тоға хўрозқандни қасир-қусур чайнади.

— Тутилмасдан гапир, нима демоқчисан? Отанг билан учрашасан ва ҳеч нарсангиз керак эмас, дейсанми?

— Пуллари меники эмас-ку?

— Бойлиги қанча эканини билмайсан-да! Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистоннинг бир қисми, Хитой ва Мўғулистоннинг ҳам бир қисми, Сибирнинг ярими, Алясканинг ярими...

Тушунмадим. Бу ҳудудлар нимани англатади, ақлим етмади. Яна сўрадим:

— Ўша ерларда бойликлари борми?

— Бойликлар эмиш! Ўзи сен бойлик деганда нимани тушунасан, хомкалла? Картошка экадиган далаларними ёки қўй боқиладиган яйловларни?

— Билмасам, — дея елка қисдим.

Дон Тоға чуқур нафас олиб, бўрондай ҳаво чиқарган эди, ойна терлаб кетди. Кўзларим равшан эса-да, шундоқ ҳам йўлни зўрға кўриб борардим. Тоғанинг бу аҳволда машина ҳайдаши ажаблантирмоқда эди.

— Фирманинг ҳақиқий даромад манбаини фақат Шохол Умаров айтиши мумкин. Масалан, мен ўзимни хўжайин ҳис этолмайман. Қўлимдан келмайдиган иш йўқ, аммо раҳбарлик қилолмайман. Жиддий эмас эмишман, одамларни ўзимга оғдиролмасмишман. Ёшим қайтаётган бўлса ҳам, билагим тўла куч.

Пичоқбозлик, отишма, муштлашишда беназирман. Шунинг учун кўп ҳам муомалам йўқ. Начора, бу борада отангинг фикри тўғри. — Тоға ялт этиб қаради. — Эй худойим, тагин отанг сендан раҳбарликни умид қилаётган бўлмасин! Хойнаҳой, болам ўзимга тортган бўлса керак, деб умид қилиб ётгандир.

Шундан сўнг бутун гавдасини силкитиб кулди. Йўллар баҳайбат тоғлар орасидан чиқолмаётган қўрқинчли тун эди. Туғилиб-ўсган шаҳрим қанчалар олисдалигини ўйлаб, дод солгим келди. Юрагим питирлаб, ўзини ҳар ёнга урар, мен каби у ҳам ҳеч қаёққа қочолмасди.

6.Учрашув

Тонгга яқин рўпарамизда девордай тик тоғлар пайдо бўлди. Йўл четидаги баъзи лавҳаларда ҳиндча ёзувлар кўзга ташланарди. Бироқ биз Ҳиндистонга келмаганимиз аниқ эди. Наридан борса, ё Қозоғистонга, ё Қирғизистонга етдик. Россиягача эса анча юриш керак.

Кимсасиз тор асфальтга бурилдик. Бир соатлар, чамаси, тоғ ён бағридан юрганимиздан сўнг чапга қайирилдик. Шу ерда йўл тўсиб қўйилган эди.

— Бола келтирилдими, генерал? — икки киши ичкарига мўралади. — Шуми?

Тоға тўсиққа ишора қилди. Ҳалигилар югуриб-елиб, йўлни очишди. Машинани юргизаркан, Тоға савол берганини имлади. Яқинлашган ҳамано юзига мушт солди.

— Эй аҳмоқ, — деди у, — бола дейишга қандай ҳаддинг сиғди? Ахир, у хўжайиннинг ўғли-ку! Қани, салом бер, тўнғиз!

Бироқ саломни кутмасдан газни босди. Кўп ўтмай қулоғимга даҳшатли гулдурос эшитилди. Юзлаб,

минглаб устунлар, симлар, улкан темир қутилар кўзга ташлангач, яқин-ўртада ГЭС борлигини англадим. Ҳақиқатан, ваҳшатли шаршара пойидан чиқиб қолдик. Эллик қаватли уйдек баландликдан дарё оқиб тушяпти, унинг олдида «жип» гугурт қутисидек ҳам келмасди.

Машина бурчакдаги уч қаватли бино сари юрди, дарвоза ҳам унсиз очилди. Гаражга кирдик. Бу билан ҳам йўл тугамади. Девор бир томонга сурилиб, ичкаридаги нимқоронғи хонага йўл олдик. Шундан кейингина машинадан тушдик.

Белим қотиб қолган эди. Мармар полда букчайиб, оқсоқланиб икки қадам ташлагандим, Тоға елкамга залворли кафт қоқди.

— Туққан аёлларга ўхшаб қийшайма. Бу шундай салтанатки, бўшашсанг ҳуркак отдай тепворади, етти иқлим нарига учиб тушасан.

— Ҳи-ҳи-ҳи... — Кулди қўл қовуштириб турган девкелбат йигит.

— Оғзингни юм! — Тоға олақараш қилди унга. — Бу Ориф Умаров! Хўжайиннинг ўғли!

Қўриқчи ранги оқариб, деворга суяниб қолди. Тоға лифт тугмасини босиб, у томонга ўтирилди.

— Исмоил қўлга тушдими, Эшимбой?

— Йўқ.

— Қизи ушландими?

— Конибодомдан хабар келди, қиз қўлимизда. Икки одамимиз ҳам ўша ёқда.

— Тушунмадим, қайси Конибодом?

— Тожикистондаги бўлса керак?

— У ёқда нима қилиб юрибди?

— Қочган бўлса керак, Дон Тоға.

— Ким?

— Қиз, — дея Эшимбой кўзларини пирпиратди.

— Битта шаҳарда дейишганди-ку!

Азамат ҚОРЖОВОВ

Бу пайтда лифт эшиги очилди. Тоға мени итариб киргизаркан, қўриқчига бақирди:

— Икковини ҳам отаман! Қиз болани тузукроқ ушлолмайдами? Овсарлар! Мен уларни аллақачон қизни тутишган, деб ўйлабман-а!

Лифт юқори қаватга кўтарилади деб ўйлагандим, аммо у пастга шўнғиди. Ҳаво етишмай кўнглим озди, ўзимни шундай лоҳас ҳис этдимки, бир бурчакка қисиниб олдим. Ана йиқиламан, мана йиқиламан. Ҳатто ўзимни Тоғанинг оёғига ташлаб, «Қутқаринг!» деб чинқиришга ҳам тайёр эдим.

Ҳар қандай даҳшат ниҳоя топади. Бир пайт лифт силтаниб тўхтади. Эшик очилиб, кўз ўнгимда йўлак пайдо бўлди. Кетиб боряпмиз. Юзимга муздек шамол урилади. Назаримда, онам вафот этгач, тақдир тақозосига кўра мен ҳам нариги дунёга келиб қолган эдим.

— Отанг тўшакда ётибди, — деди Тоға қия назар ташлаб. — Салом бериб кир, кўлини ўп. Муҳими, ҳеч қачон довдирама. Довдираш битта сени эмас, авлодларингни ҳам бахтиқаро қилади.

Бир қадам ташлар-ташламас томоғимдан гиппа бўғиб, деворга тақади. Кўзларини олайтириб вишилади:

— «Хўп бўлади» дейишни қачон ўрганасан? Агар молкаби кўринсанг, отангнинг ҳафсаласи пир бўлади. Фирмани тугатишни қарор қилса, ягона айбдор сенсан! Сен! Сен! Бунинг учун сени ўлдирамиз, сасиган жисмингни ҳам топишолмайди, уқдингми?

Ихтиёрсиз равишда бош ирғадим. Бир-биридан совуқ башаралару чиркин ниятлилар Шохол деб аталмиш инсоннинг бойликларидан таъма қилиш, юлиш, улуш учун яшаб юришарди.

Мени қўйиб юборган он зарҳал эшик очилди.

Бўйнига фонендоскоп таққан узун бўйли, қиргийбурун киши қўлларини халати чўнтагидан чиқармай гап қотди:

— Муҳтарам Ориф ўғлимиз шуларми?

— Шулар, — деди Тоға.

Оқ халатли киши ичкарига таклиф этди ва мен Дон Тоғадан халос бўлдим. Кенг хона сутдай ёритилган эди. Шифт ялтироқ, тўлқинсимон металлдан ишланган, деворларнинг ярми ёғоч, ярими мрамар. Бурчакдаги камин олдида қўлда тўқилган қадимий палос тўшалган. Унда шарти кетиб, парти қолган қоқсуяк ит мудраб ётарди. Каминда олов кўринмасди. Эҳтимол, ҳеч қачон ёнмагандир.

Хона тўридаги икки кишилиқ, йўқ, таъбир жоиз бўлса, тўрт кишилиқ баҳайбат қора диван ўртасида бир одам ўликдек қотиб ётарди. Сочлари оппоқ, кўзлари ботиб кетган. Унга яқинлашганимда бурнимга минг хил дорининг аралаш-қуралаш, ўткир ҳиди урилди. Шу пайт қай гўрдандир пашшасимон мавжудот учиб келиб, атрофимда айланишганди ҳамки, заифгина «ғувв» этган овоз эшитилди-ю «махлуқча» кўздан йўқолди.

Шифтга қарадим. Парракли фаройиб ускуна зараркунандани «ютиб юборган эди».

— Кел, ўғлим, — деган сас эшитилди тўшакдан.

Сесканиб тушдим. Касалнинг ғайритабиий овозидан эмас, унинг ҳақиқатан менга ўхшаш эканидан. Қуйиб қўйгандек ўзим, десам янглишаман. Бироқ қирқ йилдан кейин шу қиёфага киришимни кўнглим сезди.

— Яқинроқ кел, ўғлим, — имлади у.

Ҳозиргина Дон Тоғадан дўқ-пўписа эшитганимга қарамай, беморга салом бермадим. Онам бир умр чўчиб яшаган шахс қаршимда ўлим тўшагида ётар-

Азамат ҚОРЖОВОВ

ди. У онамни бахтсиз қилди, хор-зор яшашга маҳкум этди. Энди ўзини нима деб оқлар экан?

Шифокор унинг бошига яна бир ёстиқ қўйди. Бу меҳрибончилик қанчалик маҳорат билан ба-жарилмасин, жон кирмади, зўрға кўз очиб, менга синчиклаб тикилди.

— Ўхшабсан... Худди ўзимсан...

Лабимни тишлаб, оёқ учларимдан кўз узмадим. Кўзларим нам тортиб, пойабзалимга томган том-чиларни кўрдим. Устига-устак бурнимдан ҳам сув келди.

Шифокор мени еб қўйгудек кузатиб турарди. Афтидан бизнинг гапимизга аралашиш тақиқлан-ган, лекин нимадир демоқчи эди.

Дарвоқе, у «рўмолчангни ол, отанг билан кўриш» деб имо-ишора қилди. Қўлимни чўнтагимга тикдим. Онам вафот этгандан бери шахсий ашёларим ўз жойидан топилмасди, ҳозир эса ногаҳон яп-янги дастрўмолга қўлим тегди. Бурнимни артдим.

— Кел, — шивирлади шифокор беморнинг бош томонида туриб, — Қу... чоқ... ла...

Диванга тиззаларим тегар даражада яқинлашдим. Қучоқлашиб кўришиш учун диванга чиқиб, бир ярим қадам судралиб боришим даркор эди. Шу масофа менга минг чақирим туюлди.

— Бери кел, ўғлим... Мен отангман... Сен ҳали Шохол Умаров деб эшитмагансан-да... Айтгандай онанг...

— Аям ўлди, — дедим.

— Менинг ҳузуримда уни «ая» деб гапирма, «она» де.

— Хўп.

— Онангнинг ўлганидан хабарим бор... Ярангни тирнамоқчимасман... У нега сенга Ориф Салтошов деган сохта ном қўйган? Шунисига ҳеч тушунмадим...

– Онам ўз фамилиясини берган.

– Йўқ, Сен Ориф Шохолович Умаровсан. Кўзгуга қара, ўғлим эканлигингга шубҳа йўқ.

– Менинг отам... – Унга қўрқа-писа тикилдим. – ...Отам йўқ...

– Бизни ҳоли қолдир. – Бемор шифокорига қаради. Оқ халатли дарров эшик сари юрди.

– Энди гапир.

– Отам йўқлиги мени қийнамайди, – дедим.

– Қариндошларим йўқлиги ҳам ғалати эмас... Кўникиб қолганман. Фақат... фақат онам ўлганига кўниколмайман... Онам азобда яшаб ўтди...

Беморнинг қошлари чимирилди. У мени энди кўраётгандек кўз узмасди. Ёши олтмишга ҳам бормаган эди.

– Нима у? – сўради ҳадиксираб.

Беихтиёр атрофга алангладим. Бирон шарпа кўриндимикан? Кимдир гап пойлаяптимикиан? Қари ит бош силкиди, балки шуни пайқагандир?

Бемор кўрпа тагидан қарға оёғидек қўлини чиқариб, кўрсаткич бармоғини менга, аниқроғи, кўксимга қаратди. Бир оз баланд овозда такрорлади:

– Нима у?

– Бу кийимни, – дедим тушунмай, – Дон Тоға берди...

– Кийимни сўрамаяпман. Унинг ичидагини...

– Майкам...

– Кийимни сўрамаяпман! – Беморнинг овози қалтиради. – Ундан ҳам ичкарида нима бор? Нима бор деяпман?!

– Билмасам... Нимани сўраяпсиз?

– Кўзимга қўрқув кўриняпти. – Бир оз нафас ростлагач, заифроқ товушда сўради: – Нега?.. Нима учун бу кўйга тушдинг, болагинам?

Азамат ҚОРЖОВОВ

Ерга қараб, миқ этмадим. Бемор алланималар деб пичирлади. Қулоғимни динг қилсам, у: «Қайси гуноҳим учун? Уни нима жин уриб, бўшанг бўлиб қолди?» деб нола-ю фиғон қилаётганди. Шифтга қадалган кўзларида таърифлаб бўлмас алам зоҳир эди.

– Бери кел, – деди ахийри тақдирга тан бериб.

Тўшак четига ўтириб, бир қарич силжидим.

– Яқинроқ.

– Эшитаман.

– Ўғлим, ҳеч қачон афсусланмайман... Умрим зое кетмади... Юзлаб одамлар қилолмаган ишларни қилдим. Кучли бўлиш кимнинг орзуйида йўқ? Мен кучли бўлдим! Ҳар ким ҳам ўз истакларини амалга оширолмади... Билиб қўй, отанг барчасини уддалади. Сен эса жуда ҳам... Очиғи, кутмагандим... Бу қадар эканингни кутмагандим...

– Мен зўравон бўлишни хоҳламайман.

– Йўқ, йўқ, зўравонлик бошқа нарса, яшашга интилиш бошқа... Бу ер... Бу Ер сайёраси ҳеч кимнинг шахсий мулки эмас... Майли, ҳали бир мисқол умрим бор... Сени синовга тайёрлашларига буйруқ бераман... Бунга улгураман...

Беихтиёр бош қимирлатиб розилигимни билдирдим. Аммо-лекин синов дегани турли қийноқлар эмасмикан деб юрагим така-пука бўлди.

– Синовга тайёргарлик шунинг учунки, – деди у, – сени тўсатдан имтиҳон қилиш катта аҳмоқлик. Аввал тайёргарликдан ўтишинг керак. Негадир одамларни тарбиялашга кўпинча эътибор беришмайди. Ерга туфлама, сўкинма, навбатда тур, ҳовлиқма, машина сигналини чалаверма. Муаммолар кўп. Тушундингми?

– Ҳа.

— Буларнинг бари нима учун, деб миянг қотяптими?

— ...

— Ҳаммасини сенга қолдирмоқчиман. Фирмани, банкдаги пулларни, уй-жойни, ҳатто одамларимни ҳам. Тоғлар бошидаги бу ҳудудга келганимда хароб макон эди. Уни гуллатдим, яшнатдим, озиқ-овқат омборхоналарини қурдим. Мен нимани орзу қилганман? Суви, гази, электри абадий, озиқ-овқати туганмас, боғ-роғлари яшнаб турган ҳовлини, энг кучли зилзила ҳам вайрон қилолмайдиган иморатни. Йиллар ўтди, барчасига эришдим. Онангни севардим. Ишон! Ўлим олдидан алжираш деб ўйлама. Аслида мендек кучли севган инсон йўқ. Кўчаларда қўлтиқлашиб юрганларни кўрганмисан? Уларнинг севгиси севги эмас. Битта ўқ билан қизларни Фарбга, йигитларни Шимолга ҳайдаб солишим мумкин. Севги учун жон фидо қилиш керак, севги учун бойлик орттириш даркор. Хатоларим ҳам кўп. Мен кечикдим. Кеч тушундим хатоларимни... Арвоҳи шод бўлади онангнинг... Айтгандай, Эҳсоной осон ўлдими?

— Касал бўп ётди...

— Қаерга дафн этдинг?

Буни Дон Тоға ҳам сўраганида, жавоб бермаганимни эсладим.

— Қабристонга... «Қози бобо»га... — дедим.

— У қаерда?

— Маҳаллага яқин жой.

— Қабртош қўймадингми?

— Йўқ.

— Маъракаларга харажат кўп бўлдими?

— Маҳалла ёрдам берди.

Бемор янада тумшайди. Сўнг:

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Сен шунча мулкка эга бўлаётганингдан хурсандмасмисан? — деб сўради.

Атрофга ҳафсаласиз кўз югуртирдим. Тўғриси айтсам, уйга кетгим келаётганди.

— Ўз уйимда яшасам дегандим... — дея мингирладим.

— Ма, бу энг сўнгги ҳисоб, — деди бемор кўрпа ичидан калькулятор чиқариб.

Рақамларга қарадим. Миллионми, миллиардми, нолларини санаёлмадим.

— Кўрдингми?

— Ҳм.

— Бу доллар ҳисобида. Ҳаммасини ҳисобладим, ҳаммасини. Қани, энди манави тугмани бос.

Ёстиқ ёнига ўрнатилган қизил тугмачани босгандим, эшикдан бирин-кетин тўрт киши кириб келди. Иккитасини танидим: Дон Тоға ва шифокор. Қолган иккови ўттиз беш ёшлардаги бақувват йигитлар эди. Айниқса, кўзойнак таққанининг юзи қон томгудек қизил.

Бемор уларни менга таништирди:

— Ёрдамчим Дон Тоға. Биз у билан «Сибир»ни гетапоя қилиб, оёққа турғаздик. Ўзимизга қарамадик, аммо фирмани одам қилдик, салтанат даражасига чиқардик... Уҳ-ҳу, уҳ-ҳу... Қалайсан, Дон, яхши бориб келдингми? Ўғлим хархаша қилмадими?

— Йўқ, у энди кетолмайди, — менга нигоҳ ташлади Тоға. — Маҳалласидагиларнинг адабини бердим.

— Ўлдирдингми?

— Юмшоқ жойдан пичоқ ейиш, қулоғидан айрилиш, оёқ болдирини ўқ тешиб ўтиш одамни ўлдирмаса, демак, улар тирик. Ориф ҳам қараб турмади, биттасини отди. Умуман олганда, айб уларнинг ўзларида. Кечаси бемаврид сандироқлаб юрадиган тўнкалар бир кун эмас, бир кун панд

ейишлари шундоқ ҳам аниқ эди. Пивохўрлар ҳам, кашандалар ҳам Ер шарининг бактериялари, Шохол.

— У отдими? Йўқ, бекор қилибди. Жиноятлар даври тугаб, макр замони бошланяпти. Ким ақлли бўлса, ўша ғалаба қозонади. Қудратли давлатларни ҳам қурол-яроғ билан эмас, макр билан енгадилар. Маданиятини ўзгартиришади, динини емиришади, янгича урф-одатлар олиб киришади, минг-минглаб муҳожирларни жўнатишади. Ҳеч бўлмаса, мамлакатда ароқ заводларини кўпайтириб, спиртли ичимликлар дўконларининг сонини ошириб, секин-аста тубжой авлодларни пиёнистага айлантиришади. Бу — даҳшатли уруш. Миллионлаб оилалар бузилади, автоҳалокатлар ва қотилликлар сони минг баравар ошади. То уларнинг ўрнини янги аҳоли эгаллагунча ифлос одамлар майхоналарни тўлдириб ўтираверади, кўчалар ҳам булғанаверади.

— Тана ҳароратим жуда кўтарилиб кетди, — деди Дон Тоға. — Уғлингиз менга муз келтиришга жўнади. Йўлда безорилар хиралик қилган экан, оёғидан яралабди.

— Ҳамма айбни ўз бўйнингга оласан, Дон.

— Албатта, хўжайин.

Бемор тирсагига таяниб, надимларига деди:

— Узр, аввал бу йигитни таништиришим керак эди.

У менинг яккаю ягона фарзандим, сизларга айтганим ўша одам... Янги хўжайин... Агар имтиҳондан ўтса, албатта... Ориф... Орифжон Шохолович Умаров...

Атрофимдаги кўзларга тик қарашга журъат этолмай нигоҳимни полга қададим. Бемор кўрпа тагидан иккинчи қўлини чиқарди.

— Унга барча-барчасини мерос қолдирмоқчиман, — деди калькуляторга қўлини қўйиб. — Кўпни кўрмагани учун аввал ҳаётга тайёрлашларинг керак... Унинг тарбияси билан шуғулланолмайман...

Азамат ҚОРЖОВОВ

Бўладиган йигит эканлигини, мана, Дон айтди... Хўш, бу одам, — Шохол Умаров қайрилган бармоғи билан шифокорни кўрсатди, — таниб қўй: Искандар. У минглаб касалликларни даволайди, юзлаб заҳарлар тайёрлайди. Одамнинг оғриқ сезиш бўйича ўта нозик жойларини... уху-уху...

Беморни йўтал тутди. Шифокорга шундан кейингина синчиклаб қарадим, ярим рус, ярим корейс, фаройиб кимса эканини кўрдим.

— Анави кўзойнакли... — деди бемор, — Адвокат... Қонуншунос... Қишлоқнинг боласи... Лақаби ҳам Адвокат... Сенга дунёдаги жамики қонунларни ўргатади. Ёнидагиси Уста Бола. Тахаллуси шунақа. Уни мураббий ҳам деймиз... Ёш ходимларимиздан...

Бемор ҳолдан тойди. Искандар парвона бўларкан, бизга «чиқиб кетинглар» ишорасини қилди-да, шприцни тайёрлади.

7.Синов

Уста Бола лип этиб ёнимда пайдо бўлиб, билагимдан тутди.

— Кетдикми, Ориф?

Унга эргашдим. Эшикка етганимизда бемор хирллади:

— Бошланглар...

Уста Бола хитойлар каби таъзим қилди. Бир қадам ташламасимиздан яна овоз эшитилди:

— Исмоил жазосини олдимиз?

Дон Тоға қулочини ёйди.

— Афсуски, Шохол, у бизникиларга яна чап берди. Якка-ю ягона қизини ушлашибди. Ҳозир йўлда. Тез орада шу ерга келтиришади.

Шифокор шприц поршенини босди, беморнинг уни ўчди.

Йўлакка чиққанзимизда, Дон Тоға Уста Болага деди:

— Биринчи бўлиб сен шуғуллан Ориф билан. Спорт унинг руҳиятини очади, — шундай деб менга кўз қисди. — Синовдан ўтасанми, йўқми, худо билади. Уста Боланинг этагидан маҳкам тут. Нима бўлса ҳам, бу ердан энди аввалги Ориф қайтиб чиқмайди.

Биз либослар хонасига кирдик. Уста Бола мен учун кузги кийимлар танлади. Сўнг оқ эшикни кўрсатди.

— Ювиниб чиқ.

Ҳаммомдан чиқиб, Уста Боланинг қаршисида тўхтадим.

— Йўқ, — афтини бужмайтирди у, — сартарош ҳам керак экан сенга. Нега одамлар ўзларига қараб юришмайди-я?! Ахир, ўзинг ўзингга бегона эмассан-ку!

Сартарош келди.

— Тўхта, — деди Уста Бола сочим олингач, — Тирноқ!.. Керагидан ортиқ тирноқ билан муштлашиш хавфли.

— Ўзим... — дедим ўнғайсизланиб.

— Неча миллиметр қолдириш кераклигини биласанми? — Уста Бола менга тикилди.

— Йўқ...

Сартарош тирноғимни ҳам бир текис олди-қўйди. Бунақа кийимларни шу вақтагача киймагандим. Ойнага қараб ўзимни таниёлмай қолдим. Уста Бола елкамга дўстона уриб қўяркан:

— Келажак олдинда, — деди. — Фақат уни қўл қовуштириб кутмаслик керак.

Овқатландик. Йўл чарчоғига бир кун дам, деб ўйладим. Қаёқда, уч соат ўтгач, уйғотишди. Кимдир устма-уст сим қоқиб, тайёргарлик хусусида сўрарди. Ахийри, Уста Боланинг ҳам жаҳли чиқди.

— Менга бир қоп карам берганингиз йўқ, Дон Тоға! — қичқирди гўшакка. — Ахборотингиз учун у

ноль бола. На кўчада муштлашган, на спорт билан шуғулланган, на ҳарбий хизматни ўтаган. Қасам ичаманки, ўша занлаган қуролингиз ўзи отилиб кетган...

Эшикда важоҳатли Дон Тоға пайдо бўлди. Уста Бола эса ҳамон гўшакка кўзини олайтганча вайсарди.

— Йигитча! — чақирди у.

Уста Бола бошини бурди, шу заҳотиёқ залворли мушт еб, анча нарига учиб тушди.

— Кўп гап эшакка юк! — деди Тоға. — Ишла, ярамас! Бу энди сенга ноль бола ҳам эмас, хўжайин, ҳа, ҳақиқий хўжайин!

Шундан кейин спорт залига кирдик. Боксчиларнинг кийимини кийиб, рингда турардим. Устма-уст зарба ёғдира бошлади. Дастлаб қайтаришга уриндим, аммо тумшуғимдан иккита зарба еб, кўзимдан ўт чиқиб кетди, қўлимни ҳам қимирлатолмай қолдим. Юзимни четга бурганим ҳам иш бермади. Уста Боланинг кучли қўллари қулоғимга, қорнимга, биқинимга гурсиллаб тушарди. Оёқда қандай тик турганимга ҳайрон эдим. Уятчанларга хос хусусият: на қочардим, на уришни тўхтатишни илтимос қилардим.

Уста Бола Дон Тоғадан еган муштининг аламини мендан чиқараётгандек эди. Ахийри, нафас йўлимга уриб, ҳушдан кеткизди.

Эртасига отамнинг ҳузурига киргизишди. У кечагидан хийла дадил эди. Ҳузур қилиб совиган қаҳва ичарди.

— Бунча шалвирама, — деди мазах қилаётгандек. — Сен кутган, сен ўйлаган воқеалар юз бермайди. Чунки кутганинг ҳам, ўйлаганинг ҳам бемаънилик. Хўш, кошонам ёқдимиз?

Уста Бола ўргатгандек жавоб бердим:

— Ёқди... ота...

Беморнинг кўзлари йилтиллади. Қаҳвани патнисга қўйиб, шифокорга им қоққан эди, четга қўйди.

— Яна бир қайтар, — буюрди бемор.

— Ёқди, ота.

— Баракалла, ўғлим. Даставвал кўзларингга қараб мендан умрбод нафратлансанг керак, деб ўйлагандим. Энди ўзингга келяпсан. Шу вақтгача сени тарбиялайдиган одам бўлмаган-да...

— Онам тарбиялаган.

Бемор кулди.

— Хафа бўлма, сени тарбиясиз демоқчимасман. Тарбия деганда курашга тайёргарликни тушунаман.

— Кимга қарши курашаман? Менинг душманим йўқ.

Беморнинг лабида истехзоли кулимсираш кўринди.

— Ўрнингда бошқа фарзанд бўлганида, ёлғиз она унинг йўлини тўсиб қололмасди. Қўни-қўшни, маҳалла-кўй, кўча, мактаб, бозор, шаҳар ола-ғовури роса тобларди. Ушанақаларнинг душманлари яққол кўзга ташланади, сенга ўхшаганларнинг душманлари эса пинҳон бўлади. Унутма, душмансиз одамнинг ўзи йўқ. Гардсиз, пахтадай юмшоқ, ҳалим одамларни қўя турайлик, мана, сен, нега душманим йўқ дейсан? Ҳамма душман сенда-да!

У яна кулган эди, қўшилиб кулмоқчи бўлдим, эплаёлмай ғалати илжайдим.

— Ҳатто, отангнинг гапига ҳам хушомадомуз тиржайма, — деди менга ўқрайиб. — Эркак жиддий ва самимий бўлиши шарт. Ҳингир-ҳингир, ножиддий каслар бола-бақрага, янга-пангаларга ҳазил гаплар айтиб, вақтичоғлик қилишни билишади, холос. Тўраларни кўрса, тўрваси тушади унақаларнинг. Уста Болани чақир! Бўл!

Азамат ҚОРЖОВОВ

Эшикка қараб чопмоқчи эдим, бемор чапак чалди.

— Хой, тўхта! Менинг ўғлим қўл остидаги одамни чопқилаб бориб чақирмайди. Жойингдан жилмасдан уни бу ерга ҳозир у нозир қил.

Атрофга жавдирадим. Қари итнинг парвойи па-лак. Шифокорнинг ҳам бир туки қилт этмаган эди.

— Нега чақирмаяпсан? — ҳайрон бўлди бемор.

«Кечадан бери ақл ўргатаётган, муштлашишдан сабоқ бераётган кишини қандай чақирсам экан?» — ўйладим мен.

— Нима бўлди сенга? — отамнинг қоши чимирилди.

— Ҳеч нарса...

— Чақирсанг-чи, ахир!

Ирода аталмиш хислат титроқ танимнинг ҳеч қаерида кўринмасди.

— Бўл! — деди бемор.

— Уста Бола!..

Шарманда бўлдим, овозим қизларникидек чийиллаб, қалтираб, заифона чиқди.

— Касалмисан? — сўради бемор. — Йўлда совуқ ўтиб кетдимми?

Бош чайқадим.

— Дадилроқ чақир, бўлмаса!

Кучимни тўплаб бақирдим:

— Уста Бола! Ҳўв...

Бемор яна чақиримни кутиб, ўқрайди. Унга ёқмаётганим аниқ-равшан эди. Ниҳоят, вужудимдаги жамики тортинчоқликка қўл силтаб:

— Уста Бола! — деб қичқирдим.

Эшик очилиб, эпчил ва мушакдор мураббийим кириб келди.

— Лаббай, — дея беморга таъзим қилди.

— Ўғлим билан шуғулландингми?

— Шуғулландим.

— Бўладими?

— Кечирасиз...

— Нима кечирасиз? — Бемор тирсакларига таянди.

— У сизнинг ўғлингиз, демак, қўлидан келади, хўжайин. Ҳеч қачон муштлашмагани учун тепки ва муштлар ҳозирча қўрқинчли туюляпти.

— Тепки ва муштлар? Ҳм-м...Уни бирданига спорт машғулотларига кўмиб ташламанглар. Адвокат ҳам шуғуллансин. У, авваламбор, руҳият қонунларидан дарс ўтсин, жамиятникидан эмас.

Шу пайт эшик ланг очилиб, Дон Тоға кўринди. У бизга хўмрайиб қараганча айиқдек лапанглаб келди.

— Шохол, — деди шляпасини ечиб, — Исмоил одамларимизни қувиб етибди. Довонда тўхтаб қолишибди.

— Қайси доводда?

— Бургутлида. Улар ҳозир қиз билан бирга анча ичкарига чекинишибди. Эски кулбада, аниқроғи, қуршовда биқиниб ўтиришибди. Агар атрофдаги бирор давлатнинг чегарачилари сезиб қолишса, тамоммиз.

— Нега тамом?

— Тушундим, Шохол, бир йўлини топамиз.

— Одамлар кетдими?

— Ҳозиргина эшитдим, энди йўлга отланмоқчи...

— Жўнанглар! — беморнинг оғзидан тупук сачради.

— Ўлимим олдидан мени хурсанд қилишни нега орқага суряпсанлар? — У ўзини ёстиққа ташлаб, кўзларини ола-кула қилди, боши бир томонга шилқ этиб тушди.

Негадир отамнинг шу кўйи жон беришини истадим, бироқ кўкраги тез-тез кўтарилиб-тушаётгани ҳали жони узилмаганидан дарак берарди. Совуқ хонада шифокор билан беморни қолдириб, тор, нимқоронғи йўлакдан лифтга шошилдик. Йўл-йўлакай Дон Тоға Уста Боладан сўради:

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Орифни нима деди?

– Энди Адвокат шуғулланиши керак экан.

– Қўлига қурол берамиз, – афтини бужмайтирди Тоға. – Адвокат кейин шуғулланади.

– Қанақа қурол?

– Тўппонча.

Лифтга кирганимизда, Тоға елкамга қўлини ташлади.

– Отангдан аввал ўлишни истамасанг, ҳеч нарсадан қўрқма. Тагин ўзингча ҳар хил хаёлларга борма. Сенинг ўлигинг биронтамизга керакмас. Ўрнингга ўтирадиган кимса бўлганида, сени уйингдаёқ отиб кетардик, тушундингми? Ким ўлдириб кетилса, унинг ўрни кимгадир керак бўлган ҳисобланади. Пасткаш талончиликдан ташқари, албатта.

– Ҳўп, – дедим.

– Ҳеч вақога ақлинг етмади-я?

Назаримда, Дон Тоға жуда мураккаб гап гапирган-дек эди. Боз устига хаёлимни ҳеч тўплаёлмаётгандим.

Машиналар қатор-қатор турган залга чиқдик. Бу ер отамнинг салтанатига кириб келган жой эмасди. Шифт тагидаги деразалардан тушаётган ёруғликни кўриб, ниҳоят, ер устига чиққанимиздан енгил тортдим.

Яна бир киши – Адвокат бизнинг машинага ўтирди. Дон Тоға деди:

– Қонунни бузишни қонуншунослар бошлаб беради.

Менга узатилган тўппонча яп-янги эди. Уста Бола кўз қисиб қўйди. Қора машиналар бирваракайига олға интилди.

– Табриклайман, – қўл узатди Дон Тоға.

– Табриклайман, – деди Уста Бола ҳам.

– Камарни тақиб олинг, – қовоқ уйди Адвокат.

8. Асира

Машиналар манзилга шошиларди. Тоғларга қарарканман, уйимдан нақадар олисдалигимни ўйлаб юрагим сиқилди. Ўрта Осиёдаманми, Россиядаманми ё умуман бошқа қитъа, бошқа оламга тушиб қолганманми, ҳамон фарқлаёлмасдим. Ўн саккизга кирган куним чақирилмаган меҳмон келди ва мени уйимдан ўғирлаб, тоғлар бошидаги ота мулкимга келтирди. Дон Тоға «Утопия» деб атаган кичкина ферма-давлатчага эгалик қилишим керак.

Ҳа, инсон ҳаёти бир кунда шунчалик ўзгариб кетишига ишониб-ишонмай атрофга меровсираб боқардим. Бир кўнглим тўппончани шартта пешонамга тираб, тепкини босишни ҳам ўйлардим. Шунда ҳаммасидан қутуламан-қўяман. Аммо қуролни кўтаришга-да куч тополмай, кўзларим пир-пираб шерикларимга ўгринча кўз ташладим. Афтидан улар мутлақо хотиржам эдилар. Шунчаки тушлик қилишга, тўйга ёки футбол томоша қилишга кетаётгандек.

Уста Бола менга ўғирилди:

— Бирон марта ўлик кўрганмисан?

Дон Тоға уни туртиб:

— Нима, яқинда онаси ўлганидан хабаринг йўқми? — деди.

— Узр, беҳабар эдим.

— Шаҳаншоҳингнинг хотини вафот этади-ю хабаринг йўқми?

— Шохол ака ёлғиз деб юрардим...

— Э!.. — Дон Тоғанинг кулгиси қистади. — Орифбойни унда ким деб ўйладинг?

— Ўғли.

— Спорт зални тозалайвергунча миянгни ҳам тозалаб тур. Жа чанг босиб, хиралашиб кетибди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Дон Тоға менга қайрилиб, деди: — Айтгандай, отангдан сўрадингми?

— Н-нима... Нимани?

— Қаерданлигини.

— Йўқ.

— Сен ҳам эсидан чиқадиғанлар тоифасидансан шекилли. Бу охиргиси бўлсин.

— Балки пўписа қилмаганингиз маъқулдир, — деди Уста Бола, — Ахир, бўлажак хўжайинимиз.

— Хўжайинлик осмондан тушмайди. Марҳамат, ҳозироқ хўжайинликни бошласин. Бир вақтлар қамоқда бир довдир кимса билан камерада бирга ётганман. Катта ташкилотнинг ҳисобчиси бўлган экан. Унинг бир гапи менга ёқмаган. Айрим ходимларга қарши чора кўрмаганини «ўзбекчилик» деди, ярамас. Нега ландовур ва аҳмоқлигини менталитетга бориб тақайди? Башарасига битта мушт солдим. Уша кунни менга Шохол овқат юборган экан, дастурхон ёзиб, ҳисобчини ҳам меҳмон қилдим. Қарасам, қовоқ уйиб, қандайдир қўрққандек овқатланяпти. «Ўв, — дедим, — сени нега урдим? Нотўғри гапирганинг учун. Шу билан бу масалада орамиз очиқ бўлди. Дастурхон бошида аразингни йиғиштир». Хуллас, мен уни меҳмон қилаётганимда ҳам еган муштни эслаб ўтиргани мияси чириганидан дарак беради. Иш бошқа, зиёфату тўй-маърака бошқа, оила бошқа, кўча бошқа. Ким уларни аралаш-қуралаш қилиб, битта қолипга солса, у қип-қизил аҳмоқ. Масалан, Уста Бола, сен Орифбойни машқ пайтида дўп-посладингми?

— Дўппосладим, — деди Уста Бола.

— Агар овқатланаётганимизда ҳам Ориф «Уста Бола мени урди» деб хаёлидан кеткизолмаса, қўрқса ё хижолат чекса, у ҳеч қачон одам бўлмайди. Иш

— иш, ош — ош, уқдингми, Ориф? Ишда иш талаб қилинади, ошда ош ейишу хушчақчақлик. Мен йигитларни ишда сўкаман, бурнини ерга ишқайман, зиёфатда эса бир дастурхон атрофида ўтириб, маза қилиб чақчақлашаман, бирга рақс тушаман, аския айтишаман. Бу аслида менинг феълим эмас, дунёдаги ҳамма жамиятларнинг қонунлари! Буни ҳеч қачон унутманглр! Кимда-ким бир дастурхон атрофида ўтирганман ё эски танишим бўлади деб қўл остидаги одамга қаттиқ гапиролмаса, иш буюролмаса, ишдан бўшатоилмаса, ундан ўлса ҳам раҳбар чиқмайди. Нафақат раҳбар чиқмайди, бор ташкилотни ҳам йўқ қилиб, дунёнинг мувозанатини бузади. Камерадошим бўлмиш ҳисобчи кимсага ўхшаб «ўзбекчилик» деб ўз халқига тухмаг қилиб ўтиради. Биласизларми, камерадошим менинг муштимдан кейин нима деган?

— Нима деган? — сўради Уста Бола.

— «Агар вақт орқага қайтса, эски таниш-билишчилигу қариндош-уруғчиликка қараб ўтирмай ишни талаб қилардим, ҳеч кимдан тортинмай дангал ишлардим, ғайрат билан ишлардим, шунда қамалмасдим. Билсангиз, уларнинг юз-хотири учун ўз мансабимни қандай суиистеъмол қилиб қўйганимни билмай қолдим. Ҳозир ҳаммалари озодликда мени ғийбатлашяпти», деди йиғламсираб. Афсуски, жаноб ҳисобчи ҳақиқатни кеч тушунди. Одамларни ишлатиш керак. Эркалатиш ёки улардан тортиниш ўзингнинг ҳалокатингдан бошқа нарсага олиб келмайди. Дунёни меҳнат қутқаради. Меҳнат бўлмаса, Нью-Йоркда битта ҳам баланд бино бўлмасди. Айримлар Нью-Йоркнинг гуллаб-яшнашини бизнесда деб ҳисоблайди. Бизнес нима? Меҳнат ҳукмдорлиги эмасми?

— Ориф сиз айтган тоифаларга ўхшамаяпти, — деди Уста Бола. — Ишқилиб, ўзини отиб қўймасин, деб хавотирланыпман.

Дон Тоға елкамга қоқди.

— Бу йигитча одам бұп кетади. Бир оз фурсат керак, холос.

Икки соатдан сўнг довонга етдик. Кечагина милициядан кўрқаётгандим, энди эса қуролли тўда эканлигимизни пайқаб, бизни тутишларини истадим. Эшитганман, жиний гуруҳга мажбуран кўшиб олинганларга, қотиллик қилмаганларга оғир жазо берилмайди.

Машиналар секинлашди. Қарасам, йўл четида милиция машинаси, ҳарбий формали уч киши. Бирида автомат ҳам бор. «Хайрият», дедим ичимда. Бироқ Тоға машинадан тушмади ҳам. Қайтага улар хушомадомуз честь бериб, кўришгани кўл чўзди.

— Дон ака, ўзларими? — дея илжайди командир рус тилида. — Тепада оби-ҳаёт қандай? Бинойими?

— Бинойи. Ўзларингда нима гап? Пулемётда турибсиз?

— Хизматчилик.

— Довонни шу ҳафта қор босади, қиладиган ишларимиз кўп. Хайр. Ишларингга омад.

— Оқ йўл, — деди формали киши.

Машина жойидан кўзгалди. Шу тобда ходимлардан бири менга зимдан нигоҳ ташлаб, чуриллатиб ҳуштак чалди. Уста Бола автомат сақлагичини тортиб, машина тормозини босди. Киприк қоққулик фурсатда формалилар мурдага айланиши мумкинлигини ўйлаб юрагим уришдан тўхтаб қолаёзди.

— Бу йигитча ким? — сўради ходим.

Автоматини оёқлари остига яширган Уста Бола норози оҳангда:

— Нима демоқчисизлар ўзи? — деди.

— Менга қаранглар, — қўлини пахса қилди Дон

Тоға, — биз орқасидан ҳуштак чалинадиганлардан эмасмиз. Яна нима истайсизлар?

— У кўзимга ғалати кўриняпти.

— Нимаси ғалати?

— Текшириб кўришга рухсат берарсиз? — деди ходим. — Сизда бирон гап бор демоқчимасман. Йигитча шубҳа туғдирияпти.

— Вой нодўстлар-ей, — сўкинди Тоға, — мендан пул ундирмоқчимисизлар? Ҳа, майли, олинглар!

Тоға бир қисм АҚШ долларини деразадан улоқтириб:

— Ҳайда! — деб машинани муштлади. — Тешиб чиқсин!

Орқани кўрсатувчи ойнадан муюлишгача кўз узмай борди. Сўнг Уста Болага қаради.

— Лаънатилар пулни теришмади.

— Олишади, Дон Тоға, олишади. Камида беш юз доллар сочдингиз. Қайси аҳмоқ шунча пулдан воз кечади?

— Қўлига берсангиз бўларди, — норози пўнғиллади Адвокат.

— Тиланчи эканини ҳамма билади, аммо садақани яширинча олади. Қани бу ерда мантиқ? Қонун, бу — мантиқ деганими?

— Йўқ, мантиқ, бу — қонун дегани, — уҳ тортди Адвокат. — Нарсаларнинг икки томони ҳамиша ҳам бир хил бўлавермайди.

Дон Тоға анча вақт миқ этмади.

— Нимадир ўзгаряпти, — тишларини ғижирлатди у ҳайбатли тоғларга юз буриб. — Нимадир аниқ ўзгаряпти. Шохол Умарович оёқда юрганида бу лайчалар кўзимга тик қараёлмасди.

— Мактабда тарих дарсидан зўр ўқиганман, — деди Адвокат, — лекин кўп нарсага ақлим етмаган.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Масалан, саркарда ўлса, лашкар енгилади. Шоҳ ўлса, салтанат таназулга юз тутати. Нима учун? Ўша жойдан давом этиб кетаверса бўлмасмикан, дердим. Энди кўряпманки, бу осон эмас экан.

Тоға қўл силтаб, бир нималар деди. Кейинги гапларини илғадим. У «Бошсиз чавандоз... Шунинг учун ҳам орқадагиларга керак... Ўлигини музлатиб қўямиз...» деб ваҳимали тўнғиллади.

Дунё яна чексиздек кўринди. Шунча йўл, шунча тоғ. Ҳеч тугамайди. Булар орасида инсон зоти қазғоқдек ҳам келмайди-ю, таҳдиди олам жаҳон. Ер сайёрасини кунпаякун қилиш шашти бор.

Мудрай бошлабман. Бир вақт кучли силтанишдан уйғониб кетдим. Иккала машина асфальтдан чеккага, аллақандай ўнқир-чўнқир йўлга бурилган, машиналар тўхтаб, йигитлар Дон Тоға билан муҳокамага киришганди.

— Бўлди, бас! — деди Тоға ахийри. — Агар гранатамётчиларни пистирмага қўйган бўлса ҳам, тўппа-тўғри бостириб борамиз. Майда-чуйда режаларингни отишмадан сўнг айтасанлар. Маъқул келар эканми ёки келмас эканми, мурдалар устида таҳлил қиламиз. Қани, олға!

Машиналар олдинма-кетин илгарилади. Уста Бола дам йўлга, дам қояларга аланглар, автоматини пайпаслаб қўйишни ҳам унутмасди.

Тоға менга қаради.

— Отишма бошланса, ғужанак бўлма. Аввало қуролингни жанговар ҳолатда тут. Иккита нарсани умуман каллангга келтирма. Бири — ўлиб қоламан деб ўйлама. Иккинчиси — ушлашса ҳолим нима кечади, дема.

Одатим бўйича бош силкидим. Шу онда отамнинг одамлари эмас, бутунлай бошқа кишилар ўлим билан таҳдид солишаётганини тушундим. Ҳа,

исталган сонияда тошлар орасидан ўқ учиб келиб, миямни тешиб ўтиши мумкин эди. Миям тешиб ўтилганини сониянинг бир бўлагига англайман. «Ҳаёт билан қандай видолашсам экан?» дея ўйлашга ҳам фурсат берилмайди. «Нега дунёга келдим? Нима учун яшадим? Қандай мақсадларим бор эди-ю ким учун нима қилдим?» Бу саволларга жавобим йўқ эди. Ўлдим нима-ю тирик қолдим нима, ҳеч кимга қизиқ эмасди ҳозир.

— Нега менга бунчалик кўрқиб қарайсан? — жиғибийрон бўлди Тоға. — Наҳотки, одамхўрга ўхшасам? Тағин бизни ўзингга душман санаётган бўлмагин! Ҳақиқий душманни ҳозир кўрасан.

Тоға энди Уста Болага ўқрайди.

— Қамоқда бундан баттарларини учратганман. Ўзи жиноят қилишга қилган ярамас, беш-олти йилга қамалган, яна де, мени ёмон кўради. Ҳа десам, сен жиноятчисан дейди. Тавба, у ҳам маҳбус, мен ҳам. Иккимизнинг фарқимиз бор эмиш. Уни пора билан ушлашган, мен эса босқинчилик қилганман. Босқинчи, бу — ҳақиқий жиноятчи эмиш. Порахўр — йўлини қилаётган оддий одам! Оппоқ одам! Замонавий одам! Жағига иккита мушт қўйдим. Шундаям бўш келмади, лаънати. «Пора олаётган, пора бераётган кишилар ҳеч кимни ўлдирмайди, қонга беламайди, керак бўлса, обрў қозониб, оиласининг, қишлоғининг, шаҳрининг ҳурматли инсонига айланади», дейди. Босқинчи эса ҳамманинг бошини ермиш. Оиласининг, қишлоғининг, охири ўзининг ҳам. Ёқасидан судрадим-да, бир қизнинг номусига тегиб қамалган йигитнинг ёнига олиб бордим. «Мендан фарқинг бор экан, манавиндан фарқинг йўқ!» — дедим. Порахўр «чўнтак» аталмиш «қиз»ларга тегинадиган зўравон. Ўшанда афт-ангоримни кўрсанг, танимасдинг. Тўғри-да, нега у

Азамат ҚОРЖОВОВ

жиноятчи бўлмас экан? Порахўрлар мендан ёмон бўлса ёмонки, яхши эмас. Босқинчи эдим, қароқчи, эдим, ўғри эдим, Худога шукр, порахўр эмасдим.

— Порахўрларни жуда ерга уриб юборманг, Тоға, — деди Адвокат. — Уларнинг ичида ҳам сизга ўхшаган мардлари бор.

— Сафсата!

— Отам пора билан тушган.

— Йўғ-э! — Дон Тоға қаҳ-қаҳ уриб кулиб, менга кўз қисди. — Айтдим-а, қовоқ-тумшуқлари осилиб қолди деб!

— Отамники ҳалол пора эди.

— Ё алҳазар...

— Чунки отам ёмон ишлайдиганларнинг айбини топиб, кўзини мошдай очиб қўйиш учун пора олган. Яхшиларга тегинмаган. Ёмонлар катта пулга тушмаслик учун тер тўкиб ишлай бошлаганлар. Жон куйдиргандан ҳам, куйдирмагандан ҳам бир хил пора сўраш номардлик. У ҳолда одамлар амалдорнинг нархини молнинг нархини белгилагандек белгилаб қўйишади. Фалончига шунча беришинг керак, писмадончига бунча! Нима, одам чорва эмас-ку, қандайдир бозорчилар уларни нархласа!

— Қўй, бошимни қотирма. Енг ичида иш қиладиганларни, орқадан пичоқ санчадиганларни ёмон кўраман, тамом-вассалом!

— Шохол Умаровичнинг «Утопия»си нега ҳозиргача бор? — деди Адвокат. — Европа-ю Америкага пора берилгани учун. Буни унутманг, Тоға.

Шу пайт харсангтошлар орасида бир бош кўринди. Унга фақат менинг кўзим тушди чоғи, ҳамроҳларим индашмади. Ҳалиги одамнинг қўлида қора калтак пайдо бўлди. Ҳаял ўтмай ўт чақнади. Машина ойнаси қарс этди-ю бармоқ сиққудай ўйилди-қолди.

— Қаердан отди? — бақирди Тоға. — Анави ёққа бур! Кўрсатиб қўяман уларга!

«Мерседес» четга бурилиб, силтаниб тўхтади. Дон Тоға душман ўқларини ҳам писанд қилмай машинадан тушди-да, харсангтошларга қарата пайдар-пай ўт очди.

Уста Бола яраланган эди. Бечора оғриққа зўрға чидаб ўтирар, ранги бўздай оқариб кетганди.

— Лаънатилар... — сўкинди у ва бор кучини тўплаб қуролига қўл узатди, лекин қонга бўялган қўли автоматни ожиз сийпалади.

Отишма шовқини кучайди. Бақир-чақирлар душмангами ёки футболдагидек жамоадошларнинг бири-бирига хитобими, фарқлаёлмай қолдим. Уста Бола ташқарига чиқолмай, ўнг ёнига оғди. Мендан уни бир энлик масофа ажратиб турарди.

— Нима қип ўтирибсан? — ҳансиради ярадор. — Чиқ!

Эшикни итардим. Очилмаётганини баҳона қилмоқчи эдим, дайди ўқлардан иккитаси олд ойнани тешиб ўтди. Қулоғим тагидан чийиллаб ўтгандек янада пастроққа пусиндим.

— Бизни ўлдиради!.. — қичқирдим даҳшатга тушиб. — Ҳозир ўлдиради бизни!..

Уста Бола машина ғаладонидан зўрға сигарет топди-да, лабига қистирди ва менга бўридек совуқ нигоҳ ташлади.

— Спорт ва сигарет... — деб гугурт чақди. — Сенга маслаҳатим, Ориф, ҳозир «Мерс»дан чиқ-да, кўкрагингни оч, битта ўқ билан қулатишсин... Пуф... — тутун пуркади у. — уҳ-ху... уҳ... Бўлмаса, қийналасан... Биз соғ одамлар эмасмиз... Улар ҳам... Ўртада бекорга улоқ бўп кетасан... Ким вақтида ўлмаса, қийналади... Инфаркт, инсулт, чўлоқ бўлиб саксонга киришни

Азамат ҚОРЖОВОВ

айтмаяпман, ундан бошқа азоблар... Азоблар кўп...
Ўлимдан қочма... Агар ўлим сендан аразласа, хор
бўласан...

Уста Бола сигаретини ушлашга ҳам мажол то-
полмай автоматига секин бош қўйди. Шу ҳолида
елкаси силкиниб кулмоқда эди у.

Ўқ ёмғири тошларни чатнатиб, чийиллаган-ва-
ранглаган ҳолда машинани ҳам савалаб ўтди. Олд
ойна буткул тўкилиб тушди. Кимлардир овозлари
борича чақира бошлашди:

— Ориф!

— Ори-и-ф!..

Тўппончамни қидирдим. Қарасам, қўлимда маҳ-
кам қисиб ўтирибман. Уста Бола кула-кула жон
таслим қилган эди. У «Ўлик кўрганмисан?» деб яна
бир бор сўрагандек туюлди. Машинадан чиқиб, Дон
Тоға томон югурдим. Кўз очиб-юмгунча ёнига етдим.

— Соппа-соғ экансан-ку! — У тўппончамни отишга
шайлаб берди. — От, ота ўғил! Душманни жангда
аяма!

Дон Тоға қулоғимни қоматга келтириб, тоғ йўлига
ўқ ёғдирди ва бирдан елкамдан тутиб, тош панаси-
дан чиқди.

— Бурилишда турган машинани кўряпсанми? Оқ
«Тойота»! Ўша ёққа қараб от!

Аммо зудлик билан яна панага тортди. Автоматига
янги ўқдон қўйиб, иягини қашиди.

— «Физрук» тирикми? — деб «Мерседес»га имо
қилди.

— У кишими?.. У... ётибди... Ҳамма жойи қон...

— Майли, майли. Сен анграйма. Тез-тез теп-
кини босиб, дарров ўтириб ол. Қайси бирини
ўлдиришингни фарқи йўқ. Умуман, бошқа томонга
отсанг ҳам розиман.

Түппонча анча құпол эди, ҳар тепки босганимда қарсиллаб ўқ чиқарар, мўлжал ўзгариб қолар, бирон-та нишонга ўқ теккизишим амри маҳол эди.

— Кетдик! — Дон Тоға кетма-кет ўт очиб тоғ йўлига тушди-да, имо қилди, отамнинг икки йигити чаққонлик билан йўл ёқалаб югуришди.

Қоялар ортидан қасир-қусур ўқ овозлари эшитилди-ю дарров тинди. «Тойота» ёнида бир одам чўзилиб ётарди..

Бир оздан сўнг пастликдаги тош уйча кўринди.

— Ҳой, тириклар борми? — бақриб сўради Тоға.

Уйчадан менга таниш ўша кимса — муз ахтариб юрганимда учраган одам ўғриси чиқиб келди. Биз пастликка туша бошладик. Совуқ тоғ шамолиданми, отишма таъсириданми дир-дир титрардим. Ўйладим: «Бу одам билан шериги қиз ўғирлаган, наҳотки, ҳозир қизни кўрсам?»

— Чавдақ ўлди, — деди ҳалиги кимса. — Нима, уч киши бўлиб келдингларми?

— Йўқ, саккизта, — дея Тоға менга қаради, — Ориф билан тўртовимиз қолдик. Қизиқ, нима учун сенга учта бўлиб кўриняпмиз?

— Бу тирмизакни ҳам бизнинг одам демоқчимисан? — қиз ўғриси менга ўқрайиб қаради-да, ерга туфлаб, қалин лабларини артди. — Аллақаери таниш туюляпти.

Дон Тоға уйчага кираётиб:

— Мен билан кўргансан уни, — деди, — у ёқда, Ўрта Осиёда.

— Ростдан ҳам ўғли бўлиб чиқдимми?

— Ўғли бўлиб чиқиш ҳам гапми! Бор, оёғига йиқил. У энди сенинг хўжайининг.

— Йўғ-э, — кимса иршайганча менга яқинлашди,

— У энди бизга хўжайинми? Кўникиш нақадар қи-

Азамат ҚОРЖОВОВ

Йин бўлса керак... Ҳм, нима ҳам дердим... Шохолбек акамнинг ўғлига таъзим қилиш ҳеч қачон зарар қилмайди.

У қучоқламоқчидек қулочини ёзди, лекин бирдан тўхтади. Кўзларимга тикилганида, сохт-сумбатида нафақат муз юракни, устига одам териси тортилган тошни кўргандек бўлдим. Тугмамни ушлади.

— Ҳуш келибсан, — деди масхараомуз оҳангда, — Омадинг чопган йигит экансан. Отангнинг бир тола сочи сендан юз баравар кучли. Бу гапларнинг маъзини чақ. Масалан, мендан ўн баравар кучли. Шундай экан, атрофга қара, ҳар биримизнинг пешонамиздаги ёзувни ўқи.

У бир тортиб тугмамни узди. Қўлида ўйнатиб, сўнг елкамга погондай ёпиштирди.

— Ҳеч қачон ҳеч кимга тугмангизни уздирманг, хўжайин.

Уйчада қиз бола қичқирди. Беихтиёр бир қадам ташладим. Ҳалиги кимса билагимдан тутиб, кўзимга айёрона тикилди.

— Тўхтанг, хўжайин, сизга мумкинмас.

— Ундай қилманглар... — зорландим мен. — Илтимос... Отамга ўзим жавоб бераман...

Манфур кимса хохолаб кулганча уйчага кирди, ортидан чопдим. Тўппончамни ҳамон маҳкам сиқимлаб олгандим. Тоға қайтиб чиқаётиб кўксимдан итарди.

— Кетдик, Ориф... Ҳа, юрмайсанми?

У афт-ангоримга тикилиб, туйқус ўзгариб қолганимнинг сабабини англади. Уйчага ўгирилиб:

— Палабийқ, — деди, — асирани кўрқитма. Шохолбекнинг ҳузурига эсон-омон етказишимиз керак.

— Кейин қўйнидан хўрозқанд чиқарди. — Ейсанми?

— Йўқ, — дедим.

Тоға мени четга суриб, совуқ шамолдан кўкрагини тўлдириб симирди. Палабийқ деганлари уйчадан юпун кийинган ўн олти ёшлардаги қизни етаклаб чиқди-да, менга иршайди.

— Қўйиб юборинг уни! — деб хитоб қилганимни билмай қолдим.

Жиноятчилар менга анграйишди. Тўппонча ушлаган қўлимни силтаганман шекилли, Палабийқ сал нарида турган йигитларга буюрди:

— Ёш хўжайин билмасдан тепкини босиб юборса, кушчамиз ўлиб қолади. Илтимос, тўппончани чўнтагига солиб қўйинглар.

Дарров қуролимни олишди. Ўқдонни текшираётганларида вужудим кўзга айланиб, асирага тикилдим. Ё тавба, қизни танидим. Имоним комилки, уни аллақерда кўргандим. Бечора совуқдан кўкарган лабини тишлаб аввалига менга маъносиз қараб қўйди, уч-тўрт одим ташлагач, ортига ўгирилди.

— Сиз бу ерда нима қиляпсиз? — сўради у қалтироқ овозда.

— Менми? Мен...

— Эҳсоной опанинг ўғлимисиз?

— Ҳа...

Тоға ўшқириб берди:

— Таниш чиқиб қолишди-ю! Нега қараб турибсан, Палабийқ? Вақтимиз оз қолди, торт уни!

Шу лаҳзада арчазор томондан ўқ овози эшитилди. Палабийқ ҳам, қиз ҳам йиқилди. Ҳамма, шу жумладан, мен ҳам ўзимни қорга ташладим. Яна отишма бошланди. Бизга ўқ узаётган киши ёлғиз эканини, фақат милтиғи борлигини, ё ярадор, ё ўқи камлигини сездим. Бу сезги менга ютуқдек туюлди, аммо дарров фикру хаёлимни қиз эгаллади. У мени таниди. Ким экан?

Азамат ҚОРЖОВ

Судралиб борар эканман, мерган менга ҳам икки марта ўқ узди. Биринчи ўқ бошимдан бир қарич нарида қорни тўзғитиб юборди, иккинчи ўқни ўз кўзим билан кўрдим: арчазорга қараганимни биламан, бир нима ялт этди, айнаи дамда ялтиллаш шундоққина кўзим олдида ҳам кўринди. Бу бир энлик қизғиш чўғ эди. Ўқнинг ҳавони ёриб ўтишини эшитдим, иссиғини ҳам ҳис этдим.

Палабийқ қимир этмай ётарди. Етиб келганимда, қиз ғужанак бўлиб олди.

— Мени танийсизми? — сўрадим ундан.

— Бошингизни кўтарманг, — деди у. — Дадамнинг одами сизни аяб ўтирмайди.

— Қаердансиз?

— Тиллазордан.

— У қаерда?

— Эшитмаганмисиз? Кўчангизда қариндошимиз бор. Уларникига тез-тез меҳмонга бориб турардим. Холаваччаларим сизни тўрт-беш марта кўрсатишган. Ҳар доим аянгиз билан қаергадир кетаётган бўлардингиз.

— Аям ўлиб қолди, — дедим.

— Эшитдим, Худо раҳмат қилсин, — юзига фотиҳа тортди қиз. — Касал эдимми?

— Ҳа. Ота-онангизга анавилар ҳеч нарса қилишмадимми?

— Йўқ, мени холамникидан ўғирлашди. Қиз бола меҳмонга бориши бирам қийин. Дадамга кучлари етмаганлари учун пусиниб юришибди-да булар. Эртаиндин дадам барибир мени топади, ферма-пермаси билан Ер юзидан супуриб юборади.

Қизнинг ҳуснига эмас, жасурлигига маҳлиё бўлдим. Уни ёвуз душманлар ўғирлаб, ватанидан олисларга келтириб, довонда юпун кийимда олиб

ўтиришибди, атрофда ўликлар, келажакда кутаётган азоблар...

— Исмингиз нима? — сўрадим ундан.

— Ойгул. Сизникини эсладим, Ориф! Шундайми?

— Ҳм.

— Холаваччаларим сизни Фиро дейишарди, шунинг учун эсимда қолган.

— Фиро? Нима у?

— Сиз ҳамма ишни тескари қиларкансиз. Исмингизни ҳам тескари айтишарди. Тагин улардан хафа бўлманг. Сиз ростдан ҳам ғалатироқсиз.

У «овсарсан» деёлмади. Шу тобда нима деса ҳам ҳаққи бор эди. Мен дунёдаги энг бахтсиз одам эдим.

Уйлаганим бехосдан тилимга чиқиб кетди:

— Дунёдаги энг бахтсиз одамман.

Ойгул тимқора кўзларини пирпиратди. Кейин оҳиста бош чайқади.

— Исмини айтинг, менинг исмини, — деди у, — шивирлаб, аммо менга эшитиладиган қилиб айтинг. Қанақа одам эканингизни шундан биламан.

Зўр-базўр минғирладим:

— Ойгул.

— Эшитмадим, — деди қиз Палабийқнинг мурдасига яқинроқ сурилиб. — Сал баландроқ... Жудаям совқотяпсизми?

— Ой... гул... — овозим бу сафар ўзимга ҳам эшитилмади.

Қиз елкамдан ушлаб ўзи томон тортқилади.

— Ориф ака, панароққа ётинг. Ўқлар одамнинг яхши-ёмонини танламайди.

Бир-биримизга сўзсиз тикилиб ётдик. Умримда илк бор қиз боланинг кўзларига термулишим эди.

— Анави ёққа қочишимиз керак, — деб юз қадамлар наридаги жарликка ишора қилдим. — Улар бизни отмайди, тириклайин керакмиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Дадамнинг одамига сиз тириклайин керак эмассиз, — эътироз билдирди Ойгул.

— Энди менга барибир, — деган эдим овозим кўрқувдан эмас, ҳаяжондан қалтираб чиқди.

— Тез югурасизми?

— Ҳа. Менда тўппонча ҳам бор, мана!

Бу вақт ичида Дон Тоға ва икки йигит арчазорга ўқ уза-уза ахийри милтиқли мерганни ўлдиришди.

— Учта қолдинглар, — кулимсиради қиз.

— Сиз ҳам мени ҳисобламайсиз-а? Ахир, улардан-ман-ку, Ойгул.

— Қаранг, — қиз кўрсаткич бармоғини арчазорга қаратди, — Дадамнинг шу йигити ўлигини ўзи тит-пит қилиб юборади. Нега улар шунақа, ҳеч тушунмай-ман. Диндан хабардор, ҳеч риоя қилмайди.

Дон Тоғанинг ёнидаги йигит қадамини тезлатиб, мурданинг бошига келди ва одамгарчиликни бутунлай йиғиштириб уни тепди. Ёвузликни кўрмаслик учун бошимни бурган ҳам эдимки, гумбурлаш эшитилди. Арчазорга ялт этиб қараганимда, қор тўзони аро ҳавода қорамтир бўлақлар чирпирак бўлганини кўрдим. Ҳатто Дон Тоға ҳам бир наафс ҳайкалдек қотди.

— Исминни айтишингизни сўраганим, — деди Ойгул мени хунрезликдан чалғитиб, — тоза қалб билан талаффуз қилдингиз. Биласизми, ҳар қандай йигит ҳам қизлар исмини ҳаё билан айтолмайди.

— Мен... Ҳеч...

— Биладан, сиз қизлар билан гаплашмагансиз. Ҳуштак чалсак ҳам қарамайди, дейишарди холамининг қизлари. Манави киши, — Ойгул Палабийқнинг мурдасини турткилади, — сиз ҳақингизда гапирганда, ҳаммасини тушундим, дадангиз менинг дадамнинг душмани экан. Барча бойликларини сизга мерос қолдирмоқчи эмиш. Шунча вақт сизни

ахтариб яшагани ростми? Ахир, мен ҳам, дадам ҳам сизни танирдик. Биздан бир оғиз сўрамабди-да.

Дон Тоға хитоб қилди:

— Ҳой, қайси биринг тириксан?! Қимирлаётган оёқ кимники?

Бошимни кўтардим. Ойгул ҳам ўрнидан турди.

— Қизни маҳкам ушла, у эчкидай чопағон, — деди Тоға. — Биз ҳозир...

— Ориф ака, — ширали овозда сўйлади Ойгул, — Дадангизни топганингиздан хурсандман, лекин «отанг боласи эмас, одам боласи бўл» дейишган. Тушунишимча, дадангиз кўп жиноят содир қилган, жуда ҳам кўп. У киши вафот этса, номи яна булғанади, одамлари навбатма-навбат хор бўлади. Сиз бойликка эмас, жиноятларга меросхўр бўлиб қоляпсиз. Бу жуда ёмон.

— Мен ҳеч нарса қилмадим...

— Энг ёмони, бирон иш қилганингиз учун жавоб бермайсиз. Меросхўр бўлмоқчисиз, тўғрими?

— Йўқ, мени ҳам ўғирлаб келишди.

— Ўз оёғингиз билан келмаслигингизни тушунаман, аммо...

Отамнинг малайларига беҳад тушкунлик ила қараб турардим. Ойгул эса қўрқинчли гапларида давом этди:

— Ориф ака, сизни бойликдан бенасиб қолдирмоқчи эмасман. Шунча йил камбағал бўлиб яшаганингиз жонингизга теккандир. Лекин бойликка бундай эришманг. Аслида бу сизнинг бойлигингиз эмас.

— Мен нима қилай? Айтяпман-ку, аслида сизга ўхшаган асирман.

Жойимизда узоқ туриб қолганимиз Дон Тоғани шубҳалантирди шекилли, у ортига ўтирилди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Нигоҳларини бир қадам наридан кўраётгандек этим жунжикди.

— Қўлимдан ушланг, — пичирлади Ойгул. — Уларнинг олдига етаклаб боринг, акс ҳолда сизга ҳам қийин бўлади шекилли.

Қизни етаклаб, жиноятчилар сари юра бошладим. Бироқ оёқларим бўйсунмади.

— Юрсангиз-чи! — пичирлади Ойгул. — Мен асирликка розиман.

— Қочаман... Ўзимни милицияга топшираман... У ёқда... Ватанимда бир йигитнинг оёғидан отганман... Ҳаммасини тан оламан... Менинг ўз ҳаётим бор...

— Унда... мен аввал югураман, — деди Ойгул. — Сиз ортимдан... Агар ушлашса, мени қувганлигингизни айтасиз.

Ойгулнинг қандай олислаб кетаётганига сеҳрланиб қараб қолдим. Кейин тўппонча дастасини маҳкам қисиб, қизнинг изидан югурдим. Жарлик томон тизза бўйи қор экан, Ойгул ҳам, мен ҳам дамбадам йиқилардик. Орқамиздан қувишаётганини сездим. Жарлик лабига яқинлашганимизда биринчи ўқ отилди. Ортимга қарадим: ўқ узаётган йигит, шубҳасиз, Ойгулни ўлдириш пайида эди.

Хайрият, қиз ўзини пастга ташлаб, кўздан йўқолди. Жон ҳолатда жарлик лабига етдим. Сирғалиб тушган қиз илонизи жилға бўйлаб қочиб борарди. Ҳадемай ростдан ҳам қутулиб кетиши мумкин эди...

Ҳа, даҳшатли тушимнинг охири кўринмасди. Ёки бу кино оламимикан? Қаёқдан тушиб қолдим бундай дунёга? Ким қутқаради мени?

Йўқ, ҳамма гап ҳаракатда. Мени мендан бошқа ҳеч ким қутқармайди. Нимадир қилишим керак.

Жарликка сакрадим. Қияликни қоплаган қалин қор устига йиқилиб, мувозанатни сақлаёлмай, ўн-ўн беш бор умбалоқ ошиб, қорга кўмилиб қолдим.

Ниҳоят, вужудимда ёввойи куч уйғонганди. Сакраб туриб, жон-жаҳдим билан югурдим. Миямда алланечук ўзгача хаёллар қайнай бошлади: «Қутулиб кетаман... Ойгулни ҳам қутқараман...»

— Ойгул! — қичқирдим овозим борича.

Туман қуюқлаша бошлади. Тўсатдан рўпарамдан дарахт ёки харсангтош чиқиб қолса, ўзимни тўхтатишга улгуролмас даражада пастликка эниб борардим.

Кутганимдек шох-шаббага дуч келдим: шохлар қарсиллаб синди, биқиним ачишди, қор кўрпасига чалқанча йиқилдим.

— Ориф ака, тулинг! — Шу аснода қиз билагимдан тортди.

— Ойгул, қочинг... Мен уларга айтаман...

— Нимани айтасиз, турсангиз-чи! — Қиз қўлимдан куч билан тортқилади.

Йўл юришимиз қийинлашди. Аллақандай тошлоқ чангалзорга тушиб қолгандек эдик. Бир қанча вақт ўтмай жилға кечишга мажбур бўлдик. Музлаб қолган оёқларим илиқ сувда бир зум ором олди. Сувдан чиқиб, юқорилай бошладик. Туман сийраклашиб, тоғнинг ҳиссиз деворлари кўланкадек кўринди.

— Ана! Довон йўли яқин! — деди Ойгул.

У кўрсатган томонга қарадим: тоғ бағридаги машиналарнинг сарғиш чироқлари кўзга ташланди. Овозимизни эшитиб, кимлардир ёрдамга келишларидан умид қилолмасдик. Боз устига қуролланган жиноятчиларга қарши қайси ҳайдовчи курашоларди?

— Етиб бороламизми? — сўрадим қиздан.

— Ориф ака! Тушкунликка тушманг! Қаранг, ҳаво илиқлашяпти. Совуқни ҳечам сезмаяпман. Юринг... югуринг...

Яна бир оз юрдим. Атрофга мўлтираб қарадим.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Йиқилсам музлаб ўламан, йиқилмасам мадор йўқ.
Олдинда чидаб бўлмас машаққатли йўл.

— Дадам сизга иш топиб беради, — деди Ойгул. —
Ҳаётингиз йўлига тушади. Бу кунларни кўрмагандек
бўлиб кетасиз.

— Ўзимнинг уйимга борсам бўлди.

Оқсоқланаётганимни кўрган қиз тўхтади.

— Минг лаънат уларга! — деб қарғади юзимни
кафтлари орасига оларкан. — Бўри ҳам уларчалик
эмас! Бизни шу ҳолга солгани учун Худойим жазоси-
ни берсин!

Қарасам, қиз йиғлаяпти. Ҳозиргина менга далда
берган жангаритабиат қиз ўрнига онам пайдо бўлиб
қолгандек кўзларим ярқ этиб очилди.

— Мен уларни отаман! — дедим газабланиб. —
Ўлсам ўламан, қамалсам қамаламан!

Тўппонча сақлагичини туширдим. Ойгул қўлимга
ёпишди, доvon йўли томон тортқилай бошлади.

— Ожизларгина қотиллик қилади! — деди у.

— Ожизлар ўлиб кетади, — жавоб бердим мен.

— Бу ҳаётдаги яхши одамлар, сизнингча, ожиз
экан-да? Ким ўлдирса, у кучли ҳисобланса, демак,
биз ёввойи ҳайвонлар тўдасимизми, Ориф ака?
Ҳаётга бундай кўз билан қараманг! Жангу жадалларда
душманни ўлдирганларни айтмадим. Тўғри йўл
туриб, жаҳлини жиловлай олмаганларни назарда
тутяпман.

Ўзим юрдимми, Ойгул судрадим, эслаёлмайман.
Юқорига олиб чиқадиган зинапоясимон қияликка
етдик. Ойгул бир қадам ташлаган эди, осмондан
тушгандек жиноятчи кимса — Дон Тоғанинг омон
қолган сўнгги йигити пайдо бўлди. У қизни бир
тепиб йиқитди. Оғзига келган сўз билан сўкиниб,
бояқиш Ойгулнинг қўлларини қайириб, боғлашга
киришди. Сўнг менга ўшқира кетди:

— Ўв бола! Шохол аканинг ҳаққи-хурмати сенга тегинмадим! Бу қизни деб нечта одам ўлди!

Негадир индамай, серрайиб туравердим. Миям тезкор қарор қабул қилолмасди.

— Нима, гаранг-паранг эмасмисан? Ё уни деб...

Шу пайт тўппонча тутган қўлим ўз-ўзидан кўтарилди. Мени бегона куч бошқарарди, кўзларим томошабин эди, холос.

Жиноятчи шундагина тўппончамни пайқади. Фашимни келтирган ўша оҳангда:

— Ўв... — деди ижирғаниш ила.

Тепкини босдим. Йигит худди артистлик қилаётгандек ўзини отиб юборди-да, қимир этмай қолди. Ойгул ўрнидан турди. Энди унинг ҳам тетиклиги сезилмасди. Биз титраб-қақшаб юқорилай бошладик. Қулоғимизга машиналар сигнали чалинар, сўнаётган умид шамларини ёқар, шунча азобларга чидаб, тирик қолганимиз катта қаҳрамонлик бўлиб туюлар эди.

Асфальт йўлга хийла яқинлашдик. Афсуски, қочиб қутулмаган эканмиз. Зинасимон қиялик бизни баскетбол майдончасидек текисликка олиб чиққанида, қаршимиздан келаётган одамни таниб, қўл-оёғимдан мадор қочди. У Дон Тоға эди.

Автомат тепкисидан бармоғини олмай менга еб қўйгудек тикилиб келаверди.

— Отоласизми? — пичирлади Ойгул.

Индамадим.

— Агар ўқингиз хато кетса, «Калашников»ни ишга солади, — деди қиз. — У жуда ёмон қурол, соғ қолмаймиз.

— Мен унга... — дедим тишларим такиллаб. — Мен унга ҳаммасини... ҳаммасини тушунтираман...

Дон Тоға кела солиб тўппонча ушлаган қўлимга бир тепди. Учиб тушган қуролни олиб, ўдағайлади:

— Ким ўқ узди ҳозир?

— Билмасам... Тоға... Нега бундай бўляпти? Нималар қиляпсизлар? Буларнинг баридан барибир чегарачилар хабар топишади-ку! Ҳозир қочиб қутулганимиз билан ортимиздан қувиб ушлайди! Ҳаммаёқда ўликлар! Отишма излари...

— Ҳа, сенга ўхшаганлар гўргаям қочиб қутулмайди, — деди Тоға ва тўппонча ўқдонидаги ўқларни ағдарди. — Ие, битта ўқ кам-ку! Сенга тўлиқ ўқдонни ўқлаб бергандик. Демак...

У важоҳат ила қиялик лабига келиб, пастга қаради. У ердан йигитнинг мурдаси қорайиб кўринарди.

— Сен ҳали шуни деб... — Дон Тоға автоматни кўтарди, қолгани эсимда йўқ...

9. Қароргоҳга қайтиш

Кўзимни очсам, бошим оғримоқда. Машинанинг орқа ўриндиғида ҳам, олдингисида ҳам Ойгул кўринмайди.

— Ойгул қани? — сўрадим юрак ютиб.

— Ойгул! Ойгул! — жиғибийрон бўлди Тоға. — Сен бола картошка экансан-ку! Ахир, уни деб кимни ўлдирганингни биласанми? Қўлингга қурол берган биз аҳмоқ! У отангнинг энг яхши йигити эди! Агар боргунимизча отанг жон бермаган бўлса, терингга сомон тикади!

— Ойгул қани? — ўжарлик билан саволимни такрорладим.

— Жуда кўргинг келаётган бўлса ёнида бирга ётишинг мумкин. У юкхонада.

Тўфон йўлига бурилганимизда, ёғаётган қор қуюқлашди. Тоға машина ойнасидан қўл чиқариб бораркан, ўз-ўзига гапирди:

— Ажойиб ҳаво! Лекин расво кун! Саноқли одамимиз қолди.

Тоғанинг «Биз юзтамиз! Мингтамиз!» деб кўкрак

керганини эсладим. Наҳотки, битта отишмадан сўнг саноқли одам қолган бўлса? Бу ерда бошқа гап борга ўхшайди. Вазият шиддат билан бошқа томонга ўзгаряпти чоғи. Менга қолса, бундай тўданинг адоий тамом бўлгани яхши. Отам ўлими олдидан ўғлига, яъни сариқ чақалик фойдаси тегмаган, алалхусус, фойдаси тегиш у ёқда турсин суянган чинорларининг қулашига сабабчи йигитга яхшилиқни раво кўришига асло ишонмаётган эдим.

Машина улкан гаражга кирган заҳоти дарвоза гувиллаб ёпилди. Соқчилар югуриб келиб, юкхонани очишди-да, беҳуш қизни кўтариб, аллақаяққа шошилдилар. Дон Тоға ёқамдан ушлаб судраб кетди. Лифтдан пастга тушдик. «Отам ўлган бўлса буларга керагим йўқ... — ўйлардим ичимда. — Балки отамнинг ўлгани яхшироқдир? Отам тирик бўлса, ҳеч қачон кечирмайди... Йўқ, бу одамларга негадир керакман. Акс ҳолда отамнинг қандай йўл тутишини билган Тоғанинг ўзи довондаёқ пешанамдан дарча очарди...»

Бемор ётган хонага яқинлашганимизда йўлак охирида турган Адвокатни кўриб ҳайратландим. Мен уни довондаги отишмада ўлган деб ўйлагандим.

У авзойи бузилиб жаҳд билан келди-да, Дон Тоғага дағдаға қилди:

— Сизга неча марта айтганман, Дон, ўзингизни ёввойи шердай тутманг деб. Ҳаммасини расво қилдингиз! Энди нима бўлишини биласизми?

Тоға мени нари итариб, қўлларини белига тиради.

— Кўрмадингми, кўрқоқ Адвокат! Бутун атрофда пистирма эди!

— Кўрқоқ эмасман, мен ҳуқуқшуносман. Ёввойиларнинг жангида қатнашиш менинг касбим эмас.

— Шундоқ ҳам сени одам сонига қўшганим йўқ.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Аввал оғзаки келишиш керак эди! — бақирди Адвокат. — Музокарага ишонганим учун боргандим!

— Ё тавба, ким биринчи бўлиб ўқ узди? Оғзаки келишишни истаганлар оғзидан ўқ еб, довонда ётибди-ку! Қизиқ экансан! Сен ҳам сиёсатчиларга ўхшаб кучли армияни пеш қилиб музокара ўтказмоқчи эдингми?

— Худди мана шунинг учун... — депсинди Адвокат. — ...мана шунинг учун энди калламиз билан жавоб берамиз. Боядан бери шаҳардагиларга ялиняпман! Илтимос қияпман! Жиноят изларини йўқ қилиб беринглар деб! Аслида мен сизларнинг ҳуқуқларингиз билан шуғулланишим керак эди. Жиноятни яшириш, яна бир марта айтаман, менинг касбим эмас.

— Қозонга тушдингми, бирга қайнайсан! Ё довондаги жангда сен ҳам иштирок этганингни айттайми?

— Мен гувоҳман, иштирокчи эмасман!

— Бу гапинг бекор гап!

— Шаҳардагилар кўнмаяпти.

— Албатта, кўнмайди-да, — қўл силтади Дон Тоға. — Сенинг чўпчагингни эшитишни ҳеч ким истамайди. Отишма қулоқларига етиб борибдими, тамом.

— Нима, қочмоқчимисиз? Агар чивинга айлансангиз ҳам... агар қўнғизга айлансангиз ҳам...

Дон Тоға Адвокатни ғиппа бўғди.

— Мен жангчиман! — бақирди йўлакни тўлдириб. — Шохолбекнинг жангчисиман! Унинг учун сўнги қоним қолгунча олишаман. Шохолбек мени довонга юборган экан, душманни йўқ қилишни кўзлаган. Қачон кўргансанлар улар билан адибади айтишганимни? Бунинг устига Исмоилнинг одамлари биринчи бўлиб ўқ узишди. Сен айтгандек,

аввал музокара қилиш керак бўлганида, улар ҳам ўзларини одамдек тутишлари лозим эди. Қарс икки қўлдан чиқади, уруш ҳам икки тўдадан!

— Қўйворинг! — Адвокат бир силтаниб Тоғанинг чангалидан халос бўлди. — Дон! Билиб қўйинг, шаҳар тўнини тескари кийдимиз, тоғларидан садо чиқдимиз, «Сибирь» ҳам бегона.

— «Сибирь» деб фирмамизни айтаяпсанми?

— Фирмами, фермами, фарқи йўқ! Кулгимни кистаётганингиз шуки, Дон Тоға, сиз ҳали ҳам муз фирмасидан, мана шу ферма-давлатдан умидингиз борми? Бугунги севимли жангингиздан кейин ҳам-а?

— Нималарни алжираяпсан?

— «Сибирь» фирмаси, ушбу қароргоҳ, Шохол Умарович, сиз, мен, манави меросхўр — барчамиз хавф остидамиз. Қурол кучи билан ҳеч нарса қилмайсиз, Дон! Битта йўли — келишув. Қанча пул кетишидан қатъи назар, улар билан келишамиз. Аниқроғи, оёғи остига йиқилиб, товонини ялаймиз.

Дон Тоға у ёқдан-бу ёққа юриб, йўлак деворини муштиради. Кейин деворга суяниб ўтирди.

— Адвокатбой, — деди ғалати овозда, — майли, сен келиш. Лекин, айтиб қўяй, гапимизга кирмаган хавфли унсурларни олдиндан маълум қил. Ўтган ҳафта шаҳарда бир одам билан танишгандим. Биз шаҳарда ҳам душман ўлдирамиз...

Адвокат Тоғанинг ёнига чўкди. Тоғага қарамай деди:

— Дон, сиз тенги йўқ одамсиз. Гапларимга қулоқ солинг, чуқурроқ мулоҳаза қилинг. Ҳозир суиқасднинг мавриди эмас. Ўтган ҳафта шаҳарда нималар билан банд бўлганингизни ҳам улар сезишган. Янги аср «Инсоният айёрлиги асри» деб аталишини Шохол Умаров ҳам айтган.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Шаҳарда нима билан банд бўлганимни сезишганини қаёқдан билдинг?

— Гап мазмунидан.

— Изимдан одам қўйишибдими? Унда Ўрта Осиёга бориб бу йигитчани, — Тоға менга афтини буриштириб қаради, — ўғирлаб келганимни ҳам билишар экан-да?

— У ёғидан хабарим йўқ, лекин сиз гаплашган шаҳарлик нусхалар давлат одамларига ўхшаяпти.

Эшик очилиб, шифокор кўринди.

— Нима қилдик? — деб сўради Адвокат ундан.

— Тамом, ҳушига келмайди, — деди шифокор. — Афсуски, гапи чала қолди.

— Музлатишни бошлаймиз, — ўрнидан турди Адвокат, — ҳамма ҳужжатлар тахт. Ярим асрдан сўнг қайта тирилса, чала қолган ўша гапини айтади. Менимча, у сўкинмоқчи бўлган. Ахир, биз сўнгги тилагини — Шоҳ Исмоил қизини унинг олдида жазолашни уддалаёлмадик.

Дон Тоға лабига сигарет қистирди. Шифокор ва Адвокат менга қаради, нигоҳлари билан «Ортимиздан юр» ишорасини қилишди. Тўрталамиз беморнинг хонасига кирдик. Отам ўликдек қимир этмай ётарди. Қари ити ҳам ўлаётганди.

— Мен совқотяпман, — дедим.

Отамнинг одамлари мўъжизани кўришгандек анграйиб қарашди.

— Отангнинг ҳузурида совқотма, — деди Дон Тоға. — Бунга уял...

— Юқори хонага юборармиз, эҳтимол, — сўз қотди шифокор аҳволимга эътибор бериб. — Уззукун бункерда яшашни соғлиги кўтармайди, у жуда нозик йигит. Довонда абжағи чиққани ҳам кўриниб турибди.

— Буям кам! — деди Тоға.

— Сизнинг унда ҳаққингиз йўқ, — эътироз билдир-

ди Адвокат. — Бунақа оҳангда гапиришингиз нотўғри. Нима бало, бўлажак хўжайинга қўл кўтардингизми?

— У йигитларимдан бирини отиб ўлдирди.

— Буни исботлаш керак.

— Исботласам-чи!

— Илтимос, Шохол Умаровичнинг бошида тортишманглар, — ўртага тушди шифокор. — Ориф бундан бу ёққа «Сибирь» фирмасининг қонуний директори. Мана, Адвокат минг чандон ортиқ тушунади бунақа ишларни.

— Демак, шу довдир шу сониядан бошлаб бизнинг қонуний сардор! Шундайми? — деди Дон Тоға.

— Қанақа сардор? — қовоқ солди шифокор. — Бугундан бошлаб «сардор», «Шохолбек», «суиқасд» сўзлари энг хавfli заҳардан ҳам баттар бало бўлади бошимизга. Бир нима десангиз-чи, Адвокат!

Улар бирдан жимиб қолишди. Кейин шифокор биринчи бўлиб қўлимни қисиб табриклади. «Отаннинг мулкини мерос қилиб оласану бошингга галва ағдарилиб, бир кун ҳам бахтли яшолмайсан», деяётганга ўхшашарди. Ҳаммаси тугаган кунда майдонга чиқишим дунёдаги энг катта аҳмоқлик эди. Бироқ мени Ойгулнинг тақдири ҳам ўйлантирмоқда эди. Ҳеч бўлмаса, битта қизни қутқариб қолишга улгурарман.

Дон Тоға юзимга қайрилиб ҳам қарамади. Чуқур-чуқур нафас олиб, камин сари юрди. Жон бераётган қари ит шилпиқ кўзларини унга қадаб галати гингшиган эди, Тоға ҳайвон бечоранинг қорнига бир тепди. Итнинг бўғзидан гийқ этган овоз чиққан кўйи камин ичига тўпдай учиб кириб кетди. Ҳавода отамнинг итининг рангсиз юнглари бир лаҳза муаллақ турди-да, секин пастлади.

— Бу сизнинг охириги голингиз, — деди Адвокат. — Сиз Маканаки каби моҳирсиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Дон Тоға менга ўғирилганида, юзида изтироб аломатларини кўрдим. Бир томчи ёш йилтираган-дек туюлди. Тиззалари аста букилди. Бошидан шляпасини олди.

— Мана Ориф, — деди у, — мен таслимман. Ҳализамон аскарлар босишади, кунимиз битади. Биз бошқа жиний тўдаларга ўхшаб янги замонга мослашолмадик, ҳалол бизнес тўнини киёлмадик.

— Дон Тоға, лекин бутунлай эмас, — мингиллади Адвокат.

— Тушунмадим?

— Таслимият, — деди Адвокат.

Шундай дея у елкамга оғир қўлини ташлаб, эшикка бошларкан:

— Бутунлай таслим бўлиш тентаклик, — деб аллақандай ишора қилди. Рўпарамиздан бир хил тусли бир неча йигит чиқди. Улар отам томонга шошилишди.

10. Шохолнинг бойлиги

Ва ниҳоят, олов гуриллаб ёнаётган хонада иссиқ кийимда қайноқ чой ичиб ўтирардим. Муз одамлар салтанатида бу мўъжиза эди гўё. Пардаси суриб қўйилган дераза. Тўғон ортидаги сув ҳавзаси кинолардагидек кўкимтир манзара касб этган. Адвокат Ойгулга ҳам иссиқ чой берилганини айтгани учун ҳарҳолда кўнглим бир оз бўлса-да хотиржам эди. Автомат қўндоғи бошимни гурра қилгани, биқинимни шох тилгани шифокорни заррача ташвишлантормади. Умуман олганда, у довондаги жангда кўпроқ керак эди, ўлаётган беморга эмас.

Бир пайт мени ҳайратга солиб, остонада қора костюм, оқ кўйлак, қизил бўйинбоғ таққан Дон Тоға бўй кўрсатди. Жойимдан сапчиб турдим.

– Ҳаммасини тушуниб етдим, – дея унга пешвоз чиқдим.

– Нимани тушундинг? – Тоға тўғри печка ёнига борди, оловни ўчирди. Кейин музлатгични очди-да, музли сувдан қултиллади ичди.

– Отам сув хўжалиги билан шуғулланадиган киши...

– Қисман тўғри, – креслога ўтириб оёғини чапиштирди.

– Бунинг учун фирма ташкил қилган...

– Ҳа, кўр эмассан-ку. «Сибирь» фирмаси деб юз марта эшитдинг, қар ҳам эмассан. Нимани тушуниб етганингни қисқароқ айтсан.

– Сув билан шуғулланиш бир қанча жиноятларни келтириб чиқарган.

Тоға уф тортди, юқори тугмасини бўшатиб, яна музли сув ича бошлади.

– Бу гапларни чакки гапиряпсан, йигитча. Мавриди келса ҳаммасини ўзимиз тушунтирамиз. Олдинда ҳали терговлар турибди, ўнлаб, юзлаб сўроқлар, дўқ-пўписалар, ҳаттоки азоблашлар. Афсуски, биронтасига бардош беролмайсан. Шунинг учун сирлардан воқиф бўлишинг, фақат ўзингга зиён. Биз, – қулочини ёзди Тоға, – тегирмонга тушса бутун чиқадиғанлармиз.

– Барибир мендан сўрашади...

– Нимани?

– Кимсан, қаерликсан, бу ерда нима қиляпсан, фирма ҳақида нималар биласан...

– Улар бункер ҳақида билишмайди. Тинтув бошланганда сен бункерда, аниқроғи, ер ости саройида бўласан. Биз сени уларга кўрсатмасликка қарор қилдик. Ишлар ими-жимиде ёпилгач, фирма директорлигини амалда қўлга киритасан. «Амалда» деганимнинг боиси, отангинг курсисига ўтирасан. Ҳозирча шу.

— Ҳеч нарсага тушунмадим.

— У-ў, гап оҳангингдан сезиляпти, анча дадиллашиб қолибсан. Қулоқ сол, бу ерга атрофдаги ҳукуматлардан одамлар келишади. Ҳамма хоналарни текширишади, ходимларни тергов қилишади. Ҳеч қайси давлат ўзларига чегардош ҳудудда хавфли унсурлар уя қуришини истамайди. Бунинг устига тўғон ҳам бизга қарайди. Улар келганда, сен ер ости саройида бўласан. Ер ости саройи борлигини билишмайди деяпман-ку, энди тушундингми? Биз «меҳмонлар»ни рози қиламиз, ҳужжатларни халқаро қонунларга мослаштирамиз. Дунё ҳам-жамиятидаги кўплаб давлатлар шунақа усулда ишлашади, биз ҳам ўрناق олсак нима қилибди? Сўнг бункердан чиқиб, фирма директори сифатида иш бошлайсан. Бу отангнинг васияти... Йўқ, васият деб бўлмайди, буйруқ. То қайта тирилгунча фирма сенинг номингда бўлиб туриши ҳақидаги буйруқ.

— Отам ўлдими?

— Чала ўлди.

— У қанақа ўлим?

— Организми тамом бўлаёзган. Даволаш, отдай қилиб юборишга ҳозирги тиббиётнинг кучи етмайди. Шунинг учун Шохолбек ўз танасини музлатиб қўйишларига розилик берди. У тириклик чоғида ҳам музни яхши кўрарди, муз унинг қисматига айланди. Ориф, эллик йил ўтиб, тиббиёт шу даражага етган бўладики, отангни қайтадан ўзига келтириб, бутунлай соғлом кишига айлантириб юборишади. Ўз танасини музлатиб, келажакда ҳаётга қайтишни истаганлар Америкада бор эди. Биз катта пул эвазига бу ерда ҳам Шохолбек учун лаборатория қурдик. Бугун унинг танаси музхонага киритилади. У ўша ерда эллик йил дам олади.

Отанг қайтганида сен олтмиш саккизга кирган чол бўласан. Афсус, пешонангга бир умр отасиз яшаш ёзилган экан.

— Лекин йўлда сиз отамнинг ўлишидан хавотир олгандингиз?

— Нима, буни ўлим деб атаб бўлмайдими? Эллик йил, эҳтимол, юз йилдан кейин қайтадиган одам замондошлари учун ўлган. Шохолбек қанчалик пухта иш кўрмасин, нималарнидир сир сақлаётгани маълум эди, шу мени ташвишга солди.

— Мени кутган...

— Бу ҳеч қанақа сир эмас. Хужжатларинг, қон таҳлилинг, ростдан ҳам Шохолбекнинг ўғли эканлигингни тасдиқловчи гувоҳлар — ҳамма-ҳаммаси сени ўғирлаб келмасимиздан аввал тахт қилинганди. Йўлда эканлигимизда отанг ўлганида ҳам унинг меросхўри бўлиб қолардинг. Икки-уч бор айтдим, уддалаёлмадинг, отангнинг асли қаерданлигини аниқлаш керак эди. Бу қанчалик муҳимлигини туншунмаяпсан.

Бир оз ўйлаб жўяли гап тополмадим. Чуқур ух тортдим-да:

— Отамнинг қаерлик эканлиги тақдиримни ўзгартирмайди, — дедим. — Ҳеч кимим йўқ бу дунёда... Улар... Отамнинг қариндошлари... ҳеч ким...

— Улар менгаям керакмас, — ўқрайди Тоға. — Бошимизга урамизми?!

Миямда кутилмаган чақмоқ ярқ этди.

— Дон Тоға, — дедим ҳаяжонланиб, — онамнинг қаерданлигини аниқлашим керак. Ака-укалари, опасингиллари бор... қаерлардадир... Балки ота-онаси — менинг бобом, бувим ҳаётдир...

Дон Тоға соатига хўмрайиб кўз ташлади. Тиззасини қоқиб (бу эски одати шекилли) ўрнидан турди.

— Кетдик, саройга тушамиз. Отангнинг биринчи

Азамат ҚОРЖОВОВ

ҳаёти якунига етди. Уни икки дунё оралиғига кузатиб қўйишимиз керак.

Иккимиз чўдек гилам тўшалган сокин йўлакка чиқдик. Дон Тоғанинг биқини бўртиб турарди. У ҳали ҳам қуролини ёнидан қўймаётганининг сабаби менга кундек равшан эди.

— Сен касалсан, Ориф, — деди у тўсатдан.

— Йўқ.

— Нима, «йўқ»? Кимларни ахтармоқчисан ўзи? Ахир, ҳаётинг бутунлай ўзгаряпти, атрофингга улуг шахслар тўпланяпти. Сен эса улардан бирини отиб ташладинг, бутунлай бошқа қутбдаги кимсаларни ахтариб топмоқчисан. Вақт ўтди, Ориф, энди тоғаваччалару амакиваччалар чивиннинг ўлигичалик ҳам керакмас. Улар бошингга битган текинхўрлар сифатида майдонга чиқади. Умрингда кўрмаган одамларингга хайр-эҳсон қилиб яшамоқчи бўлаётганинг яна ўша муаммога тақалади. Сен ОДАМ қандай мавжудотлигини билмайсан.

— Хайр-эҳсон қилишни ўйлаганим ҳам йўқ.

— Топ, кейин кўрасан.

— Сиз нега отамнинг қариндошларини ахтаряпсиз?

— Айтдим-ку касалсан деб! Уларни бошимга ураманми?! — Дон Тоға уч-тўрт қадам юриб тўхтади.

— Майли, мавриди бўлмаса ҳам ростини айтай, барибир энди шерикмиз. Аввал қасам ич.

— Қанақа қасам?

— Агар Дон Тоғанинг сирини айтсам тириклай гўрга кирай де! Қани, бўл!

Унинг қасамини такрорладим. Забардаст қўлини чўзди, эркакчасига ваъдалашдик. Тоға атрофга ўғринча қарагач, деди:

— Отанг «Болалигимда яхши кўрган тепалигим бор эди», деб кўп гапирарди. Бир куни иккимиз

сандиқчага тиллаларни жойлаштирдик. Бункерга яширдик. Кунларнинг бирида сандиқ ғойиб бўлганини кўрдим. Отангга айтганимда, у хотиржам қўл силтаб: «Дон, — деди, — борган сайин мазам қочяпти. Шифокорлар қайта тирилтирган замонгача «Сибирь» қашшоқлашиб қолиши мумкин. Шунинг учун бойликларнинг бир қисмини тиллага айлантириб кўмиб қўйдим».

«Тиллага айлантирдингиз, гувоҳман... — дедим зўрға. — Мендек дўстингизга ишонмай... Уни қаерга кўмдингиз?»

«Қаерга бўларди, Дон, жонажон тепалигимга-да», — деди у.

Шохолбекнинг жонажон тепалиги қаердалигини билмоқчимисан, марҳамат, болалиги ўтган жойни аниқла. Сендан шуни илтимос қилгандим, оғзингни очиб ўтирдинг. Кўп йиллар муқаддам қайси тўйда прокурорнинг юзини шиша кесиб кетганини суриштириб чарчадим. Ҳеч қандай натижа чиқмади.

— Отам рост гапирганмикан?

— У ёлғончи эмас.

— Менга тилланинг кераги йўқ,— дедим зинадан тушаётганимизда. — Пулни ҳам ишлатолмайман.

— Бу — аҳмоқнинг гапи.

— Ойгулни кўришим керак. Унинг азоб чекишини истамайман.

— Бу энди эшакнинг гапи.

— У ҳимоясиз қиз бола-ку! Отасидан ўч олиш керак эди, қизида нима айб?!

— Отаси кимлигини биласанми?

— Исмоил ака.

— Тфу! Исмини сўрамадим! Исмоил аслида кимлигини биласанми деб сўраяпман! У сени шу кўйга солган аблаҳ!

— Мени шу кўйга солган? Ишонмайман.

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Сенингча, айбдор фақат биз! Чунки иссиқ тўшагингдан ўғирлаб келдик, қўшни мамлакатдаги тоғда, ер ости саройида тутқундай яшаяпсан, тирик қолишингга умидингни сўндирадиган одамлар атрофингда сон-мингта! Ичингдаги гапни айтдимми?

Дон Тоға тўхтаган эди, илк марта унга очиқ нафрат билан боқдим. Жиноятчи камаридаги қуролни маҳкамроқ қистирди-да, менга тумшуғини чўзди.

– Ҳаммасини кўзинг айтиб турибди.

– Яқиндагина шундай эдим, ҳаммасини кўзим айтарди. Ҳозир адашдингиз.

– Мен ҳеч қачон адашмаганман, — деди Тоға. — Жигимга тегма.

– Сиз ҳақингизда ёмон хаёлларга борганим йўқ, сандиқни топиш йўлини ўйлаяпман.

– Нима?

– Ўша сандиқни... — дедим ўзим кутмаган жасурлик билан. — Унинг менга ўн сўмлик аҳамияти йўқ, лекин алмашишим мумкинлиги қизиқтирапти.

– Сен уни алмашасанми?

Бир юқорига, бир қуйига эҳтиёткорлик ила кўз югуртириб, зинадан бир поғона тушдим.

– Онамнинг қариндошларини топсак, эҳтимол, отам қаерданлиги маълум бўлар.

– Ҳўш?

– Ўшанда олтинлар кўмилган тепаликни аниқлардик, сандиқни топардик. Кейин уни алмашардим... Ойгулга...

Дон Тоғанинг истеҳзоли кулгиси оғир ботди. У устимдан кулишни қойиллатадиган, мени қумурсқачалик кўрмайдиган одам эди. Секин-аста уйғониб келаётган, аниқроғи, исён кўтараётган фурурим яна тўлғонди.

– Таклифим шу, — дедим. — Кўп йиллар отамнинг қаерданлигини аниқлаёлмаган экансиз, биргаликда

онамнинг қариндошларини ахтарайлик. Балки улар отамнинг қаерданлигини айтиб беришар?

— Тилла сандиқни-ку топамиз. — Зинапоя суянчиғидан ушлади Тоға. — Мени ўйлантириб қўйдинг. Нима учун Ойгулни ҳимоя қиляпсан? Айтдим-ку унинг отаси сени сарсон-саргардон йўлга буриб юборган кимса.

— Исмоил акани кўрмаганман. Оддий бола билан унинг нима иши бор? Кўриб турибманки, саргардон бўлишимга отамнинг ўлим олдидан қилган тилаги сабаб бўлган. Агар отам мени йўқламаганида...

— Ғалча! — сўкинди Тоға. — Нима учун ўша лаънатилардан шубҳаланмаяпсан? Балки Дон Тоға рост гапираётгандир, демайсан ҳам, а?! Билиб қўй, Исмоил сенга бегона эмас. У онангнинг узоқ қариндоши. Энди фаҳмлагандирсан қандай ўйин бўлганини!

Икки-уч ҳатлаб Тоғанинг йўлини тўсдим. Биз биринчи қаватга яқинлашиб қолгандик. Ер ости саройи деб аталмиш шахтамонанд бункерга элтувчи йўлакда ҳам ҳеч зоғ кўринмасди.

— Буни отам ҳам билармиди?

— Ҳа, Исмоилнинг сенга тоғалик жиҳатлиги борлиги сир эмасди. Яхши ўйлабсан. Онангнинг узоқ қариндошлари, мисол учун, акаси, опасими, топилса, улар Шохолбекнинг қаерданлигини айтиб беришар, эҳтимол. Сенга йўлда айтдимми, йўқми, онангни ота-онаси оқ қилган, барча қариндошлари воз кечган. Бу воқеага сал кам йигирма йил бўлганлигига қарамасдан улар раҳматли онанг қаерлик йигит билан қочганлигини яхши эслашади. Бундан умид қиламиз.

— Онам «болалар уйи»да ўсган.

— Қайси она ўз фарзандига «Мен ота-онамнинг юзига оёқ қўйганман, шунинг учун улар мени

Азамат ҚОРЖОВОВ

оқ қилишган», дейди? «Болалар уйи»да ўсганман, чақалоқлигимда эшик тагига ташлаб кетишган, дейиш минг чандон осон. Яна сен ўғил боласан! Эркак кишига онаси ўз саргузаштини ўлса ҳам гапириб бермайди.

– Ойгулнинг отаси биладими?

– Нимани?

– Онам қариндоши эканини.

– Албатта!

– Нега шунча йил у... индамай юрган?

– Индамай юрган дейсанми? Севгилисини Шохолбек тортиб олгач, индамай кетган-да. Қолаверса, у анча узоқ қариндош. Яна бир ҳақиқат – Шохолнинг энг яхши кишиси бўлиб, мен унинг аслида қаерданлигини аниқлаёлмаганман, Исмоил қаёқдан билсин? Онангни у ҳам севган. Шохол билан ўша пайтлари келишмай қолган. Балки Исмоил бўлмаганида отанг билан онанг тинч-тотув яшармиди? Шунга айтаман-да сарсон-саргардонлигингга ўша тўнғиз айбдорлигини. Сен эса, галварс, келиб-келиб Исмоилнинг қизига раҳм қилиб ўтирибсан.

– Исмоил ака отамнинг қаерданлигини билмас экан, онамнинг бошқа қариндошлари ҳам беҳабар бўлса-чи?

– Мен ва сенга маълум Шохолнинг қишлоғидаги тепаликда сир бекитилгани. Шунинг учун улар отангнинг асли қаерлик эканини суриштириб ҳам ўтиришмаган. Жигарлари бир вақтлар онангдан шунчаки гап орасида эшитган бўлишлари мумкин Шохолнинг қаерлик эканини.

Кўнглим кичик боғдан иборат мўъжаз орол эди. Бутун атроф қоп-қора сувдан иборат уммон. Туйқус бўрон кўтарилди.

Дон Тоға елкамга қоқди-да, бункер томон эргаштириб кетди. Йўл-йўлакай қулоғимга:

— Миянг чакки ишламайди, — деди. — Гапинг тўғри, биргаликда онангнинг яқинларини топишимиз керак. Бир илож қилиб Исмоилдан сўраб кўрсак ҳам ёмон бўлмайди. Ахир, унинг қизи қўлимизда-ку.

— Ойгулни хафа қилишларингизни истамайман.

— Хафа қилиш нима деган гап! Уни ўлдириш хусусида буйруқ бор.

— Нима, музокара-чи? — юлқиндим мен.

— Қанақа музокара? Исмоил қанчалик кучайиб кетмасин, барибир музокара бўлмайди. Ҳаммаси алдов! Қиз ҳозирча тирик, аммо бу кўпга чўзилмайди.

Ер остига элтувчи лифтдан чиққанимиздагина миямнинг гувиллаши тўхтади. Бу дўзахдан ўзимни ҳам, Ойгулни ҳам қутқаришим керак эди.

11. Музга айланган одам

Ер остига биринчи тушган жойимдан ҳам пастроққа, оғир темир эшиклар ортига тўпландик. Жами ўн чоғли киши эди. Отамнинг музлатилган жасади махсус хонага олиб ўтилди. Биз ойна орқасида жимгина қараб турардик. Очиғини айтганда, хаёлим Ойгул билан банд эди. Уни шахримизгача соғсаломат етказиб боришимга ақлим бовар қилмасида, умидсизликка тушмаётгандим. Қўрқоқ ва қўлидан бир иш келмайдиган инсон бўлиш жонимга текканди.

Эсимни таниганимдан буён маҳалла четидаги уйда онам билан яшадим. Суяйдиган қариндошимиз ҳам, бирон ёрдамчимиз ҳам йўқ эди. Исмоил деган киши уйимизга қадамини ҳам босмаган. Маҳалламизда Ойгулнинг холаси (шунингдек, Исмоилнинг божаси) яшаган экан, на онам, на Исмоил билган бир-бирини учраштирадиган

Азамат ҚОРЖОВ

кўча мавжудлигини. Ё онам билгану, аммо қариндошларини кўришни истамаганмикан?

Шу тобда ўзим билан ўзим олишардим. Онам ҳаёт бўлганида ўзгарганимни кўриб қувонарди. Кўзи очиқ кўр фарзанд эканман. Яккаю ёлғизимнинг дардига малҳам бўлиш ўрнига сўнгги нафасигача арзандалик қилдим, овсарлик қилдим, тентаклик қилдим. Атрофимизни шу қадар чалкаш қора сирлар ўраб турган экану сўқирликда яшаганман. Ҳатто, отам борлигини ўйлаб кўрмасдим. Ҳар бир инсоннинг отаси бор: ё ҳаёт, ё марҳум...

Шу пайт Шохолбекнинг қоғоздек оқариб кетган юзи кўринди. Шифокор тугмачани босди: ялтироқ девор ёпилиб, Шохолбек кўздан йўқолди. Яна аллақандай тугмачаларга бир-бир бармоқ қўйгач, хонадан чиқди, ичкарида тумансимон нимадир кўринди, ойна олдиғача сузиб келди.

— Алвидо, Шохолбек! — деди Дон Тоға ҳаммага эшиттириб.

Шифокор махсус хона эшигини қулфлаётиб, Тоғага норози қаради.

— Нега видолашяпсиз? Хўжайин ўлгани йўқ. Эллик йилдан сўнг...

— Эллик йилдан сўнг мен бу ерда бўлмайман, — чўрт кесди Тоға. — Балки эртагаёқ ўларман.

Адвокат энгимдан секин тортди. Негадир унга салом бердим. У ҳам саломлашди. Кейин эса:

— Яна саломлашдик, а? — деб ҳайрон бўлди. — Асабларим чарчабди. Бу мия нималарни ўйламаяпти!..

12. Сирли салтанат сирлари

Лифт бизни бункернинг юқори қаватига чиқарди. Юқори қават деганлари ҳам ер юзидан камида ўн метр пастда эди. Ўйлаб, юрагим сиқилиб кетди. Тўғон ёнидаги икки қаватли уйнинг иккинчи қаватида, олов ёниб турган иссиқ хонада (деразадан

күөш күриниб туришига нима етсин) пайдо бўлиб қолишни истадим.

— Шу ерда овқатланамиз, — деди Адвокат металл шифтли узунчоқ хонага кирганимизда.

Таом тортилди.

— Гап бундай, — деди Тоға овқатни жимгина еб бўлгач, — ҳаммангиз эшитган, билган гапларни яна такрорлайман. Бунни расмиятчилик деб ҳисобласангиз ҳам майли. Қисқаси, манави йигит Шохолбекнинг ёлғиз фарзанди. Янги паспорт бўйича Умаров Ориф Шохолович. Ёши ўн саккизда. Қонун-қоидалар, аниқроғи, Шохолбекнинг вақтинчалик васияти шуни тақозо этадики, Ориф шу бугундан бошлаб «Сибирь» фирмасининг директори. У фирма-давлатни, яна уни ферма-давлат деб атасак ҳам бўлади, хуллас, шу мулкни тўлиқ бошқаришга, турли юртлардаги банкларда сақланаётган пулларни сарфлашга ягона ҳақли одам. Ҳаммамизга маълумки, фирма сув захиралари ва сув хўжалиги билан шуғулланади. Шарқдаги ер усти ва ер ости сув захиралари бевосита бизнинг монополиямизга айланади. Сув чегара билмайди, ҳар бир мамлакат истайдими, йўқми, фақат ўз ҳудудидаги сув билан чекланиб қолмайди. Унга қайсидир дарё оқиб киради ёки ҳудудидан оқиб ўтади. Ҳеч бўлмаганда, ер ости дарёлари орқали бу жараён бошидан кечади. Гапларни майдалашиб такрорлаётганимизга сабаб, Ориф ҳамманинг олдида билиб қўйсинки, отасининг фирмаси оддий ташкилот эмас. Ер ости бўйлаб минглаб чақиримга эга мустақил сув салтанати. Шарқнинг ярми Шохол салтанатига қарашли ерлар эканини яқин келажакда ҳамма тан олади. «Сибирь» ҳам аслида туркий тилдан олинган «Сувли ер» деган сўзлардан пайдо бўлган. Гарчи бизнинг номимиз Россиядаги Сибирга адаш эса-да, ундан ўта муҳим жиҳат билан

фарқ қилади. Бироқ охирги вақтларда вазият анча таранглашди. Бизга қарши бош кўтарганлар кўпайиб қолди. Шулардан бири Исмоил номи билан донг чиқарган шахс. У эски бўрилардан. Ҳозир қизи қўлимизда. Билсанглар, биринчи қилган иши шамол парраклари орқали ер ости сувларини тортиб олиш эди. Яъни пишма кран, оддий қилиб айтганда «качалка» ернинг юзароқ қисмидаги сувни оддий қўл кучи билан тортади. Баҳайбат пишма кранларга улкан шамол парраклари ўрнатиш эса ҳеч қандай двигателсиз узлуксиз сув чиқаришни таъминлайди. Тасаввур қилинглар, ер ости сувлари кечаю кундуз шариллаб оқиб ётади. Ахир, бу нафақат бизнинг ғоямизни ўғирлаш, балки бойлигимизга ҳам тажовуз қилишдир. Сувни камайтириш, баъзи жойларда эса, аксинча, тошқинлар уюштириш – бизнинг қуролимиз. Бунга бурнини тикқан одам жазоланиши керак...

– Жуда ҳам узун нутқ, – дея ўрнидан турди Адвокат. – Ориф вақти-соати келиб тушуниб олади. Олдинда халқаро текширувлар кутаётганини ҳам унутмайлик. Қолаверса, ҳозир Орифнинг қулоғига бунақа гаплар кирмайди. Отасини шунча йилда топди-ю яна йўқотиб қўйди. Қандай эзилаётгани юзидан кўриняпти.

Шифокор менга кулимсираб қўяркан, «Бу гапларга индамай қулоқ солавер» дегандек бош силкиди.

– Унга, – давом этди Адвокат, – фирманинг душманлари-ю яширин мақсадлари ҳақида камида бир йилдан сўнг ётиғи билан тушунтириш мумкин. Банкдаги пуллар ҳозирча тўрт киши билан келишилган ҳолда бошқарилади. Мен, Дон Тоға, Искандар ака ва...

– Қанақа «ва»? Ахборотинг учун «ва» ўлдирилди.

Довондаги отишмада! — Дон Тоға қовоқ уйган эди, важоҳатидан от ҳуркадиган қиёфага кирди.

Ичим шув этди. Ойгулни ҳимоя этиш мақсадида отиб ташлаганим ўша йигит эсланади, деб юрагим така-пука бўлди. Яхшиям, гап Уста Бола ҳақида экан.

— Уста Бола яхши йигит эди, — деди шифокор.
— Шохолбек унинг ўлганини эшитса, ғазаб отига минади. Келажаги бор эди-да бечоранинг.

— Бу ерда ҳамманинг келажаги бор, — илмоқли оҳангда сўзлади Адвокат. — Тўпланишимиздан яна бир мақсад ҳам шу ҳақда эди. Барча ҳужжатлар, аввало, менинг қўлимдан ўтади, ҳатто банк қоғозларигача. Умумий ҳисоб бўйича ҳар бир ходимнинг ойлик даромадига беш юз доллардан беш минг долларгача қўшимча ҳақ қўшилади. Бу ерда ўтирганларга эса ундан ҳам кўп улуш тегиши ҳаммамизга маълум. Чунки юқори бошқарув аъзолари чет элга яширинишга имконияти бор шахслар бўлмоғи лозим. Бизга ҳамиша йўлак очиқлигича қолади. Буларнинг бари шахсий ва умумий пулнинг миқдорига боғлиқ.

Ўтирганлар орасида жонланиш рўй берди. Назаримда, улар пул ва хорижга чиқиш йўлаги хусусида ўйлай бошладилар.

— Лекин қўшимча ҳақ ҳозирча берилмайди, — деди Адвокат. — Шу бугундан бошлаб банкка юборилади, Швейцарияга. Ким Шохолбек Умаровичдан кейинги янги даврда синовлардан муваффақиятли ўтаверса, банкда тўпланиб қолган пулларини ҳар олти ойда олаверади. Ходимларнинг хулқи билан Дон Тоға шуғулланади. Бу ҳам Шохол Умаровнинг васияти.

Адвокат ўтирди. Хона совуқ бўлишига қарамай дастрўмол ила пешонасини артди, бўйинбоғини бўшатди. Сездимки, у хийла асабийлашаётган эди.

Ўз-ўзидан сўз гали Дон Тоғага қайтганди. Тоғага, Адвокатга, шифокорга бир-бир кўз ташлаб,

Азамат ҚОРЖОВОВ

раҳбарлик иқтидорини пайқамадим. Гўё учаласи ҳам бир-бирдан хавфсирар, ходимлар олдида ўзларини садоқатли, кучли кўрсатишга тиришар, агар фирмани ростдан улкан салтанат деб тасаввур қилсак, у шаҳаншоҳсиз қолгани аён эди.

Тоға муштларини тугди. Афтидан бу одам қўлидан келадиган юмушни — зўравонликни мароқ билан давом эттиришга шошилаётган эди.

— Ходимлар хулқи деб бежиз айтилмади, — деди у. — Яна эслатиб ўтаман, «Сибирь» оддий фирма эмас, у чек-чегараси йўқ ҳудуд устига қурилган улуғ салтанат. «Якудза» мафияси одамларидек татиуровкада, скинхедлар сингари сочни қириб аллақандай ташқи белгиларимизни сақлаб қолишимиз шарт эмас. Муҳими, ички олам. Ҳар бир одамимиз мана шу ер ости саройи каби бункерсифат бўлмоғи шарт. Яъниким ичида нима борлиги ташқаридан сезилмайди, ҳужумлардан ҳам ҳимояланган. Қўшимча ҳақ тўланади дедик. Тўғри, тўланади. Бироқ ҳар бир киши профессионал даражасида бўлиши шарт. Хоинларга, эҳтиёткорликни унутганларга, қўрқоқларга — ўлим! Хорижга чиқиш йўлагидан қачон, ким фойдаланади, буни ҳам биз ҳал қиламиз. Хоинларни Шохолбекдек сўроқ қилолмайман, шартта отаман-қўяман. Ориф Умаровнинг олдида айрим гапларни очиқ айтишни халқаро терговдан олдин бошлаб юбордик. Майли, у ҳам ҳаракат қилса, ўсадиган йигитга ўхшаяпти. Ўзим устозлик қиламан. Шохолбек қайтгунча салтанатни нафақат сақлаб қолишимиз, балки ривожлантиришимиз ҳам керак.

Ходимлар маъқуллашса-да, нимадир уларга ёқмаётганини кўзлари айтиб турарди.

— Ходимлар тақдирини фақат сиз ҳал этмайсиз, — деди эшикка яқин ўтирганлардан бири. — Янги хўжайин, Адвокат, Искандар ака борлар. Улар ҳам...

Дон Тоға ўқрайди, аммо ҳозир қаҳрини сочол-маслигини фаҳмлади.

— Тўғри, — деди Дон Тоға, — мен айтмоқчиманки, «Шохол кетди, эрким ўзимда» деган туйғу бўлмасин. Шохол давридагидан ҳам қаттиқ интизом ўрнатмасак, ҳолимизга маймунлар йиғлайди. Биз қум тўлдирилган қопга ўхшаймиз. Қорнимизга пичоқ урилса, секин-аста ҳаммамиз тўкилиб кетамиз. Аслида ҳеч бирингиз «Сибирь» фирмасисиз яшолмайсиз. Собиқ бўлдингизми, изингиздан одам тушади. Қайси тўдаларнинг ёки қайси органларнинг одамлари эканлигини айтиб ўтирмайман. Қисқаси, улар томонидан бошларингиз таналарингиздан жудо қилинади, — Дон Тоға қўлини арра қилди. — Бункерга тушганнинг қисмати бир.

Шу нарса равшанлашдики, отам эллик йилда ҳаётга қайтгунча шу ерда биқиниб ўтираман. То биронта исёнкор отиб ташламагунча мени ҳеч ким ўлдирмайди. Отам менга бир умрга етгулик тутқунликни раво кўрган эди.

13.Тунги жувон

Хобгоҳимни кўрсатиб қўядиган бўлишди. Қарасам, Дон Тоға ва бошқалар қизил йўлакка бурилишяпти.

— Тоға, — дедим тўхтаб, — сизда гапим бор.

У менга хўмрайди. Адвокат ва шифокорга бир-бир кўз ташлаб, деди:

— Мен ҳозир...

Ёнимга келгач, деди:

— Ҳамманинг олдида мени чақирма. Бунга ҳали эрта. Қани, нима демоқчисан? Агар олтинлар ҳақида оғиз очмоқчи бўлсанг, билиб қўй, буни фақат ўзим сўраганимда... Ҳм... тушунарлими? Шохолнинг ўнг йиғиларидан бирини отганингни ҳам ҳозирги йиғилишда айтмаганимнинг сабабини англагандирсан?

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ойгул ҳақида сўрамоқчиман.

— Тавба! — гижинди Тоға. — Сен ҳақиқатан жиннисан, қип-қизил жинни! — Шундай деб мени кузатиб қўювчи йигитга имлади. — Бери кел, буни хонасига жойлаштир.

— Агар қиз ўлдирилса... — дедим.

— Хўш?

— Агар у ўлдирилса, мен қотил бўламан. Бунинг учун... ҳеч кимни кечирмайман... Ўзимни ҳам.

— Қиз ҳозир ухляпти, — деди Дон Тоға. — Ер юзида соат неча бўлганини ўйла! Ярим кеча.

Кўзимга ёш қуйилди. Бу одамларнинг қаршисида кўз ёш тўкишни истамасдим Уларни йиғлаб енгиб бўлмайди. Ё куч билан, ё мияни ишлатиб мақсадга етиш мумкин.

— Илтимос, мени тушунинг, — дедим хотиржам гапиришга уриниб. — Ойгулда гапим бор.

— Қўрқма, у ўлдирилса, сен қотил бўлмайсан. Номусига тегсалар ҳам сенга дахл қилинмайди. Хонангга кир, ухла. Яхши бола эканлигинг ҳам-мамизга маълум. Кўрсатишинг шарт эмас.

— Дон Тоға...

У костюмининг тугмасини қадаб, тез-тез юриб, йўлак охирида кўздан йўқолди. Бу кайфиятда тонггача мижжа қоқмаслигим тайин эди.

— Ойгул билан гаплашишим керак! — деб қичқирдим.

— У ёлғиз ухлашни истамаяпти шекилли, муаммони тезда ҳал этинглар, — деган садо келди йўлак охиридан.

Бурнига ип ўтказилган буқадек ювош гулом эргаштириб кетди. Хонам тор эмас эди. Эшик очилиб, мендан ўн ёшлар катта соҳибжамол жувон кйриб келгунча у ёқдан-бу ёққа юрдим. Жувон тор,

калта кўйлақда эди. Ёқимсиз илжайди. Хонани атир ифори тутди.

— Бу хонага кирмаганимга бир йил бўлибди, — қувончини яширолмади у ва гир-гир айланиб буюмларни ушлаб кўра бошлади. — Ҳа-а, мана, топдим. Ичига чаён қотирилган биллур. Нимагадир жуда ёқади. Сизга-чи, акажон?

— Кимсиз?

— Қизиқ савол... — жувон жавонни титкилади. — Йўқ-ку. Ўтган йили кўп эди.

— Бирон нима ахтаргани кирдингизми?

— Вой, ажойиблигини...

— Бункер аёллариданмисиз?

— Ҳа, мен аёлман, — дея жувон тўхтади. — «Бункер» деганингизга тушунмадим, акажон?

— Сиздан кичикман.

— Нима қипти? Шунга мен бункер бўламанми?

— «Акажон» деганингизга айтаяпман-да сиздан кичиклигимни.

Жувон шарақлаб кулиб юборди-да, ўзини диванга отиб, шифтга термулди.

— Кимни севасиз? — сўради у.

Тақдир мени ким билан учраштирганини тушундим.

— Нега гапирмайсиз, ака? Келинг, ҳеч бўлмаса, қулоғимга айтинг.

— Чиқиб кетинг. Уйқум келяпти.

— Вой, қаёққа кетаман?

— Ойгул билан гаплашмоқчи эдим. Улар бошқа хаёлга боришди.

— Ойгул деганингиз ким? Танимайман.

— Гапни айлантирмай, чиқиб кетинг! — дегандим, жувон жиддий тортди.

— Ростдан ҳам ҳайдаяпсизми?

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Ҳозироқ кўзимдан йўқолинг!

Жувон бирдан тиз чўкиб, кўзимга илтижоли боқди.

– Илтимос, менга раҳм қилинг.

– Миянгиз тескари ишлайдими? Раҳм қиляпман-ку.

– Йўқ, ҳайдаманг мени. Улар аяб ўтиришмайди.

– Сизни қандай аҳволга солишганини, наҳотки, ҳар куни кўзгуга қараганда кўрмайсиз? Сиз аёлсиз, ахир! Кимнингдир қизи, опаси, синглиси, онаси бўлсангиз керак?!

Жувоннинг кўзларида инсонга хос маъно живирлади.

– Яхши йигитга ўхшайсиз, — деди у гиламга ўтириб, бош эгаркан. — Лекин уларни... анавиларни алдайсиз, хўпми?

Терс бурилиб, мен ҳам бошимни ҳам қилдим.

– Опа, ўзингизни алдаб юрибсиз. Бу — энг катта хатойингиз.

Жувон хўрсиниб, ҳазин товушда пичирлади:

– Тўғри айтасиз, ука. Ўзимни алдаб яшаяпман. Йўқса, адашиб-улоқиб, Европага келиб қолармидим.

– Европадаман, деб юрибсизми?

– Бу ер Испания эмасми?

– Йўқ, сиз Осиёдаги тоғларнинг биридасиз. Бир томонингиз Марказий Осиё, бир томонингиз Сибирь, бир томонингиз Хитой...

– Ҳазиллашаяпсизми?

– Қўрқманг. Бирор кун кўзингизни боғлаб, яна келган жойингизга ташлаб келишади. Сиз бу ер ҳақида ҳеч нарса билмаганингиз яхши.

– Жа ҳеч нарса билмайди, деманг. Бир куни деразадан қарасам, атроф тоғлар билан ўралганини кўрдим. «Қаердаман?» десам, «Испаниядаги тоғлар орасида», деб жавоб беришди.

— Деразадан тоғларни кўрдингизми? Ер устига қандай чиқдингиз?

— Бўш вақтларимда ошпазга ёрдамлашаман. Чиқиндиларни ташиш учун баъзан юқори қаватларга чиқардик. Катталар бўлмаган кунларигина шундай вазиятлар бўлиб қоларди.

— Бошқалар билан ҳам шундай гаплашганмисиз?

— Йўқ.

— Сизга қанча пул берсам, кўнасиз?

— Қанақа иш учун?

— Биз бу ердан қочишимиз керак, — дедим. — Мен ва Ойгул.

— Ё тавба, сизлар асирмисизлар?

— Ҳа, аслида сиз ҳам асирсиз. Ошхонанинг ахлат кутиси каттами?

Жувоннинг кўзлари пирпираб, оғзи хиёл қийшайди.

— Жиддий гапиряпсизми, укажон?

— Пўчоқ идишининг ҳажми каттами, йўқми, деяпман?

— Яримингизча келади. Сизлар қочсангиз, мени соғ қўйишмайди.

— Сиз, Ойгул, мен — учаламиз қочамиз. Хизматингиз эвазига ўттиз миллион бераман. Розимисиз?

— Сўмдами? Розиман, аммо ўттиз миллион беришингизни нима билан кафолатлайсиз?

— Кафолат нима керак? Бир жойда отамнинг пули бор. Ўттиз миллион нима бўпти!

— Отангиз ким?

— Ўзингизни билмаганга оляпсизми? Мен шу ернинг хўжайинининг ўғлиман-ку.

— Ҳа-я, айтишганди. «Асирман» деганингизга шубҳаланиб қолдим-да.

— Ойгулнинг отаси ҳам бой одам. Сўраган пулингизни беради.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Жувон икки йўлдан бирини танлаёлмай қийналарди.

— Сизга омад кулиб боқди, — дедим.

— Ҳар бирингиз учун ўттиз миллион! — кўрсаткич бармоғини нуқиди жувон.

— Мен учун пулнинг аҳамияти йўқ, пул сиз учун қадрли. Ҳатто, ўзимнинг ҳаётимни ҳам ўйламаяпман. Ойгулни бу ердан қутқаришим керак. Кўп юрмаймиз. Ватан чегараси яқин.

— Унда... — жувон юзимдан ўпиб олди-да, эшикка юрди. — Менга озроқ вақт керак. Фурсат келганда айтаман.

Хонада ёлғиз қолдим.

— Шунча одамдан, темир тўсиқлардан қочиб қутулишимиз керак, — дедим ўзимга. — Аввал-бошдан сал бошқача бўлганимда, фақат бир кишидан — Дон Тоғадангина қутулишим керак бўларди... Лекин Ойгулни ҳам учратмасдим.

14. Дон Тоғанинг таклифи

Сайр қилиш учун фақат спортзалга боришим мумкин эди. Бир бурчакда хаёлларга кўмилиб ўтирдим. Уста Боласиз ҳувиллаб қолган залга мендан бошқа ҳеч ким кирмасди. Адвокат ҳам дарс ўтмади. Ҳамма ўзининг дарди билан банд шекилли. Мен сифмаяпман, шундай улкан қамоқхонага сифмаяпман. Отаси бунёд этган ер ости саройидан боласи қочиб қутулолмай гаранг.

Онамнинг маъракасида мулла айтган гап ёдимга тушди. Одам вафот этгач, ўликни тезроқ дафн этиш керакмиш. Маҳтал қилиб, арвоҳни азобга қўйиш инсофдан ҳам, имондан ҳам эмасмиш. Спортзалга кўз югуртирарканман, кечагина гурс-гурс машқ бажарган Уста Бола кўз олдимда жонланди. У битта ўқ билан ўлди. Спорт устаси бўлиб дунёга донг

таратиши ҳам мумкин эди. Бироқ спортни утопик давлат қиролининг манфаатлари учун сарфлади. Қирол қандай одам эди? Мулк учун куч-қудратини аямади. Одамлар манфаати учун эмас. Касалликдан ўлар ҳолатга келгач, танасини музлатиб, эллик йил сақлашга васият қилди. Кейинчалик янги замон шифокорлари жонлантириб, даволармиш. Балки азоб чекаётган арвоҳи ҳозир «Илтимос, жаноза ўқиб, дафн этинглар» деб ёлвораётгандир. Аммо умр поезди кетиб бўлди, овозини ҳеч ким эшитолмайди.

Хонамга қайтиб, телевизорни ёқдим-да, кечаги жувонни ўйладим. Жувон хонамга кириб чиққач, ювош тортиб қолганимни ҳар ким ўзича тушунди. Ўртада қандай сиримиз борлигидан ҳеч ким хабардор эмас...

Кутилмаганда бошимдан совуқ сув қуйилгандек сесканиб тушдим. Жувонга ўз оғзим билан ўттиз миллион сўм ваъда бердим. Қайси ғазнам ҳисобидан? Албатта, отам тепаликка яширган бойликка ишондим. Бу ердан қочиб-қутулиб, ватанимга етсам, тепаликни топсам, сандиқни ёлғиз қазиб олсам, жувонга улушини берсам... Ҳа, мен олтинларни ўзимники деб ҳисоблаётгандим. Бундан чиқди, томирларимда ҳақиқатан Шохол Умаровнинг қони оқяпти, вақт-соати келиб, барибир отамга тортаман. Кўзгуга боқдим. Автомат қўндоғидан қашқа бўлган юзимни ҳисобга олмасам, мен ҳозирча зоҳиран ўзгармаган эдим.

Дон Тоға кириб келди. Телевизорга қараб афтини бужмайтирди.

– Шу ҳам фильм бўптими? – дея бўш кўрсига ўтирди. – Менга қара, юқорида тафтиш ишлари тугади. Марказий Осиё давлатлари ҳам, Россия ҳам, Европа ҳам бункерни сезмади. Афсуски, Америка олисдан туриб, айнан фазовий кемалари билан бир

Азамат ҚОРЖОВОВ

нимадан хитланганга ўхшайди. Ердагилар билмаган нарсани фазодагилар билиши ноҳақлик.

Унга индамай қарадим. Жаҳон ҳамжамиятига чап беришларига ишонмасдим. Осиёдаги пурвиқор тоғда ҳеч қайси давлатга қарашли бўлмаган мулк бор экану ва унинг бункерида асирлар яшар экан, қачонгача сир тутиш мумкин? Атрофдаги мамлакатлар чегарасида жиноий тўдалар бир-бирининг гўштини еганларидан кейин ҳам-а? Патрул ходимлари йўлда мендан шубҳаланганлари-чи?

— Гапимга қулоқ сол, — деди Тоға, — сени бошқа жойга кўчиришга қарор қилдик. Янги макон бункер эмас, очиқ осмон остидаги уй. У ерда сенга битта хавф таҳдид солади: Шохолбекнинг ашаддий душманлари яшайдиган ҳудудда кун ўтказасан. Сир сақлашни биласанми? Шохолнинг ўғли эканингни айтсанг, гўштингни қиймалашади. Бу ерга келишингдан аввал ҳеч бир жиноят қилмаганман, ювош, беозор боламан, деб керилардинг. Энди оддий болакайга айланиб қолган тақдирингда ҳам шафқат қилинмайди. Айбинг — тахт вориси эканлигинг. Иккинчи хавотирим шуки, сенга отангинг олтинлари ҳақида гапиришга бир оз шошилибман. Қашқирлар қўлига тушсанг, сирни очиб қўясанми, деб қўрқяпман.

Тоға бир нафас ўйга толди. Сўнг кўзимга ёввойи мушукдек тикилиб:

— Бундай қиламиз, — деди. Бироқ гапи оғзида қолди, ниманидир ўйлаб пешонасига муштлади. — Бу ерда қолишинг хавфли, у ёққа кетишинг ҳам. Вақт бўлганида иккимиз онангинг қариндошларини ахтарардик. Афсуски, уч йўл ҳам нобоп. Демак, Ойгул ва отаси! Ҳа, бу ишни Исмоилга юклаймиз! Нима дединг?

— Мен ҳам шуни ўйлаб юрибман, — дегандим, балога қолдим.

— Ҳйлаб юрибсан? Сен Ҳйлаб юрибсанми? Нима, шунча ақлимисан? Биласан, Исмоилни кўришга кўзим йўқ. Унга аввалдан шарт кўйишим мумкин эди, лекин ёқтирмайман. Шохол менинг қадрдоним. Шунча йил бир уйда яшаганман. Лаънати Исмоилга нима дейман? «Раҳбарим бўлмиш қадрдоним Шохолбекнинг асли қаерлик эканини билиб берсанг!» Э, ўлганим яхши эмасми! «Дўстинг сенга ишонмайди, ҳатто таржимаи ҳолини ҳам сир тутибди», демайдими? Шундоғам Исмоил неча йилдирки менинг куч-қудратимни тан олмайди. Қилган илтимосим Шохолнинг ҳузурида ҳеч ким эмаслигимни исботлайди.

— Бўлмаса, нима қиламиз?

— Юр, қизни ўртага олиб, Исмоил билан гаплашасан. Нега анграясан? Бу масалада мен унга бир оғиз ҳам гапирмайман.

— У ерда қанча олтин бор?

— Ишинг бўлмасин, тирранча!

— Швейцария банкида пулларингиз кўп экан, битта кичкина сандиқ учун шунча ҳаракат қилаётганингизни тушунмаяпман-да.

— Олтин сенинг ватанингда, — пичирлади Дон Тоға, — тепаликда ётибди. Ҳйла, чет элдаги банкка бир миллион доллар кўйгансан, аммо ташландиқ тепаликка кўмилган ўн кило олтиндан ҳам хабардорсан. Ҳўш, банкда пулларинг кўплитига қаноатланиб, сандиқдан воз кечасанми?

— Кечардим.

— Сен ўз эркинждан ҳам осонгина кечдинг-ку, — масхаромуз ҳиринглаб кўйди Тоға.

15. Кутилмаган хабар

Ниҳоят, Ойгулни кўрадиган бўлдим. Лифтга кирдик. Ер қаърига гувиллаб тушяпмиз. Ҳоли нима кечди экан, деб ич-ичимдан ёнардим.

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Тўхта, – деди Тоға йўлакда. – Унинг хонасида телефон йўқ. Бу ёққа олиб келаман.

Кимё тажрибахонасига ўхшаш жойга кирдик. Бадбўй ҳиддан ўқчиб юбормаслик учун оғзи-бурнимга кафтимни босдим. Аксига олиб электр чироқлар ҳам тез-тез хиралашиб ўчиб-ёнарди.

– Бу ерга нега келганимизни кимдир сўраб қолса, Ойгул билан учрашмоқчи эканимизни зинҳор айтма, – деди Тоға. – Отангдан кейин ичимизга шайтон оралади. Мақсадимизни билса, олтинларга шериклик даъво қилишади. Ўзинг ҳам ўйлаб кўргандирсан, нима учун тиллани ахтаряпмиз? Нима учун сени шерик қиляпман? Чунки пулларда фақат иккимизнинг ҳаққимиз бор. Сен ўгли бўлганинг учун, мен фирмани шу даражага етказишда отангинг ягона ишонган одами эканлигим... Ҳей, ким бор?

Дон Тоға тўсатдан атрофга аланглади. Шифтдан томаётган томчининг овози эшитилди, холос.

– Минг лаънат! Қай гўрдандир сув сизиб чиқяпти. Бу ёмон, жуда-жуда ёмон. Темир деворлар дарз кетса, сувга ғарқ бўламиз.

Тоға калитларни шақирлатган кўйи чиқиб кетди. Бурчакка писиниб, стулга секин ўтирдим. Темир эшик шарақлагани, йўтал овози эшитилди. Чироқлар яна ўчиб, қоронғилик ва сукунат чўкди. Сўнгра чироқлар ғингиллаб, тажрибахона ёришди, яна томчи чакиллади. Шу дамда ўзимга тикилиб турган ғалати жониворга кўзим тушди. Дастлаб кўзларимга ишонмадим. Ахир, у каламуш эди. Мактабда қотирилган нусхасини кўрганман. Шунчалик қўрқардимки...

Лип этиб яна биттаси пайдо бўлди. Пробиркалар тушиб, часир-чусир синди-да, бирданига тўрт-бештаси столларга ўрмалаб чиқди. Махлуқларнинг кўзлари совуқ йилтирарди. Улар пилдираб, бир оз

яқинлашди. Дон Тоға маҳалладаги йигитларнинг кечқурун пиво ичиб, писта чақиб, асфальтга туфлаб ўтиришганини кўрганда, азбаройи ғазабланганидан қотилликка қўл уришига бир баҳя қолганди. Ўзларининг маконида эса каламушлар ўйнаб юришибди.

— Тоға, — дедим эшикка мўлтираб.

Каламушларнинг янги тўдаси эшик томондаги столни эгаллашга киришди. Улар мени қуршаб олиб, оч бўрилардек ташланишни режалаштираётганга ўхшарди. Узимни ҳимоя қилиш учун қурол қидирдим. Мана, топдим. Бу оғир чопқи эди. Ҳар ҳолда тўқнашув бўлмайди, деган умидда эшик сари юрдим. Бироқ аллақандай челақка сурилиб кетдиму худди челақ ичидан думалаб чиққандек семиз, ялтироқ, силлиқ думли каламуш йўлимни тўсди. У шунчаки йўл тўсмаган экан. Ногаҳон оёғимни мўлжаллаб югургилаб қолди. Оппоқ тишларини яққол кўрдим. Ўзимни орқага отдим ва шу аснода чопқи билан бошига туширдим. Ҳаммаси шундан сўнг бошланди. Чийиллаган, питирлаган овозлар, шишаларнинг синиши мудҳиш бир талончиликдан дарак берарди. Биринчи марта жиним қўзиди. Хўрламаган битта шу каламушлар қолдими деб яқинлашганини бир зарб билан қонга белаёвердим. Аҳмоқ кемирувчилар шунда ҳам чекинмасди. Жароҳатланганлари ҳам нари кетмас, танамга бир бор тиш ботириб ўлишни истарди гўё. Овозим борича бақириб, ҳужумларни даф қилавердим. Чопқи уриш орасида қўлимга илакишган стул, қути, шиша идишларни ҳам улоқтирардим. Бир лаҳза гафлатда қолсам ярамас зараркунандалар болдиримдан оларди.

Шиддат билан кечган ўн дақиқалик жанг ҳолдан тойирди. Олиша-олиша йўлакка чиқиб, эшикни қарсиллатиб ёпдим-да, калитни бурадим ва қон-

Азамат ҚОРЖОВОВ

дан қызарган чопқини жаҳл билан улоқтирдим. Жаранглаган овоз тингач, Дон Тоға сўқинди, кейин:

— Сенмисан? — деб ажабланди. — Нима бало қиляпсан?

— Тажрибахонада каламуш боқяпсизми? — дедим хансираб.

— Биронтасини ўлдириб қўймадингми? — Аллақандай занжирлар билан овора Тоға пичинг қилди. — Улар менинг қадрдонларим.

Шу пайт нимқоронғи йўлак деворига суяниб турган шарпани пайқадим. Чопиб бордим, у Ойгул эди.

— Ойгул... Ойгул... — деб қўлларидан тутдим.

Қиз бояқиш менга маъносиз тикилди. Ундан ёқимсиз ҳид анқирди, аъзойи бадани шишган, совуқдан кўкарган. Айниқса, йиртилган кийимлари-ю тирналган оёқ-қўллари эгимни жунжиқтириб юборди.

— Нима қилдинглар уни? — қичқирдим Тоғага. — Одам эмас, ҳайвон экансанлар!

Қизни суяб йўлак бошига юрдим. Дон Тоға бир-бир қадам ташлаб ортимиздан келаверди. Лифтга етганимизда, деди:

— Қаёққа, Орифбойвачча? Менимча, бу қиз кеча хонангда тунаган жувон ўрнини босолмайди. Кўриб турибсан, ночор аҳволда.

— Ҳали сен билан ҳисоб-китоб қиламан! — дедим.

— Боядан бери кимни сенсираяпсан?

Бир-биримизга нафрат билан тикилдик. Шу тобда мен қисматимга ҳам, отамга ҳам, қаршимда турган одам қиёфасидаги иблисга ҳам лаънатлар ўқирдим.

— Сен ҳурмат қилинадиган одам эмассан! — дедим ташланиб. — Мақсад-муддаонг нима? Ўша чириган темир қутию сариқ металлarmi? Топиб бераман! Телефон қаерда?

У бизни лифтга итариб киргизиб, мушти билан пўписа қилди.

— Мен шунақа бўлсин дебманми? Ҳаммаси манавининг отасидан! Нега у бўйсунушни истамади? Нега ўзбошимчалик қилди? Булар ҳам майли. Бизга қарши зимдан курашишига қандай ҳадди сиғди? Исмоил ҳеч қандай тоза одам эмас. Ҳалол бизнес қилганида эди, биз ҳақимиздаги барча маълумотларни, мана шу бункерни ҳам атрофдаги давлатларга сотарди. Нега атрофдаги давлатлар тўрт томонимиздан ёпирилиб келиб, тоғни эгаллаб олмаяпти? Нега биз ўртадаги вакуум давлатча бўлиб қолдик? Ҳа, Исмоил кўп нарсани тушунади. Тушуниб туриб, зимдан иш қилади.

— Зимдан иш қилса, сизлар ҳақингизда хабар берарди! Сотганини қаёқдан билардиларинг?

— Бир тўда жайдари ит тўдаси! Агар оддий одам бўлганида у билан ҳам, қизи билан ҳам заррача ишимиз бўлмасди! Ақлинг етмаган ишга аралашма!

Дон Тоға кафти билан пешонамга туширди, бошим лифт деворига урилди. Қиз сесканиб тушди, аммо ун чиқаролмади. Дир-дир титраётгани баттар хўрлигимни келтирди.

— Гапларингда ҳам, ўзингда ҳам тутуруқ йўқ, — дедим бўш келмай. — Аслида каламушларни эмас, сени ўлдиришим керак эди.

— Учир деяпман! Йўқса... — Тоға ханжар дастасини чангаллади.

— Менга ва ҳимоясиз қиз болага кучинг етади сенларнинг! — жазавамга яна мой сепилди. — «Оддий одам бўлганида» дейсан! Мен ким эдим? Тутуригинг бўлса айт-чи! Уйдан чиқмаган гўр бола эдим! Нега ўғирлаб келдинглар? Нима гуноҳим учун сассиқ қонунларингга бўйсундирияпсанлар? Меросхўр бўлганим учунми? Менга керак эмас пулларинг,

Азамат ҚОРЖОВОВ

мулкларинг, бунақа мерос! Мен меросхўр бўлишни хоҳламайман!

— Сен туғма жиноятчисан! — гиппа бўғди Тоға.

— Кимнинг боласи эканингни унутма! Энг муҳими, қочиб кетмадинг. Ўшанда қўлингга қурол бериб, музга юбордим. Нега ички ишлар органига бормадинг? Бунинг устига ширакайф йигитларга ўқ уздинг. Ёлғонми?

— Улар ҳақорат қилишди, мени урмоқчи бўлишди.

— Раҳмат, ўзингга келяпсан! Сен аслида сочингдан тирноғинггача бизникисан! Яхши одам давлат қонунларини ҳурмат қилади. Яна ўзингни оқлашингни қара-ю! Давлат қонунларини ҳурмат қилганингда ўн саккиз ёшинггача уйингда текинхўр бўлиб яшармидинг? Маҳалла-кўйингдан узилармидинг? Ҳеч қанақа касб эгалламаганинг ҳам қонунларга тупурганингдан далолат беради. «Мен билан бирга юр» деса, юраверасанми? Курашмайсанми уйинг, маҳалладошларинг, ватанинг учун? Йўқ, сенга ўз жонингдан бошқаси керакмас. Кимлигингни билмасдан менга эзгуликдан ваъз ўқима!

Дон Тоға аразлаган каби қовоқ уюб, лифт эшигига юз бурди. Эшик очилди, биз гилам тўшалган ёруғ йўлакка чиқдик.

— Нима гап, Дон? — пешвоз чиқди Адвокат. — Ахир, қизни пастдаги хонада сақлаймиз деб...

— Бошимни қотирма! Сал бўлмаса, асиримизни каламушларга ем қилардик. Қонунларни сув қилиб ичгансану асирларни сақлаш қоидаларини тан олмайсан! Искандар қани? Қизнинг аҳволи яхшимас.

Ойнаванд хона пардаси орасидан кимдир мўралади, йўлакнинг нариги томонида яна иккита йигит кўринди. Сездим: ҳамма бизга шубҳаланиб қарамоқда. Афтидан Дон Тоға исён кўтарди, деб ўйлашяпти. Ойгулни ким халос этса, «Сибирь»

салтанати устига тўпланган қора булутлардан осонгина қутулиш имконини қўлга киритарди чоғи. Қолаверса, «Сибирь» бункери шундай бир қамоқхона эдики, маҳбуси ҳам, қоровули ҳам ўзлари эдилар. Отам бундай тизимни кашф этишда даҳо бўлганига шубҳа қилмасдим.

Шифокор етиб келди. Ойгулни озода, ёруғ хонага киргизиб, кушеткага ётқиздик.

— Нима қилай? — Дон Тоғага ҳайрон бўлиб қаради шифокор.

— Ҳозирча ўлмай турсин, — зарда билан гапирди Тоға. — У керак, тушундингми?

Шифокор Ойгулга яқинлашди.

— Барибир ўлдирасиз, — деб пичирлади Дон Тоғага. — Даволашимнинг нима кераги бор?

Ойгул алаҳсираётгандек нималардир деди. Адвокат мени четга имлади.

— Уни нима қилмоқчисиз? — деб сўради мендан. — Нега пастки бўлмага тушиб, бу ёққа келтирдингиз?

Кўзига ғазабнок нигоҳ қадаган эдим, отамнинг малайи донг қотди.

— Бу қиз инсон, — дедим. — Инсон боласи! Бечорага ёрдам бермасак бўлмайди.

Шу пайт Дон Тоға ҳам бизга қаради. Адвокат унинг ёнига шамолдай учиб борди-да, мени кўрсатиб:

— Нималар бўляпти? — деди. — Ҳалитдан ҳуқуқларни ким беряпти? Тушунмаяпман сизга, Дон!

Дон Тоға Адвокатни йўлак охирига етаклади.

Ярим соатдан сўнг учаламиз: мен, Ойгул, Дон Тоға битта хонада эдик.

— Бу Европа орқали алоқага чиқиладиган махсус телефон, — деди Тоға гўшакни силтаб. — Қаердан қўнғироқ қилаётганимизни ит ҳам аниқлаёлмайди. Тўғридан-тўғри қўл телефонига чиқамиз. Иложини топиб, отангнинг ҳам қаерданлигини сўрайсан.

Азамат ҚОРЖОВОВ

У Ойгулга қоғоз ва ручка тутқазди.

— Дадангнинг телефон рақамларини ёз. Ёзмасанг ҳеч қачон уйингга кетолмайсан.

Қиз ҳамон карахт эди. Катта бесўнақай рақамларни қалаштирди. Дон Тоға рақамларни териб, гўшакни менга тутқазди. Нариги томондаги одам ҳам гўшакни кўтарди.

— Ассалому алайкум, Исмоил акамисиз?

— Ким билан гаплашяпман? — Салобатли овоз мени довдиратиб қўйди.

— Мен Орифман.

— Э-э, Ориф Шохолович! Қачон келдинг?

— Келганим йўқ.

— Бундан чиқди, ҳалиям ўша ёқда экансан-да?

— Ҳа, Ойгул ҳам ёнимда.

— Унга бармоғингни теккизсанг ўласан, — деди Исмоил ҳамон хотиржамлигини йўқотмай. — Гўшакни бер-чи қизимга.

Дон Тоға бош чайқади ва «Мақсадга ўт» деб шипшиди.

— Беролмайман.

Нариги томондан совуқ кулги эшитилди.

— Кимлигимни айтишдими?

Ичимга титроқ кирди.

— Ҳа.

— Сени ҳам яхши биламан. Оилангдан фақат ўзинг қолгансан. Қийналган, мажруҳ, ақли қусур боласан. Умуман олганда, қизим сенинг қўлингга эмас. Бир уюм баклашкалардан биттасисан. Неча кундирки қўнғироғингга зор эдим. Мана, яширин рақамдан бегона йигитчанинг овозини эшитдим сенлигингни сездим. Хуллас, гапимга қулоқ сол! Биринчи ва охириг илтимосим шуки, ҳозир қаердалигингни айт!

Дон Тоғанинг кўзлари олайди, мени туртиб «Мақсадга ўтасанми, йўқми?» деб пичирлади.

— Мен шуни сўрамоқчийдимки... — деб муж-малландим.

Исмоилнинг энсаси қотди.

— «Сибирь» ҳудудидамисан?

— Сиздан шуни сўрамоқчиманки...

— Тушунмадим, мендан нима сўрамоқчийдинг? Бунча чайналдинг? Нон еганмисан?

— Онамни танир эдингиз-а? Яқинда вафот этди. Онамнинг қаерданлигини билмоқчийдим.

Исмоил тамшанди чоғи, чалпиллашга ўхшаш овоз қулоғимга чалинди. Кейин «ҳм» деб хийла узун товуш чиқарди.

— Демак, менга шунинг учун қўнғироқ қилдингми?

— Ҳа.

— Анави аҳмоқ Мамашарифдан рақамимни қандай олдинг? Ё ўзлари топиб беришдими? Онанг учун топиб беришганига ақлим бовар қилмаяпти.

— Мамашариф акани танитайман.

— Дон Тоға Иккинчи деган сохта кимсани танирсан?

— Дон Тоғаними? Танийман.

— Худди ўша нуханинг асл исми Мамашариф. Ўзи бир тийинга қиммат, фирт тентак одам.

Дон Тоға тишларини ғижирлатди. Унинг қанчалик ғазабланаётганини кўриб юрагим гупириб урди, томирларимда титроқ уйғонди.

— Кечирасиз, — дедим гўшакни қулоғимга маҳкам босиб, — У кишининг кераги йўқ... Онамнинг қаердан эканини айтсангиз... Ойгулга ҳеч нима бўлмайди.

Исмоил хахолаб кулиб юборди.

— Мамашариф шундай деяптими?

— Ўзим...

— Кечирасану онангнинг асли қаерлик эканини мен билишимни қандай аниқладдинг? Қизимдан

телефон рақамимини олиб, менга шарт қўйишинг ҳам ғалати. Ўзинг ана ўламан-мана ўламан деб жар ёқасида турибсану Шохолнинг одамлари ўғирлаган қизимнинг ҳаёти сенинг қўлингда бўлиб чиқадими? Шохол ҳам, малайлари ҳам томи кетган телба сувараклар экани бизга маълум. Агар уларда Адвокат бўлмаганида, Европадаги қояларга илгак отиб, арқоннинг бир учидан ушлаган кўйи тубсиз ўпқон узра осилиб олмаганларида, аллақачон жаҳаннамга равона бўлишарди. Европанинг валлади зино етимчалари ҳозир телефонни эшитиб ўтиришгани ҳам шак-шубҳасиз! Бир тўда ювуқсизлар тоғнинг бошида битта ГЭС, озиқ-овқат омборлари, тоғ боғдорчилиги, сув ости ва сув усти омборлари қуриб, бутун Осиёга таҳдид солишмоқчимиз? Сув — тинчлик элчиси. Ким ундан уруш йўлида фойдаланса, охири ўзига вой.

— Онам қаерданлигини айтинг, илтимос?

— Ё тавба, бу сенга нега керак? Тириклигида хабарлашмаган оқибатсиз қариндошларни мен ахтармасдим.

Дон Тоға Ойгулнинг сочидан бураб, гўшакка энгаштирди. Бечора қиз аламли ингради.

— Аблаҳлар, қизимни хафа қилманглар! — ғазаб отига минди Исмоил. — Уни хафа қилиш сўнгги чораларинг! Акс ҳолда мен ҳам охириги чорамни қўлламан! Шохолдан ҳам, ўзимдан ҳам ном-нишон қолмайди! Шунини истаяпсанларми?

— Нега бунча бераҳмсиз? — дедим. — Ахир, Ойгулнинг отасисиз-ку, Исмоил ака! Қизингизга ёрдам беринг. Одам ҳайвондан фарқланиши керак.

— Кимни ҳайвон деяпсан, мишиқи бола?

— Нега тушунмайсиз? Қизингиз ҳозир бир аҳволда ётибди. Врачнинг хонасига олиб келдик. Агар онамнинг қаерданлигини айтмасангиз, у ўлади.

— Шунақа де, — Исмоилнинг овози бўғилди. Сўнг томоқ қиргач: — Чакки иш бўпти, — деди. — Сенларни ҳеч қачон кечирмайман.

— Бунақа бўлишини хоҳламагандим. Уни қутқармоқчи бўлдим. Ҳатто одам ҳам ўлдирдим. Ишонмасангиз қизингиздан сўранг. Исмоил ака, менга отам ҳам, сиз ҳам керак эмассизлар. Ҳеч кимга хусуматим йўқ. Тўғри айтдингиз, бу ерда ҳеч кимман. То ўғирлаб келмагунларича дунёда шунақа ишлар борлигини билмасдим.

— Одамзот ваҳший эканми, ҳайвонми?

— Нега қизингизни ўйламаяпсиз?

Дон Тоға турткилаб, деди:

— Сўра, сўра деяпман.

— Онам қаерлик эканини айтинг, Ойгулнинг ҳаёти сақлаб қолинади. Улар шундай дейишяпти, Исмоил ака. Тўғри, қизингиз менинг қўлимда эмас, лекин умид бор. Ишонинг.

— Майли, айтаман, бироқ сўзларингга қандай ишонсам бўлади?

— Агар Ойгул сизга бегона бўлганида ҳам шу бир оғиз маълумотни қизганиб, нима зарил эди сизга? Онам ўла-ўлгунча болалиги, қариндошлари ҳақида ҳеч нима гапирмаган. Буларнинг бари онамнинг ўлиmidан қирқ кун ўтиб, ўн саккизга кирганимда бошланди.

— Яхши, аммо мен онангнинг ўтмишини билишимни ким айтди сенга? Отангми? Ҳозир суҳбатимизни Шохол, Дон Тоға, Адвокат каби музлатгич сувараклари эшитиб туришибдими?

— Йўқ.

— Ёнингда ким бор?

— Дон Тоға.

— Отанг қани? Нега бу муаммони отанг билан ҳал қилмаяпсан? Онангнинг қаерданлигини билиш

Азамат ҚОРЖОВОВ

учун қизимни гаровга олишмагандир? Онанг ҳақида отанг кўп нарсани билади, ахир!

Дон Тоға менга секин бош чайқади.

— Отам бошқа хонада, — дедим.

— Ақлим етмаяпти, нега кеманинг курсини бунақа ўзгартирди экан бу иблислар?

— Сиздан сўрашим керак эди, сўрадим.

— Нималарнидир тушунгандек бўляпман. Майли, гўшакни Ойгулга бер.

Дон Тоға «Аввал айтсин» деб кўзларини олай-тирганча вишиллади.

— Бераман. Аввал айтинг.

— Оббо, қайсар-ей. Аммо менга ёқяпсан, жиян. Балки сени куёв қилиш ҳақида ўйлаб кўришим керакдир? Нима дединг?

— ...

— Эшит, Эҳсоной менга она томондан узоқ қариндош эди. Аниқроғи, онамнинг отасига жиян бўлмиш аёлнинг қизи. Тушундингми? Менинг шаҳримдан сал кам юз чақирим шарқда. Самарқандга борганмисан?

— Йўқ.

— Самарқанд вилоятида Чивинтепа деган жой бор...

Бир вақтлар онам туғилган, атак-чечак бўлган, қизалоқлик даври ўтган жойларни кўраманми, деб юрагим севинчга тўлди. Онамнинг болалиги ўтган қишлоқ, ўқиган мактаби, юрган кўчалари, ака-укалари-ю опа-сингиллари, эҳтимол, ҳаёт бўлса, ота-онаси, яъни бобом ва бувимни кўраман, танишаман...

— Сенинг бахтиқаро онанг худди ўша чивинтепалик. Менга қара, сен ҳам отангга ўхшаб музюрак эмассан, деб умид қиламан. Гап-сўзларингга қараганда, қалбингда эзгулик олови ёнаяпти. Лекин

шунча йил онангнинг жигарларини суриштирмай қандай яшадинг?

— Афсусдаман. Уйдан сўроқсиз бир қадам ҳам чиқмаганман.

— Бўлиши мумкин. Онанг сени аждаҳодан аяган.

— Отам қаерданлигини ҳам билмайман...

— Етар, бас! — деди Исмоил. — Гўшакни Ойгулга бер. Барибир жумбоқларингга тушунмадим.

Қиз гўшакни олди. Отаси билан ҳол-аҳвол сўрашмади ҳам. Фақатгина «Ҳа» деганини эшитдим.

Шу заҳоти Дон Тоға гўшакни юлқиб олиб, жойига қўйди-да, Ойгулга тарсаки туширди. Мен Тоғага ташландим. Тоға ёввойи отдек бир ирғиб мени хона ўртасига улоқтириб юборди.

— Кимсан? Кимсан деяпман? — деб бўқирди Тоға асиранинг ёқасига чанг солиб.

Хонага Адвокат ва шифокор чопиб кирди. Дон Тоға уларга қараб аламли кулди.

— Бу қиз, — деди у, — Исмоилнинг боласи эмас! Палабийқ алданган! Биз ҳам! Айтдим-а Исмоил нега ўзини хотиржам тутяпти деб. Ҳозиргина гаплаштирдим. Исмоил: «У ўлдими?» деб сўради, қиз: «Ҳа», деди. Шохол йўқлиги энди душманларга маълум.

— Шу етмай турувди, — деди Адвокат.

— Бўлиши мумкинмас, — оқариб кетди шифокор.

— Биз гафлатда қолиб, ўз уйимизда жосусни сақлаяпмизми?

— Жосусни ўлдиришдан фойда йўқ, лекин тирик ҳам қўйиб бўлмайди, — дея Дон Тоға тўппонча оғзини Ойгулнинг чаккасига босди.

Кутилмаган ҳақиқатдан мен ҳам лол эдим.

— Айт кимсан? — сўради Тоға. — Учгача санайман. Бир, икки...

— Айтаман, — деди қиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Дон Тоға тўппонча оғзини шифтга қаратди.

— Раҳмат, — қиз миннатдорчилик билдирди. — Исмоил аканинг қизи эмаслигим рост. Улар мени шунга мажбур қилишди.

— Ҳар ким ҳам уддалаёлмайди, — деди Адвокат. — Соғ қиз бунақа ишга ўлса ҳам рози бўлмайди. Сен аввалроқ махсус тайёргарликдан ўтгансан. Қани, гапир, кимсан? Қўлдан келганча ҳаётингни сақлаб қолишга ваъда бераман.

— Исми чиндан Ойгул. Ўн саккиз ёшдаман. Тўққизни тугатиб, ҳеч қаерда ўқимадим. Онам писта сотарди, ёрдамлашиб юрардим. Исмоил ака мени ишга таклиф этди. Шунақа ишга. Пул учун кўндим.

— Қанча тўлашди сенга? — силтади Дон Тоға.

— Бунинг нима аҳамияти бор? — гижинди Адвокат.

— Отам бир неча йилдан бери оғир касал, — давом этди Ойгул. — Укаларим айни ейдиган, ичадиган ёшда.

— Сени қаерда тайёрлашди? — ёқасидан маҳкамроқ чангаллади Дон Тоға. — Балки Исмоилдан бошқаларга ҳам хизмат қиладиган бўлиб чиқарасан?

Ойгул ҳолсизликдан тобора сўлиб борарди. Дон Тоға қўйиб юборгач, стулга зўрға етиб борди. Негадир менга қаради.

— Кечиринг, — деди айбдорларча, — сизни ҳам алдадим... Пул учун ҳаётимни тикдим...

— Исмоил сени қандай топди? — сўради Адвокат.

Ойгул теграсидагиларга кўз югуртирди. Кўзларида зоҳир бўлган мўлтирашни кўриб ичим ачишиб, бўғзимга нимадир тиқилди. Пул учун ўзини асирага айлантирди, зах камерага тушди, ўлим кўланкасида қолди, қиз бола боши билан.

Ойгул учун ичимда йиғлардим.

— Ҳеч қанақа жосуслик мактабида ўқимаганман, — деди Ойгул. — Бир куни писта, сигарет, сақич

сотиб ўтиргандим. Бир киши писта сотиб олди. Кутганимдек пул бермай, қўчанинг нариги томонига юрди. Бирдан машина зарб билан уриб юборди. Мен нима қилишим керак эди? Қарасам, ўлиб ётибди. Бу ёқда писта пули тўланмаган. Онамга нима дейман? Бир стакан пистани марҳум ўзи билан олиб кетди, дейманми? Мурдага яқинлашдим. У мингталикларни сиқимлаб ётарди. Битта мингталиқни олиб, ўрнига беш юзталиқни ушлатиб қўйдим. Милиция бир ҳафтача терговга чақирди. Ниҳоят, қутулдим деган куним яна бир шубҳали киши писта сотиб олди. «Ўликдан қўрқмайсанми?» — деб сўради дабдурустан. «Буни нега сўраяпсиз?» — ҳайрон бўлдим. «Ички ишлардан эмасман, — деди у. — Биттасини машина уриб кетганини узоқдан кўриб қолдим. Одатда бунақа воқеанинг гувоҳи бўлган қизлар ё ҳушидан кетади, ё чинқириб қочади. Сен эса ўликдан пул олиб, қайтим ҳам қайтардинг. Совуққонлик, лоқайдлик, бағритошлиқ деб ҳисобламайман. Бу ҳақиқий романтика. Тўғри, рўпарангда одам ўлиб ётганда, сен хотиржам ўтириб писта сотсанг, кўпчилик ёмон хаёлга боради». «Қўлимдан бошқа нима ҳам келарди», дедим. Шунда нотаниш киши атрофга ўғринча қарагач, рўпарамга чўкди. «Қўлингдан кўп иш келади, — деб жилмайди. — Шу вақтгача ҳеч ким тузукроқ иш таклиф этмаган кўринади. Ташқи кўринишингдан қизимга ўхшаркансан. Сендек ботир қизлар ҳозир анча камёб». Хавотирланиб: «Сизга нима керак ўзи?» — дедим. У бир боғлам пул бериб, ишхонасининг манзилени айтди. Менбоп ҳалол иш борлигини айтди. Бордим. Яна пул берди. «Қизимнинг ишларига қарашган бўласан, кейинроқ бир жойга юбораман, у ерда душманларим сени ўғирлаб кетади, қўрқма, сал ўтмай қутқариб оламан», деди.

Ойгул полга ўтириб, тиззаларини кучоқлади. Бир оздан сўнг елкаси титрай бошлади. Ўзига раҳми келиб, хўрланиб йиғлаётганини кузатган Дон Тоға полга туфлаб, ҳамтовоқларига қаради.

— Яхшиямки, Шохол йўқ, нақ ўлиб кетарканмиз.

— Шохолбекни тинч қўйинг, — деди Адвокат. — Қизни нима қилмоқчисиз?..

Дон Тоға тўппонча тепкисига бармоғини қўйиб, бояқиш қизни мўлжалга олди. Файритабий куч билан ўзимни Ойгул томон ташлаб, гавдам билан тўсарканман:

— У бункер ҳақида ҳеч кимга оғиз очмайди, — дедим. — Бу ердан чиқармаймиз. Ким яхши, ким ёмон, энди фарқляпти. Ахир, Исмоилнинг талаби билан шу қўйга тушди. Шундан кейин ҳам уларга хизмат қилади, деб ўйлайсизми, Тоға? Йўқ, мана, Ойгулнинг ўзи ҳам айтяпти... Ойгул... Ойгул...

Қиз ҳушидан кетган эди.

16. Қочоқлар

Ўша куни кечқурун хонамнинг эшиги тақиллади. Ўрнимдан турган ҳам эдимки, тақиллатувчининг ўзи эшикни қия очиб, лип этиб кирди. У ўтган ҳафтадаги жувон эди.

— Бугун кечаси ошпаз билан юқори қаватга, чиқиндилар тўкиладиган бўлмага чиқаман, — деди у. — Ахлат қутисида жой бор. Уни шахтага ағдаришса, чиқиндихонага тушасизлар. Унчалик баланддан йиқилмайсиз. Қиялиги бир оз узун, холос. У ёғига паналаб қочса бўлади. Мен ҳам изингиздан сакрайман. Айтгандай, бир нарса сўрамоқчиман. Сиз Ойгул деб анави шифокор даволаётган, бугун 26-хонага ётқизилган қизни айтмаяпсизми? Мен уни танидим. Аввал қаерда кўрганимни сўранг.

— Қаерда? — дедим сергак тортиб.

– Аёллар қамоқхонасида. У одам ўлдирган.

– Балки янглишаётгандирсиз?

Жувон кескин бош чайқади-да:

– Қасам ичаманки, у бир тийин ҳам топиб беролмайди, – деди. – Бой-бадавлат одамнинг қизиман деса, лаққа тушаверманг. У собиқ маҳбус. Пистафурушнинг қизи.

– Тўғри, – дея пешонамни ишқаладим, – кимлигини бугун билдим. Барибир мен билан кетиши керак. Уни олиб чиқишнинг иложини қилинг. Айтган пулимга қўшаман.

– Қанча?

– Ўзимга қанча берсам, унга ҳам шунча.

– Орифжон, – деди жувон, – хафа бўлманг, сизга ишончим йўқолаяпти. Нега денг?

– Устимдан куляпсизми? Қўлингиздан келмаса, ваъда берманг эди.

– Ўттиз миллион сўмни қаердан топиб берасиз? Мана, менинг нега ишончим йўқолаяпти.

– Бўш-баёв бола деб ўйлаяпсизми? Ҳа, шунақа эдим. Энди ўзгардим.

Жувон масхараоумз кулиб юборди.

– Бўш-баёвлигингиз билан нима ишим бор? Жонимни хатарга қўйиб сизларни қутқараману уйимга бир тийинсиз бораманми? Орифжон, укажон, акажон... пулингиз йўқлигини ўзингиз ҳам яхши биласиз. Агар бу ердан кетишни жуда истаётган бўлсангиз... – Жувон атрофга аланглади. – Эшитишимча, номингизга банкка пул қўйилармиш. Ҳужжатлари сал чатоқроқ дейишди. Мени тушунгандирсиз?

– Тушуняпман.

– Банкдан пул олиш йўлини қилинг. Масалан, юристан ҳужжатларингиз ҳақида сўранг. Адвокат

Азамат ҚОРЖОВОВ

деган киши бор экан-ку, дангал бориб сўрайверинг. Ишқилиб, уларсиз ҳам банкдан пул ололадиган бўлинг-да.

— Банкдаги пуллари ўзларига сийлов, — дедим ва ҳеч қачон айтмасликка онт ичганим сирнинг учини чиқардим: — Отам бойлигининг бир қисмини тиллага айлантириб кўмиб қўйган. Қаерга кўмилганини биламан.

— Бу гапингизга қандай ишонаман? — кўзларини катта-катта очди жувон.

— Ишонмас экансиз, нега келдингиз? Мен ёлғончи эмасман!

— Сизни ёлғончи демадим-ку.

— Ёрдам беришни хоҳламасангиз, чиқиб кетинг! Пул, пул, пул! Умрингизда бир марта бировга беминнат хизмат қилинг, сизга ўша ҳаром пуллардан кўтаролганингизча бераман.

Жувон бир лаҳза синчков қараб қолди. Кейин ёнимга мушукдек яқинлашди.

— Ишонаман, Орифбек, ишонаман, — деди. — Қўлимдан келгунча ёрдам бераман деяпману! Тўғриси, бу ерда ишлаш жонимга тегди. Тушларимда сув босиб кетадими-ей, ер қаърига ўпирилиб тушадими-ей...

У чиқиб кетгач, ўй-хаёллар исканжасида узоқ ўтирдим. Жувон гоҳ халоскорим, гоҳ фитначи бўлиб туюларди. Нима бўлса ҳам, қўл қовуштириб ўтиришни истамасдим. Ҳар бир сония ғанимат эди. Балки кечаси Ойгулни ўлдириб қўйишар, балки эртага бункер фош этилиб, бошим адоқсиз терговлардан бўшамай қолар...

Орадан уч соат ўтди. Кутавериб, тоқатим-тоқ бўлганди, кимнингдир қадам саслари яқинлашди. Эшик очилди.

— Яхшимисиз, жоним? — деди жувон лабларини

чўчайтириб. — Хонангдан бир қадам ҳам чиқма дейишганми, нега қоқилган михга ўхшаб бир жойда ўтирибсиз? Қалинроқ кийиндингизми? Юринг.

Ҳеч қандай тўсиқсиз ошхона эшигигача етиб бордик. Афтидан ер ости салтанатининг нозик томони шу аёл эди. Ошхона бўлмасига ўтадиган эшик тақа-тақ берк экан, жувон қалин ойнани қўрқа-писа чертди.

— Ойгулни ичкарига киритганман, — деб шивирлади у, — қути ичида ётибди. Боя қўлга тушишимиздан Худонинг ўзи асради, Дон Тоға келиб қолди.

Юрагим гуп-гуп уриб жувонга қарадим.

— Ҳа, Дон Тоға, — дея у ҳам менга қўрқа-писа кўз ташлаб қўйди. — Ойгулни пайқаганида борми, жойимизда ўлдиарди. Нима қилиб юрганимни сўрагани, ошпаз чақирганини айтдим. «Ошхонага ҳам чақирадимми, чўчқа?» дедию изига қайтди. Ҳозир яна мени учратса, бунинг устига сиз билан, тамом-миз. Қалин кийимларимиз ҳам фош этиб кўяди.

Жувон гапириб турган чоғ ичкарида бир йигит пайдо бўлди. Унга кўзи тушган жувон сесканиб тушди. Йигит мийиғида кулиб эшикни очди.

— Яна келдингми? — сўради у.

— Уч кундан бери қорамни кўрсатганим йўғу, — ноз-карашма қилди жувон, — нима бало, тушингизда кўрдингизми? Мана, янги хўжайин. Айтгандай, ошпаз акам қани?

Ундан қутулиш учун салкам ярим соат вақт кетди. Умримда ҳеч бунчалик тоқатим-тоқ бўлмагани. Ахийри, жувон мени ахлат қутисига жойлаштириб, устимга пўчоқ, бўшаган идишлар, овқат қолдиқларини ағдарди. Бир зумда оёғим увишди, нафас олишим қийинлашди. Ойгул касал ҳолида анча вақтдан бери қутида эканини ўйлаб,

Азамат ҚОРЖОВОВ

қўнглим баттар қоронғилашди. «Чидашим керак, бу ҳам ўткинчи... бу ҳам ўткинчи...» деб ётавердим.

Хайрият, ошпаз ва жувон кўп куттирмай қутиларни лифтга киритишди. Юрагинг сиқилиб кетганида ҳаракатни ҳис этишинг алланечук таскин бераркан кишига. Лифт умидбахш ғувиллади. Биз юқорига — ер устига чиқмоқда эдик. Бир оздан сўнг қоровулнинг гапи эшитилди:

— Яна икки қутими? Дарров тўлиб қолдими?

Жувон ҳазиллашди:

— Еб-ичишда ҳеч ким ўйламайди, ювинди-ю пўчоқларга келганда, тан олмайсизларми?

— Еб юборганларимизнинг шунча пўчоғи чиқди-ми, деб ишонгим келмаяпти-да.

Ошпаз ҳам гап қўшди. Ўзаро алланималар деб ҳиринглашдилар. Улар қутиларни қалдир-қулдир қилиб йўлакдан судраб кетаётганларида қўнглимдан «Наҳотки, жаҳаннамдан қутулаётган бўлсам? Кучли қўриқланмас экан-да?» деган севинчга тўла хаёл ўтди. Аммо қувонишга эрта экан. Йўлак охирига етмасимиздан Дон Тоғанинг ваҳшатли овози янгради:

— Ҳой, бу аёл чиқиш йўлагиди нима қилиб юрибди? Сендан сўраяпман, ит? Рухсатимсиз саройдан чивин ҳам учиб чиқмаслиги керак, дегандим. Уста Бола ўлган бўлса, унинг вазифасини бажаришга одам тайинланган. Қани қоровуллар бошлиғи?

— Кечиринг, у ҳар замонда бу ёққа чиқади, — ошпазнинг тили зўрға айланди.

— Нега рангинг оқариб кетди? Қочириб юбормоқчимисан? Ўзи бугун хаёлимдан пўчоқлар ташланадиган шахта ўтган эди-я!

— Йўғ-е, Дон Тоға, бу ердан қочиб бўлмайди-ку. Қаёққа ҳам қочарди.

— Ҳар бир хоинлик ўлим, — деди Тоға қутига яқин келиб. — Хоинни тутиш юз минг доллар мукофот деб

ўнинчи марта вайсаяпман! Ҳўв, сен икковинг! Шу буйруқни эшитмаганмисан?

Қоровуллар ҳам каловланиб қолишди. Бири:

— Дон Тоға, орамизда сотқин йўқ, — деди. — Бўлиши ҳам мумкинмас. Агар ниманидир сезганимизда, юз минг доллар учун эмас, ўзимиз учун, сиз учун қатъий чора кўрардик.

— Шундай экан, бу нима аҳвол? Рухсат берилмаган аёл юқори қаватга чиқса, сайр қилиб юрса, кўра била туриб ўтказиб юборсаларинг!

Эътирозлар эшитилмади. Дон Тоға бир неча сония ўйлагач, деди:

— Майли, сен чиқиндини тўкиб кел, пастда гаплашамиз. Оғир вазият ҳукм суряпти, пойлаб юрганлар кўп. Бунча нарсани кимлар еяпти деб бошларини қотириб кўрса, биладикки, «Сибирь» фирмаси тагида бункер бор, бир тўда мол охурдан бош кўтармай кавшаняпти. Эртага бошқа чора ўйлаб топамиз. Сенларга биринчи ва охириги огоҳлантириш! Ўта муҳим жойда соқчиликка қўйилдингми, буйруқларни сўзсиз бажар! Бункердан рухсатсиз ҳеч ким чиқмасин! Пўчоқлар ташланадиган шахтадан ҳам бирор суварак ўрмалаб кирмасин бу ёққа! Сен эса мен билан юр!

— Дон Тоға... — Жувон ялинчоқ овозда нимадир демоқчи эди, тарсаки тушди.

Ахлат қутиси яна ҳаракатлана бошлади. Қаергадир етиб тўхтади. Бирдан қиялади-ю гужанак ҳолимда чиқиндиларга қўшилиб ифлос ўрага қуладим. Ойгул ётган қути ҳам ағдарилди: қиз устимга жонсиздек оғир тушди, қимир этмади. Нимадир гувиллаб, совуқ шамол уфурди. Жувон айтган қия туйнукнинг оғзи очилаётган эди. Ойгулни маҳкам қучоқладим. Темир қопламали узундан-узоқ, ойнадек текис қияликдан пастга шувиллаб боравердик. Юз қадамлардан сўнг

Азамат ҚОРЖОВОВ

ташқи оламдаги чиқиндихонга шалооп этиб қуладик. Туйнукнинг икки одам бўйи юқорида қолган иккинчи оғзи ҳам автоматик тарзда гувиллаб ёпилди. Биз ёлғиз эдик, озод эдик, барча ғам-ситамлардан қутулаёзган эдик. Отамнинг салтанатидан халос бўлишнинг фақат шу йўли бор экан, бундан асло хафа эмасдим.

Юзимга ёпишган кўкат қолдиқларини сидириб, баклашкаларни қачир-қучир бужмайтириб Ойгулга талпиндим. Нимқоронғиликда афт-ангорини яхшилаб кўролмасам-да, қоғоздек оқариб кетганини билдим. Нафас олиши ҳам сезилмасди.

Бир четга чиқардим. Юрагига қулоқ тутдим: оҳиста-оҳиста урмоқда эди. Атрофга боқдим. «Сибирь» фирмасининг ўшшайган идорасининг орқа томонидаги чиқиндихонадан осмонўпар тоғлар сўппайиб кўринарди. Тўғондан отилиб тушаётган сув даҳшатли гулдирарди.

Қочиш йўлини чамаладим.

Ҳаммасидан ҳам муҳими, қиз ҳушига келиши керак эди. Совуқданми, умидсизликданми, титраб-қақшаб Ойгулга ёлвордим:

— Кўзингизни очинг, ер юзига чиқдик. Ишонмасангиз қаранг, ҳозир сизга осмонни кўрсатаман. Юлдузлар... ҳеч бўлмаса, булут кўринади-ку... Ҳеч бўлмаса, тоғни кўрасиз... Сал нарига етиб олайлик, тоза ҳавога... Ойгул... Ойгул!..

У ожиз ингради. Забтига олган аёзда тоғ йўлида бир неча чақирим йўл босишни, давлат чегарасига етишни тасаввур ҳам қилолмадим. Ойгулни шу аҳволда қаергача ҳам кўтариб борардим? Жони икки дунё оралиғида илиниб турмаганида ҳам бошқа гап эди.

Кўзларимни чирт юмдим. Энг қийин юмушни — отамнинг сирли саройидан қочиб чиқишни

уддалагандим. Ўлсам ҳам ер остига қайтишни истамайман. Ойгул ҳам у ёқдан тирик чиқмайди. Менга сохта паспорт ясашди: Ориф Шохолович Умаров. Текшириб кўрилса, бошқа мамлакат фуқароси эканлигим исботланади: Ориф Салтошович Салтошов. Ўз уйимдан ўғирлаб кетилганим ҳам тасдиқланади, албатта. Ўша куни Дон Тоғани кўрган болалар, ундан жабрланган йигитлар бор. Безорига беихтиёр ўқ узганимни-ю Ойгулни ҳимоя қилиш асносида довондаги йигитни отиб қўйганимни — барча айбларимни тан оламан. Модомики, суд олдида жавоб бериб, виждон амрига итоат этар эканман, мен озод инсонман. Тезроқ юртимга етиб боришим керак. Бораману Ойгул ҳақида ҳам хабар бераман.

Бир қарорга келиб, Ойгулни қулайроқ ерга ётқиздим. Қоғоз қутилар билан кўздан пана қилдим-да, тоғ йўлига тушиш учун симтўсиқлардан ўтдим, қувурлар ичида эмакладим. Ниҳоят, торгина асфальт йўлга чиқдим. Қаердадир ит ҳурди. Чегарачилар пойлаб туришган бўлса, тез орада қўлга тушаман ва отамнинг қора салтанатидан бир умрга қутуламан, дедим.

Совуқ суяк-суягимдан ўтиб кетса-да, чидашга мажбур эдим. Тўхтасам, музлаб ўлишим тайин. Билакларимни чангаллаб, биқинидан ўқ еган аскардек букчайиб чопардим. Ҳайрон эдим шу азобларга чидаётганимга. Кечаси ҳожатхонага ёлғиз боролмасдим-ку. Бугун ўлим оғзидан қочиб бормоқдаман. Ярим кеча. Аёз. Бўрилар изғийдиган йўллар.

Ўпкам ачишиб кетди. Бир чақирим юрдимми, икки чақиримми, билмайман. Ногаҳон ортимда машина пайдо бўлди. Ҳеч қаёққа қочолмай йўл ўртасида ҳансираганча туравердим.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Машина тормози ғийқиллади. Чироқлар ёруғини барваста гавда тўсди ва устимга шошилмасдан келаверди. Дон Тоғани таниб, аламдан инграб юбордим.

— Жаноб Ориф, — деди рўпарамда тўхтаб, — қочяпман де. Яхшимас. Олтину жавоҳирларга фақат ўзим эга бўлай деб номарднинг ишини қилиш йигитга тўғри келмайди. Тилла сандиқда менинг пешона терим бор. Шундайми, жаноб қочоқ?

Қанийди тоғларни бошимга кўтариб ҳайқирсам, қаршимда турган касни уриб, тариқдек сочиб юборсам.

— Ҳа, бунча ўқраясан?

— Сиз ҳам, олтинларингиз ҳам мен учун йўқсиз!

— Ахир, сен меросхўрсан-ку. Дунё ёшлари ичида энг бойларидан бирисан. Ўрнингда бўлишни қанчадан-қанча ёшлар орзу қилади. Отаси ким бўлишининг фарқи йўқ, муҳими, бой бўлса бас. Отангнинг мулкини битта шу бункерда, Швейцариядаги пулларда, тепаликдаги сандиқда деб билма, бола! Тўғоннинг қурилишига неча миллион доллар сарфланганини ўйла! Ундан келадиган фойда-чи! Очигини айтганда, тепаликдаги сандиқ улкан тоғнинг бир зарраси. Феълим қурсин, ўша заррага ҳам ошиқман-да. Сен ўзинг-чи? Бойликдан воз кечоласанми?

— Кечаман... Кечганман ҳам...

— Унда нега ҳалиги жувонга бизнинг ҳисобдан мукофот ваъда бердинг? Кўлингдан келса, ўзинг пул топ эди. Ёки пулсиз ишлайдиган сотқин топишинг керак бўларди. Ундайларни сен «дўст» деб атайсан. Тўғрими?

— Қўйиб юборинг, мен кетаман.

— Чегарачиларнинг қўлига тушасан-ку, жинни! Умринг қамоқда ўтади. Мени ўғирлаб кетди, деб

даъво қиласанми? Қандай жиноятларинг борлигини эшитиб, ҳайратдан ёқа ушлайсан. Ўшанда кеч бўлади.

— Кеч бўлаверсин...

Дон Тоға машинаси томон судради.

— Худо жазоларингни берсин! — дедим.

Осмонни бир чети очилиб, катта-катта юлдузлар ёрқин порлади. Мен уларга етишолмадим. Улар мени кўрмади. Отамнинг умри ўтган маконга қайтиб келдим. Дон Тоға чиқиндихона четида ётган жасадни кўрсатиб:

— Қара, у сенинг дастингдан ўлди, — деди. — Бу ерга пул ишлайман деб келган енгилтак эди. Сен эса ундан хоин ясадинг. Енгилтаклик учун бизда жазо йўқ, нега уни жиноятчига айлантирдинг, Ориф? Сени деб ўлиб кетди ёш нарса.

Жувонни танидим. Дон Тоға мурда ёнида тўхтаб, хўрозқанд ялади.

— Қон музлашга улгурибди, — деди у. — Бу йил қиш ҳузурижон бўлади.

— Ойгул қани? — сўрадим мажолсиз ҳолда.

— Кечамиди Жеймс Бонд ҳақида кино кўраётганинг? Барибир Бонд бўлолмайсан. Қизни ҳам унут.

Ойгул ҳеч қаерда кўринмасди. Агар Тоға уни ўлдиришни қасд қилганида, панароқ жойга судраб бормасди. Демак, ҳозирча тирик.

— Юз минг долларни эшитиб ўз жонини сотган аёлни биринчи кўришим, — деди Дон Тоға. — Бир цент ҳам ололмади.

17.Меҳмонлар

Бир ҳафта ўтди. Назаримда, бу хонада бир йилдан бери қамалиб ўтиргандек эдим. Ахийри, фалакнинг раҳми келди чоғи, бункердан халос бўладиган фурсат насиб этди.

Йигитлардан бири каттакон жомадон кўтариб кирди-да, тишлама қулфни визиллатиб очди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Кийимларингиз, – дея шарт бурилиб, хонамни тарк этди.

Жомадонда қалин шим, ботинка, жемфер, пальто, ҳатто қўлқоп ва шарфларгача бор эди. Наҳотки, уйга кетсам деб юрагим ҳаприқди. Дон Тоға кайфиятимни дарров пайқаб, мийиғида кулди.

– Хурсандсан-а? – деди у. – Биз эса хафамиз. Нега деб сўра, бемеҳр ўғил. Жуда қайсарсан, сўрамайсан. Майли, эшит. Биз бункерни ёпишга қарор қилдик. Шохолбек ичкарида қолади. Отам деб бир оғиз сўрамайсан ҳам. У қанақа одам эди, эҳ-ҳ!.. Юрса тоғлар зирилларди, овозидан довоннинг ортидаги қарғалар қағиллаб қочарди. У Ўрта Осиёнинг сув ҳукмдорига айлана олди. Энди уни ёлғиз қолдириб, бункерга кириш йўлини бетонлаб ташлаймиз.

– Чивинтепага бориб келдингизми?

– Ҳозир у ёқларга бориш биз учун хавфли, – деди. Кейин ниманидир ўйлаб, юзи ёришди. – Яқинда бирга боришимизга имкон туғилади, ташвишланма.

Адвокат ва шифокор кириб келди. Юзларида ташвиш кўланкаси акс этарди.

– Хато қилдик, – жиғибийрон бўлди Адвокат, – бошиданоқ ҳисоб рақамларни учаламиздан биттамызга ёзишимиз керак эди. Болани бекор аралаштирдик. У рўйхатда ҳам йўқ эди.

– Шохол Умаровнинг буйруғи бу! – деди Дон Тоға.

– Ҳаммамиз биламиз, – уф тортди Адвокат. – Шоҳ фақат саройда ҳукмрон, ташқарида бошқа томоша эди!

– Ақлларинг кеч кирибди, – дея Тоға шерикларига ўқрайди-да, мени хонадан етаклаб чиқди.

Етти кун мобайнида Ойгулни кўрмаган эдим. Унга ҳам қишки кийим беришибди. Биз жимгина, сўзсиз, маҳзун саломлашдик.

Лифт тўрт кишини кўтаролмади. Мен пастда

қолдим. То ер юзига чиққунимча юрагим шу қадар питирладики, жоним бўғзимга келди. Гўё ажал комида ёлғиз қолиб кетадигандек эдим. Аввал Адвокат совуқ хайрлашди. Шифокор эса бағрига маҳкам босиб:

– Бир вақтлар сендек ўғлим бор эди, – деб шивирлади. – Агар қайтиб кўришмасак, мени ҳам эслаб тур. Аслида камина жиноятчи эмасман... Қизил хоч... қизил... Биласан-ку, нейтрал.

Бошқалар менга хўмрайиб қарашди. Уларга бош силкиб қўйдим, холос.

Орқа ўриндиқда Ойгул иккимиз ўтирибмиз. Ҳамон жиммиз. Бу геологларнинг баҳайбат машинаси эди. Бизни ўнқир-чўнқир сой йўлидан аллақаяқларга олиб кетмоқда. Рулдаги одамни биринчи кўришим. Дон Тоға ҳар замонда унга гап қотади. Ҳайдовчи анча камгап, гўлдираб қўяди. Сездим, уни бу ишга мажбурлашган. Йўлда тўхтатишса, «Сибирь» фирмасининг одамлари хавфсизлиги учун жавоб бера оладиган шахс.

Кечқурун йўлга тушган бўлсак, ярим тунда манзилга етдик. Китоб ва хариталарга тўлган чоғроққина хонада, шундоққина полга тўшалган палос устида мизгидик. Тонг-саҳарда юк машинаси сигналдан уйғондим. Мўйлови шопдек, қорни мешдек кимса машина ёнида бизни кутарди. Атрофга кўз югуртириб, юртимизга яқин жойга етиб келмаганимизни тушундим. Қўшни мамлакатларнинг бирида эдик.

Брезентдан чодир қилинган бортга чиқиб, шкаф, тумба, китоблар оралаб, тўрға ўтдик. Ҳайдовчи ашқол-дашқолларни қалаштириб бизни бекитди. Ойгул яна ухлади. Дам унга, дам Дон Тоғага кўз ташлардим.

Юк машинаси ҳам охириги манзилга бормас экан.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Туш чоғи кўримсиз бир ҳовлига кириб, гийқиллаб тўхтади. Брезент йиртиғидан кузатиб ўтирганимни кўрган Тоға:

— Қалай, казарма ёқдими? — деб сўради.

— Қаердамиз ўзи?

— Савол берма. Савол умрни қисқартиради.

«Казарма» деб аталмиш ташландиқ қароргоҳда роппа-роса бир сутка қолиб кетдик. Ахийри, оқ «Тойота»да икки йигит келди. Дон Тоға улар билан гаплашгач, мени чақирди.

— Ориф, биз яна қачон учрашамиз, билмайман, — деди. — Иккаланг манави йигит билан кетасан. Бир ой, узоғи билан уч ой уларнинг уйида яшайсанлар.

— Қўрқманглар, ижара ҳақи тўланган, — йигитлардан бири — сепкиллиси ҳазил қилмоқчи бўлди.

Тоға қовоқ уйди. Сўнг менга маъноли қараб қўйиб, бошини сезилар-сезилмас қимирлатди. «Келишганимиздек сирни ҳеч кимга айтма», дегани эди.

— Мен, — деди у кетар чоғида, — Ойгулни ўлдирмадим, ёнингга қўшиб қўйдим. Уйлаб қарасам, қиз аллақачон жазосини олиб бўлган. Шуларни тушуниб, ортиқча қилиқ қилма. Қасам ичаманки, ўзбошимчалик бошингга бало бўлади. Сенларни ўзим олиб кетаман. Келишдикми?

Шундай қилиб, янги қароргоҳга жўнадик. Кичикроқ, посёлка четидаги салкам бир гектарлик ҳовлида ертўлали оппоқ бино қад кўтарган эди. Ойгулни ертўлага, мени эса шифт баравар печкали муҳташам хонага қамадилар. Улар бир оғиз илтимосимни эшитишни ишашмас эди.

Умидим ҳазил қилган сепкилли йигитдан эди. Ҳеч бўлмаса, ёлғиз рўпара келганида дардимни эшитар.

Ҳарҳолда янги макон бункердан минг марта яхши эди. Деразадан соатлаб термулиб ўтирардим. Суткалаб телевизор кўриш ҳам одатга айланди.

18. Исён

Лайлакқор ёққан кунда улар мени шийпончага чиқаришди. Кейин Ойгулни ҳам келтиришди. Улар негадир бизга тиржайиб қарашарди.

— Хуш, бизни ким деб ўйлаяпсизлар? — дедим сепкилли йигитга.

— Ҳеч ким.

— Биронтангиз «Ҳеч ким»ни кўриқлайдиган аҳмоққа ўхшамайсиз. Хабарларингиз бор, мен бой одамман. Ҳатто, Швейцариядаги банкларда ҳам пулларим ачиб ётибди. Хоҳласам, Англиядан бошпана сўраб, энг бахтли одам бўламан.

— Сендан бу қиз ҳақида сўрамоқчимиз, — илжайди биттаси. — Икковингни юзма-юз қилганимиз ҳам бежиз эмас. Тоза ҳаво — ростлик гарови. Айт-чи, Ойгул эрга тегиб чиққанми?

— Йўқ.

Сўнгра улар Ойгулдан сўрашди:

— Энди сен айт, Ориф уйланганми?

— Билмайман.

— «Ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб бер! — ўшқирди сепкилли. — Нима, ўлгинг келдими?

— Йўқ, — деди Ойгул алам билан.

Эртасига бизни ўша шийпончада яна юзма-юз қилишди. Иккаламиздан ҳам қаерлик эканлигимизни сўрашгач, жойимизга қайтаришди. Индинига ёшимизни сўрадилар.

Сепкилли йигит энг ёмони бўлиб чиқди. Масхараомуз ўйин уюштираётган эди у. Кўриқлайвериб зериккан шекилли. Эс-ҳуши жойида бўлса, ҳар кун шийпончага чиқариб, тиржайганча бир оғиз гап сўраб, яна эринмасдан хонамизга қайтарармиди?

Кўп ўтмай терговлар менга маъқул тушиб қолди. Кун сайин тўлишиб бораётган Ойгулни кўриб туриш, очиқ ҳаво, айниқса, қочиш режасини тузиш... Яна

шуни ўйлардимки, салтанати қулаган шоҳларнинг зурриёдлари тарихда мендан кўп азоб чекишган. Уларни менинг ётган жойимдан ўн баравар ёмон турмаларда сақлашган, соқчилар ҳам ўн баравар кўп бўлган. Тергов гуруҳи-ю азоб берувчи жаллодларни-ку айтмай қўя қолай. Демак, мен бахтсиз меросхўрлар ичидаги энг бахтли меросхўрман.

Кейинги гал чақирганларида қочишга уриниб кўришга аҳд қилдим. Бундай ўтиравериш барибир яхшилик билан тугамаслиги аниқ эди.

Оппоқ қордан кўзларим жимирлади. Осмон шу қадар тиниқ эдики, кўм-кўк борлиққа сингиб кетарди нигоҳларинг.

Қори куралган гиштин йўлакдан шийпончага яқинлашяпмиз. Дарвозадан кираверишда «Тойота». Ҳовлининг нариги четида ишчи кийимидаги кексароқ киши куймаланмоқда. Оқ бино деразалари қорамтир, соқов ва кўр.

Шу пайт шийпонча бурчагига қисиниб олган Ойгулга кўзим тушди. Қора плаш, қора кўзойнакли йигит алланималарни уқтирмоқда, урмоқчидек қўл силкимоқда эди. Биронтасининг қуролини тортиб олиб, дарвозани очишни буюришни ўйлаб қўйгандим. Шийпончадаги манзара ғазабимга мой сепди. Кўзимга кўринган илк қурол — қор курагига ўзимни отдим. Ортимдан келаётган йигит «Ҳей!» дейишга улгурди, холос. Курак қирраси юзига шиддат билан урилиб, қон сачради. Шийпончага югурдим. Сепкилли йигит шийпонча зинасида мени тепишга уринди, лекин куракнинг қиррадор томони билан аввал оёғига, кейин бошига солдим. Зарбалар ўйлаганимдек кучлироқ тегмаган эса-да, йигит букчайиб қолди. Куракнинг металл қопламаси ажраб, фанери синган эди. Яхшиям, у оғир заранг дастали экан, акс ҳолда бас келиб бўлармиди.

— Тўхта, йигит, ўзингни бос, — деди кўзойнакли,
— минг уринма, бу ердан қочиб кетолмайсан.

Шунда Ойгул унинг оёқларига ташланди, гўё қопқон қисиб қолгандек эди. Оний лаҳзалар тақдирни ҳал этди: тўппонча чиқаргунча зарбам етиб борди.

Зудлик билан тўппончасини олдим, ўқланмаган экан, ўқладим. Бошқаларида қурол йўқ эди

— Дарвоза калити кимда? Бермасанглар отиб ташлайман!

Сепкилли йигит калит узатиб:

— Йўқолсанг тезроқ йўқол! — деди. — Сенга ҳам, отангга ҳам, Донга ҳам тупурдим! Лаънати диктаторлар! Жонга тегдинглар!

— Машина калитини олинг, — деди Ойгул, — мен ҳайдай оламан. Бўлсангиз-чи тез!

Бир неча сониядан сўнг биз «Тойота»да посёлка кўчасида ўқдек учиб борардик. Писта сотувчининг қизи қачон «Тойота» ҳайдашни ўрганган, ақлим етмади. Ҳақиқатан шайтон экан, ҳеч вақодан тап тортмайди-я, жиблажибон.

Магнитофон тугмасини босди. Шўх хориж қўшиғи янгради. Ортга қараб ҳеч ким қувмаётганига ишонч ҳосил қилдим. Ва:

— Думимиз йўқ, — дедим. — Сал секинлатинг, йўлдан чиқиб кетмайлик.

Ойгул машина тезлигини пасайтирди.

— Қаёққа кетяпмиз ўзи? — деб кулди.

Хаёлим унинг таржимаи ҳоли билан банд эди.

— Ойгул, тўғриси айтинг, мактабда ўқиб юргангингизда қотиллик учун қамалганмисиз?

— Ана холос! Кимдан эшитдингиз?

— Бизга ёрдам берган аёлдан.

— Қаранг-а!

— Ростми?

— Айтдим-а таниш кўринди деб...

Олис уфқларга чўзилган водийга эмас, яқинроқ-

Азамат ҚОРЖОВОВ

даги тоғ томон рулни бурган қиз менга синчков назар ташлади. Тугмани босиб, бошқа қўшиқни қўйди. Оғир-вазмин шарқона куй, дардли эди.

— Отам оғир касал деб сизларни алдаганман, Ориф ака. Мен отамни ўлдириб қўйганман. Шу вақтгача бирор марта отам ҳақида ёмон гапирмаганман, фақат сизга айтаман. Мени ваҳший қотил деб ўйламанг... Йўқ-йўқ, ўзимни оқламайман... Ҳеч қачон...

Ойгул чуқур уҳ тортди. Заҳарханда кулди. Негадир заҳарли кулгиси ўзига ярашди.

— Ҳар бир йигит эртага улуғ унвонга муносиб бўлиши учун тайёргарлик кўриши керак, — деди у. — «Улуғ унвон» деб оталик бахтини айтяпман. Ота бўлишни ҳамма билади, балки кимларгадир фарзанд насиб этмас, лекин улар ҳам ота бўлишларига ишонадилар, ҳеч бўлмаганда, уйланмасдан аввал ўйлаганлар. Тўғрими? Ҳа, шундай экан, «Қандай қилиб муносиб ота бўламан?» деб қайғуришлари шарт. Ичиб келиш, ёш боланинг олдида чекиш, сўкиниш, ўз хотин, бола-чақасига «Нима еб-ичасан, нима киясан, ишим йўқ, бошимни қотирманглар» дейиш, уриш, ҳақоратлаш, ўз боласининг устидан кулиш... Йўқ, мен бунақа нарсаларни тушунмайман... Миям қабул қилмайди... Бойми, камбағалми, фуқароми, президентми, ота ўз фарзандларини тарбиялаши керак.

— Ориф ака, ё гапим нотўғрими? Бир марта бериладиган умринг, бир марталик болалигинг, ёшлигинг балчиққа қорилса, баъзан чидолмай кетасан. Бир кунмас бир кун фалокат бўлади. Хўп, фалокат бўлмади дейлик. Бутун бошли хонадон аянчли кун кечирса, шунинг ўзи фалокат-ку! Эртага бу хонадонлар бутун бошли мамлакатни ташкил қилса-чи?! Тагин гапларимни кўнглингизга олманг, сизни ҳам отангиз бахтсиз қилган.

– Бу ҳақда энди-энди ўйлаяпман, – дедим сўлгин ҳолда.

– Сиз бошқачасиз. Менинг аксим. Ҳамма нарсага кўниб яшайверасиз.

– Ойгул, мана, отамни кўрдим, видолашдим. Унга газабимни сочмадим. Ваҳоланки, отам онамга чексиз бахтсизлик берди. Биласизми, отам ёшлигида бир тўйда отасини урган. Замон чархпалаги орқага қайтиб, отамга ҳам ўз фарзанди тарсаки туширмади. Ойгул, мен ўзимни бахтсиз деб ҳисобламайман. Отам онамни бахтсиз қилди, мени эмас.

– Фикрингизга қўшиламан, – Ойгул машина тезлигини бир оз пасайтирди. – Сизни бахтсиз қилиш осонмас.

– Исмоил аканинг қизлари мени «Фиро» деб аташини қаёқдан биласиз? Бу ҳам бир ёлғон эдимми?

– Мени тайёрлашган, – деди Ойгул. – Бункер қанчалик чуқурда, қанчалик темир-бетонлар билан маҳкамланган бўлмасин, у ердаги игнанинг тешигидек жойдан маълумот учиб чиққан.

– Қанақа маълумот?

– Соддасиз-а, Ориф ака? Ахир, сизнинг ўғирланишингиз ҳақида-да.

Қори эриган ўнқир-чўнқир асфальт йўлда катта тезликда юриб бўлмасди. Рулни гоҳ ўнгга, гоҳ сўлга буриб, ўзи ҳам чайқалиб кетаётган қиз менга бебош ўғил болани эслатди. Унга ҳавасим келди. Бироқ отасини ўлдирганини ўйлаб, кўнглимда енгиб бўлмас совуқлик ҳукм сура бошлади. Қиз отасини ўлдириш орқали замонни ўзгартиролмаган эди. Замон ўғри ва қотилларнинг эмас, бошқа кучларнинг қўлида эди.

19. Қоратахта йўлида

«Тойота» сойга тушди. Атрофга сув сачратиб юқорига интилди. Бир чақиримлардан сўнг эски қўрага дуч келдик. Ўнгда тош ҳам, асфальт ҳам

Азамат ҚОРЖОВОВ

ётқизилмаган хароб йўл илон изи бўлиб, қирлар орасида кўздан йўқолганди. Бошқа на бино, на тиррик жон кўринарди.

– Менимча, анави йўлдан қочганимиз маъқул, – деди Ойгул. – Йўл бора-бора Қоратахтага олиб борса керак.

– Қоратахтада нима қиламиз?

– Кечаси Қоратахтадан йўлга чиқиб ўн-ўн беш чақирим пиёда юрсак, каналга етамиз. Каналнинг нариги томонидаги далалар юртимизга қарайди.

– Ҳозир Қозоғистондамизми?

– Йўқ, Ойдасиз, – кулиб юборди Ойгул.

Қиз чақмоқ бўлса, мен гугурт чўп эдим. У момақалди роқдай гулдираса, мен йўталардим. Аммо нафратланмасди. Жасурлигига жасурлик қўшилиб, газни эмас, тормозни босди.

– Сиз ўтира тулинг, мен ул-бул опкелай. «Бардачок»да пул йўқмикан, қаранг-чи!

«Тойота»дан сариқ чақа ҳам топилмади. «Ҳе, бунинг аҳамияти йўқ, чўпонларни алдаш осон» деб Ойгул қўра томон жўнади. Унга эргашдим. Бизни деразадан кўрган аёл дарров пешвоз чиқди.

– Салом, чеча, – деди Ойгул, – нон, қаймоқ борми?

Аёл дабдурустдан берилган саволдан довдиради.

Далда бўлиш учун узрхоҳ жилмайдим. Бироқ Ойгул:

– Вой, нега анграясиз? – деди. – Иссиқ чой ҳам керак. Иложи борича, термосга солиб беринг.

– Ичкарига... ичкарига кирингислар... – тили зўрға айланди хотинининг.

– Вақт йўқ, – деди Ойгул. – Қани, опчиқинг тез, пулини Қоратахтадан бериб юборамиз. Овулнинг номи нима?

– Ойдўст.

– Салкам менга адаш экан.

– Пулларингизнинг кераги йўқ, – хотин бурилиб, уйига кириб кетди.

— Нима керак шу нарсалар, — дедим. — Йўлдан олармиз.

— Сиз айтаётган йўл мана шу ер. Худо билади, Қоратахтагача одам боласи учрайдими, йўқми.

— Ортимиздан қувиб келишлари мумкин.

— Тўппончани беринг, бу сафар улар билан ўзим гаплашиб қўяман.

Ойгул тўппончани олди.

— Эҳтиёт қилинг, — дедим. — Чегарага яқинлашганимизда, қумга кўмиб ташлаймиз. Саргузаштимиз ҳам тугайди.

Эшик ғийқиллаб очилиб, тугун кўтарган аёл чиқди. Ойгул хотинга раҳмат ҳам айтмай тугунни олиб машинага шошилди.

— Бериб юборамиз... бериб юборамиз... пул... — дедим тутилиб.

Яна йўлдамиз. Биздан олдин ўтган машиналар қорда қўшоёқ из ҳосил қилган эди.

— Улар бизни қувмайди, — дея ўз фикримни айтдим. — Қоратахтага телефон қилиб, «кутиб олишни» ҳамтовоқларига буюришади.

— Умид қиламанки, гафлатда қолдирамиз, — деди Ойгул.

— Машина ҳозир бизни қутқариб кетяпти, лекин узоқдан таниб олишларига ёрдам беради.

— Сотиб, бошқасини оламиз.

— Ойгул, қиз бола бошингиз билан ўнта эркакнинг ишини қиляпсиз, раҳмат! Лекин ҳаёт сизга Америка кинеси эмас. Машинани ҳужжатсиз кимга сотасизу кимдан бошқасини оласиз? Ҳатто, паспортингиз йўқ-ку!

— Қонун бўйича эмас, албатта, — деди у. — Тўппончани бекорга кўтариб юрибманми?

— Нима қилмоқчисиз?

— Нима қилмоқчиман? Эшитинг! Сизни бу ерлардан қутқариб, юртингизга, жонажон уйингизга

Азамат ҚОРЖОВОВ

элтиб қўймоқчиман. Чин қизлик сўзим, Ориф ака! Келажакда судим бўлса, газеталарга ишонманг!

Уф тортиб, қиздан юз ўгирдим. Кутилмаганда у рулни ўннга буриб, машинани қор босган сувсиз ўзанга бурди. Қаттиқ силтаниш оқибатида бошимни урдим. Ойгулнинг кўзларида важоҳат акс этарди. Юз қадамлар юриб, тўхтадик.

– Тушинг, – деди у, – пальтони ечинг.

– Нима деяпсиз?

– Қордаги изларимизни супуриб ташлаймиз. Қор ҳам тез ёғяпти, ҳатто супурилган из ҳам қолмайди.

– Бизни ҳеч ким қувиб келмаяпти, Ойгул, Қоратахтада кутишяпти.

– Айтганимни қилсангиз умрингиз фойдага қолади.

Икковимиз ишга киришдик.

20. Кўр камшир

Кимсасиз қир-адирлар, сойлар оралаб юра-юра, ахийри, илонизи йўлга чиқдик. «Тойота» ҳалигача панд бермаган, биз иссиққина жойда мусиқа тинглаб, нотаниш ўлканинг қор кўрпаси узра кезиниб юрардик. Ойгул ёқилғи кўрсаткичига қараб лаб тишлаб, менга имо қилди. Қизил чироқчани кўрдим.

– Пешонада ёзилганидан ортиқ бўлмайди, – деди Ойгул.

Негадир бу гапи ҳам жиғимга тегди. У кўзимга ўзбошимча тентак қиздан бўлак ҳеч ким бўлиб кўринмасди.

Адир ёнидаги йўлдан пастга энишимиз билан қор либосини кийган дарахтлар, бостирма ва том кўринди. Икки-уч уйдан иборат кичик қишлоқчага яқинлашиб борардик. Фақат битта мўридан тутун чиқаётган эди. Ҳақиқатан, тикилиб қарасам бошқа уйлар аллақачон ташлаб кетилган, эшиги ҳам, деразаси ҳам йўқ.

Тутун чиқаётган уй орқасига, шалоқ арава ёнига тўхтадик. Ойгул машинадан тушиб тўппонча сақлагичини ширқ эткизиб тортди. Иккимиз эшикни топиш учун девор ёқалаб юрдик. Бу на эшиги, на деразаси бор тўртбурчак даҳмага ўхшарди.

Олд томондаги нақшинкор синиқ эшикчага кўзим тушди. Ойгул тўппонча дастаси билан уч бора қаттиқ-қаттиқ урди. Ҳеч ким эшик очмади. Атрофга синчиклаб кўз югуртирдим: бўшаб ётган қўйхонаю молхоналар, ўпирилиб тушган сомонхоналар. Атроф билч-билч лой, гўнг, чуқурчалар... Бункерли кичик давлатлар атрофида шундай қашшоқ қишлоқлар кўпайишини англадим.

— Амаки, ҳов амаки! — чақирди қиз.

Шу пайт чанқовуз овози эшитилди. Ойгул менга қош учирди.

— Кулоғи том битган чўпон ижод қиляпти, Ориф ака, — деди ва эшикни куч билан итарди.

— Ойгул, аввал мен кирай...

Ҳар доимгидек Ойгул чаққонлик қилди. Олдинмакетин кириб борганимизда ўртадаги печка ортида қозондай даканали кампир кўринди.

— Чироқларим, — деди оғзидан чанқовузни олиб, — хуш келдинглар! Қани, печкага яқинроқ ўтиринглар. Совуқ ўлкада жонга аро кирадиган нимадир топилишидан умидвор бўлиб роса тентирабсизлар-да. Оббо, ширинтойларим-ей.

Мен Ойгулга, Ойгул менга қаради. Қурол туширилди. Кампирнинг башоратомуз гаплари бизни янада ҳайратга солди:

— Пўстак эски бўлса ҳам, иссиқ. Тортинмасдан ўтираверинглар. Мен — мияси суйилган момоларинг жуда қариб қолганман, кўзларим нурдан мосуво бўлганига қирқ йилдан ошди. Мен Бухоро амирлиги тарбиясини олган муслима аёлман. Болаларим

Азамат ҚОРЖОВОВ

қазо қилиб, бу қора дунёда ёлғиз ўтирибман-да, айланайлар. Кўп йиллар кўзингни очмай дунё сукунатига қулоқ солсанг, ажиб садоларни эшитар экансан. Адашмасам, сенинг исминг Ойгул, шундайми? Сеники эса Ориф...

— Ҳа, лекин сиз буни қандай билдингиз? — ажабланди Ойгул.

Кампир бор кучи билан тамшанди. Менимча, газаблангани шу эди.

— Қизим, илтимос, гап қўшма, — деди у. — Индамай ўтир. Нега десанг, сен йўқсан!

— Бу нима деганингиз?

— Йўқсан, дедимми, тамом... Орифжон болам, яқинроқ кел, — кампир Ойгулнинг саволига жавоб бермасдан менга интиқ бўлди. — Бу ҳаммаси сенинг тушинг! Ҳаммаси тасаввуринг! Ахир, онанг ўлган, сен эса ожиз бир бандасан, қўлингдан ҳеч вақо келмайди. Миянг зўриққан. Ҳозир ўз уйингда сал кам беҳуш ҳолда ётибсан. Яратган куч-қувват берса, эсон-омон уйғонасан. Лекин Бухоро амирлигининг тарбиясини олмасдан уйғонасан.

Кўз олдим жимирлади. Бир жиҳатдан ҳаммаси тушга ўхшарди. Ер остидаги музхонада яшайдиган отам, унинг ҳеч қайси давлатга қарамайдиган мулки, Дон Тоға, Адвокат, шифокор ва ниҳоят, Ойгул деган қиз. Айтдим-а чегаралардан нега осон ўтязмиз деб.

— Уйғон, кўзингни оч, чироғим, — деди кампир. — Дунёни гафлатда ўтказсанг, бу ЯШАМАДИНГ дегани. Ҳозир ҳаммаси тугайди...

У печка устидаги тутантириққа қўл чўзган эдики, Ойгул қичқириб юборди:

— Тўхтанг!

Момо сесканиб тушди.

— Тўхтанг, илтимос, — Ойгул тиз чўкди. — Бизнинг исмимизни, Ориф аканинг онаси ўлганини

тўғри айтдингиз! Бунинг бари туш деяпсиз ва бизни уйғотиб юбормоқчисиз. У ҳолда ҳаммамиз ҳақиқий ҳаётда бормиз ва бир-биримизни туш кўряпмиз. Унгимизда учрашсак бўладими?

— Қизим, халақит беряпсан. Ҳар бир банда яхшилиқ остонасида уйғонишини истайман. Ориф, сен ўша махлуқ келган бехосият оқшом чоғида кўз очишинг ҳам мумкин. Агар шундай бўлиб чиқса, тақдирингни ўнгингга такорлама.

— «Махлуқ» деб Дон Тоғани назарда тутяпсизми?

— Ҳа.

Ойгул менга пичирлади:

— Дон Тоға, Палабийқ, бункер ҳақида сўранг.

Кампир қаддини хиёл кўтарди. Кўзлари бутунлай юмуқ бўлса-да, худди кўраётгандек гоҳ менга, гоҳ Ойгулга юз бурди.

— Улар хаёл маҳсули, — деди кампир. — Бирортаси ҳам ҳақиқий ҳаётда йўқ.

— Нега унда уйғонганимизда яна келади дедингиз?

— Уйғонганингга биласан. Ҳеч ким тушида ўнгининг таъбирини айтмайди. Сен Бухоро амирлигини ҳам хоҳламайсан, босмачи бўлишни ҳам, коммунистликни ҳам. Сен янги одамсан.

— Э, уйғонсак уйғонибмиз-да, — Ойгул тўп-пончани чўнтагига солди. — Фақат илтимос, мени бункерда ётган ҳолимда уйғотманг. Зўрға қутулиб чиққанимизни билсангиз эди.

Кампирнинг жимиб қолганидан ташвишга тушдим. Унинг яна сўзлашини юрак-юракдан истардим. Ойгул хонани тинтув қилиб чиққач, момо ёлғиз яшамаслигини қулоғимга шипшиди. Бу мени деярли қизиқтирмасди, эсу дардим туш ҳақидаги гапда. Шу даражада аниқ туш бўладими?

— Бензин керак, — деди Ойгул.

— Ўғлим келса топиб беради, бир оз кутинглар, — тамшанди кампир.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Тўк бор экан-ку, — ҳайратланди Ойгул. — Шунини бошидан айтмайсизми, моможон?

У телевизор қўйиб, экран ёришишини кутаркан, менга қараб чапак чалди. Экранда қўшиқчилар кўринди, пишиллаб овоз ҳам чиқарди. Ойгул устабилармонлик-да у ёқ-бу ёғига тегинган эди, овоз тиниқлашди.

— Анча вақтдан бери рақсга тушмагандим, — дея пальтосини ечди.

У кўп ўйнади, ўзи ҳам хиргойи қилди. Қизларга хос саришталик туйғулари жўш уриб, уйни супуриб-сидирди, овқатга уннади. Менинг эса кўзим илинди. Тўсатдан ўз уйимда кўз очиб, барчаси тушга айланишини истардим. Барчаси туш бўлиб чиқса, дунёдаги энг яхши инсонга айланардим. Мендай ғайратли, мўмин-қобил йигитни ҳамма алқарди...

21. Кунини битган тўда

Ойгулнинг қичқариши-ю жон-жаҳди билан силташидан чўчиб уйғондим. Даҳшатдан юрагим ёрилиб ўлишимга сал қолди. Кўр кампир айтганидек ҳаммаси туш бўлиб чиқмади. Ойгул кўзларини чақчайтириб, телевизорга ишора қиларди. Даставвал ҳеч вақога тушунмадим. Кейин ўзимга таниш жойларни кўриб, сергак тортдим. У — бункер эди. Неча-неча инсоннинг, жумладан, онамнинг ҳам умрига зомин бўлган ер ости саройи, муз юракли отамнинг қароргоҳи.

— Ҳаммасини қўлга олишибди, ҳаммасини! — қичқирди Ойгул. — Кўряпсизми, қора тутунларни. Дунёнинг тинчликпарвар кучлари тўрт томондан ҳужум қилишибди. Ие, анави Адвокатнинг жасади-ку! Қонунларга зид яшаган ҳуқуқшуноснинг ўзи одил судга етолмай, ноқонуний ўлдирилибди-да!

Бутун вужудим кўзга айланиб, экранга тикилиб қолгандим. Гоҳ тўғон атрофи-ю икки қаватли

бинони кўрсатишса, гоҳ бино ичидаги отишма асоратларини-ю бетоннинг бузилаётганини, бункер йўлакларини, махсус хоналарни намойиш этишарди. Кучли ёритқичлар ёрдамида музхонанинг ҳам тасвирини кўрсатдилар. Мана, отамнинг музлатилган танаси. У ҳамон салобат билан ётибди.

— Бу анча вақтдан бери гумон остида юрган Шохол Умаровнинг музлатилган жасади, — деди шарҳловчи. — Мустақил давлат шаклидаги «Сибирь» корпорацияси ходимлари ўз раҳнамоларини музлатгичга солиб, бункерга кириш йўлларини бетонлаб ташлаганлар. Маълумотларга кўра бункер бундан ўн саккиз йил аввал қурила бошлаган. Маълумки, «Сибирь» фирмаси» номи билан машҳур бўлган бу ҳудуд Ўрта Осиё республикалари ҳудудига оқиб кирадиган асосий дарёлар чорраҳасида жойлашган. Шунингдек, Шохол Умаров бир неча йил бурун ер ости сув захиралари билан шуғулланишга ҳам буйруқ берган эди. Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буриш, секин-аста сув салтанатига асос солиш Шохол Умаровнинг асосий мақсади эди...

Ҳозир менинг суратимни ҳам кўрсатиб, қидирув эълон қилишганини айтса керак, деб ўйладим. Йўқ, Ойгул ҳақида ҳам ҳеч нарса демади. Сўнгра шифохонадан олинган лавҳани намойиш этишиб, бизга таниш ўша Искандар исмли шифокорнинг жонлантириш бўлимида ҳаётдан кўз юмганини айтишди. Сув билан таҳдид солувчи қудратли салтанатга асос солмоқчи бўлганлар шу тариқа хор бўлиб ўлган эдилар.

— Дон Тоға-чи? — деб шивирладим. — Унга нима бўлган экан? Айта қолса-чи!

Кутганимдек экранда Дон Тоғанинг сурати акс этди. Кимда-ким у ҳақда маълумотга эга бўлса, ҳуқуқ-тартибот идораларига хабар берилиши сўралди.

— Айнан мана шу одамни ушлаш керак эди, — ер

Азамат ҚОРЖОВОВ

муштлади Ойгул. Кейин менга ялт этиб қаради: — Ориф ака, у қаерга қочиши мумкин? «Тойота»нинг эгасиникига кетгандир. Қўнғироқ қилиб, тахминимизни айтамызми? Агар уни ушлашса, душманимиз йўқ ҳисоби.

Деворга суяниб, ўйга толдим. Назаримда, Дон Тоға қаерга жуфтакни ростлагани менга аён эди. Банкдаги пуллар қўлдан кетган, фақат хазина қолди, отамнинг болалиги ўтган макон яқинидаги тепаликка кўмилган сандиқ.

— Ойгул, бензин топишимиз керак, — дедим шошиб.

Қиз кампирнинг ёнига келиб:

— Момо, ўғлингиз қачон келади? — деб силтади.

— Хоҳлаган пайтда, — жавоб берди кампир. — Тавба, бу қанақа жондор ўзи? Намунча силтамасанг? Тур-е!

— Ойгул, у кишини тинч қўйинг, — дея ўрнимдан турдим. — «Сибирь» одамлари қириб ташланган, лекин банк ҳужжатлари ҳарбийларнинг қўлида, паспорт ҳам. Демак, улар энди мени излашади.

— Бензин топсак, бу ерлардан суриб қоламиз.

— Эҳ, — деб ташқарига отилиб чиқдим, — улар аллақачон изимга тушишган.

— Буни қаранг-а? Банкдаги пулларингиздан айрилибсиз-да?

— Пулларнинг менга қизиғи йўқ. Ўз ҳаётимга, ўз юртимга қайтишим керак.

— Буларнинг бари туш-ку! — заҳарханда кулди Ойгул. — Нимадан қўрқасиз?

Яна икки соат кутдик. Қор шундай қалин ёғдики, кампирнинг айтишича, 1968 йилдаги қиш қайтиб келганмиш.

— Ана энди бензин топилса ҳам ҳеч қаёққа кетолмайсан, шайтон қиз, — деди кампир охирги

туршагини шимиб. — Инсон тақдирини нефть ҳал қилади.

Келган одам ўзини Худойберди деб таништиради.

— Бензин топиб келсангиз, — унга тушунтирди Ойгул, — машинанинг ортиқча филдирагини берамиз.

Худойберди ерга қараб кулди.

— Филдиракнинг пулига битта новвос оласиз, — таъкидлади Ойгул.

Худойберди ёш боладек қизариб, ердан кўз узмай қимтиниб-қисиниб кулди, кулаверди. Қоп-қора мойи чиққан пиджак кийган, телпагинининг бир қулоғи осилган, резина этикдаги йигит телба бўлиб туюлди менга.

Охирида у шундай деди:

— Кимлардир юзта одам юз йил яшайдиган ер ости саройи қуради, кимлардир сабзи ўра ҳам қавлаёлмайди. Кимлардадир машина бору, бензин йўқ. Кимлардадир бензин бору машина йўқ.

Хуллас, у фалсафа сўқиб бўлгач, уй олдидаги сабзи ўрасига ташлаб қўйилган бакни олди-да, бизга совга қилди. Биз «Тойота» филдирагини бердик.

Кетаётганимизда кампир яна чанқовуз чала бошлади. Мен ичимда дедим:

«Эй момо! Онам вафот этгандан кейинги кўрган-кечирганларимни бир тушга йўймоқчи бўлдингиз. Қанийди тушга айланса. Онам ҳаётлик чоғларида уйфонсам эди...»

22. Қутқарилган ёшлик

Бир амаллаб Қоратахта йўлига чиқиб олдик. Кучая бошлаган шамол йўл устига қор учиради, ҳар замонда учраб турадиган яккам-дуккам иморатлар олдида тирик жон кўринмасди. Бахтимизга ҳеч қандай постга рўпара бўлмай Қоратахта остонасигача етиб келдик. Юк машиналари тизилиб турган аллақандай бозор биқинида тўхтадик.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ҳов, амакижон, бу қандай бозор? — ойнани очиб сўради Ойгул.

— Металлом.

— Қанақа металлом?

— Алюмин, мис...

— Орқага ўтиринг, гап бор, — орқа эшикни очди Ойгул.

— Хизматингизга мунтазирмиз-да, оппоқ қиз.

У орқа ўриндиққа жойлашиши билан Ойгул тўппонча ўқталди.

— Сумкани беринг бу ёққа!

— Бола-чақамнинг пули! — додирради эркак. — Доллар, Российский, қозоқ тангаси...

— Нима бало, бола-чақангиз банкда туғилганми? Кўп вайсаманг-да, сумкани чўзинг! — Ойгул сумкани кўлга қиритгач, деди: — Пуллар бизга, машина сизга. Ўн баравар арзон олаётганингиз учун хурсанд бўлсангиз-чи! Машинанинг ҳужжатлари йўқ, аммо эгаси ҳам йўқ.

Эркак бошини силкиб, қўлини кўксига қўйди. Машинадан тушган заҳотимиз рулга ўтирди-да, газни босди.

— Ҳаром мулкка бунча ўч-а? — дедим мен.

— Чўпон хотиндан қарздор бўлиб қолдик-да, — деди Ойгул.

— Ҳар бир қадамимиз қарз. Бу қадамлар ҳақини тўлагунигимизча умримизнинг ярими ўтади.

Бир такси бизни Қоратахтага элтиб қўйди. Ош-хонага кириб бўккунча овқатландик. Бозордан уст-бош харид қилиб, бошдан-оёқ ўзгардик.

Кечки аёзда «Ҳаёт» каналидан сузиб ўтдик. Кимсасиз далаларни қоплаган қорни кечиб, бир қишлоққа кириб бордик-да, ижара уй топдик.

Эрталаб иссиқ чой ичиб ўтиргандик, радиодан хабар янгради:

– «Сибирь» фирмаси» билан боғлиқ бошқа жиноят иддизлари ҳам бирин-кетин фош этилмоқда. Жумладан, кеча кечқурун «Исмоил» номи билан донг таратган жиноий гуруҳ раҳбари ҳам қўлга олинди. Маълумки, у ер ости сувлари захираларини ер усти захираларига айлантириш учун шамол ёрдамида ишлайдиган бир неча мингта парракли пишма кран ўрнатган...

Автобуста чиқдик. Ойгулнинг елкасига бош қўйиб, ухлаб қолибман.

Хотима

Кўзимни очсам, уйимда ётибман. Аввалига туш кўряпман, деб ўйладим. Шифтга, деразага, эски шкафга тикилдим, ўрнимдан оҳиста турдим. Эшикни очдиму туйқус сесканиб тушдим. Ташқаридаги қор ғойиб бўлган, ўша илиқ куз оқшоми эди. Кўзгуга қарадим. Юзимдаги моматалоқдан асар ҳам йўқ. Шоша-пиша қўйлагимни кўтариб, биқинимга ҳам кўз ташладим. Довонда шох тирнаб кетган жароҳат изи ҳам йўқ, гўё ҳеч нима бўлмагандек ҳаёт ўз қозонида аввалгидек бир маромда қайнарди.

Деразамиз тагида маҳалла болалари ёқалаша бошлашди. Бир бола иккинчисидан ёшини сўради. Ҳа, аввал ҳам ҳаммаси шундай бўлган эди. Вақт орқага қайтибди. Демак, ҳозир Дон Тоға келади.

Ташқарига чопиб чиқдим-да, маҳалла чорраҳаси ҳисобланмиш майдон ўртасида тўхтадим. Қоронғи кўчаларнинг биридан Дон Тоға чиқиб келди. Ўша кундагидек шляпа кийган, парикда, қора плашда.

- Ориф деган йигитча сенмисан? – сўради у.
- Ҳа, мен.
- Ортимдан юр.
- Ҳеч қачон сизга эргашмайман. Қанча бойлик

Азамат ҚОРЖОВОВ

ваьда берасиз, ҳатто отамни ҳам топиб берасиз, ҳеч бири керак эмас.

— Сенга ҳаммасини етказишдимми?

— Отамнинг боласи эмас, одамнинг боласи бўлсам дейман. Энди кетинг, биз бошқа-бошқа одамлармиз. Шу элнинг боласи бўлмоқчиман. Отамга етказиб қўйинг гапларимни.

Дон Тоға қўлини қўйнига солди.

— Ўлим билан ҳам қўрқитолмайсиз, — дедим.

Маҳалла болалари ўйиндан тўхтаб, бизга анграйиб қарашди. Ўткинчилар ҳам тўхташди.

— Аблах! Менинг ким эканимни биласанми ўзи? — депсинди Дон Тоға.

Уйларнинг эшиклари-ю деразаларида ҳам одамлар шарпаси кўринди.

— Мамашариф ака, отамнинг олтинлари қаерга кўмилганини билмайман, — дедим. — Билганим шуки, сиз адашган бандасиз. Адашган бандалар бошқалар ҳам ўзи каби адашади, деб ишонишади.

Қаердандир милиция машиналарининг сиренаси эшитилди.

— Шунақами? — тишлари гижирлади унинг.

— Ким экан у зўравон? — хитоб қилди қўш-ниларимдан бири. — Йигитлар, ушланглар уни!

Дон Тоға ғазаб билан туфлади-да, қоронғи кўчага кириб, кўздан йўқолди.

Кўп ўтмай участка нозири келди.

— Танийсанми? Ким эди? — деб сўради у.

— Хаёлотимдан чиққан одам, — дедим.

— Нега ҳаётинг бунча оғирлашиб кетяпти, ҳеч ўй-лаб кўрдингми? — дея нозир уй ичига кўз югуртирди.

— Хаёл суришни қачон ташлайсан?

— Бугун туғилган куним, — дедим нозирга тик боқиб.

— Ие, нечага кирдинг? — чеҳраси очилди нозирнинг.

— Қайта туғилдим, — деб ўрнимдан турдим-да, уни қучоқлаб олдим. — Ҳаётим оғир эмас, ичимдаги салтанат оғир эди, ака. Энди ҳаммаси тугади. Эртадан бошлаб, енг шимариб, ишга киришаман.

— Ўртоқлар, Орифнинг туғилган кунини нишонлашимиз керак! — деди участка нозирни маҳалла аҳлига. — Ҳар ким уйида борини олиб келсин! Йигит ўзгаряпти! Йигит қайта туғиляпти! У нафақат ўзини, балки ўз уйини, маҳалласини, ватанини ҳамоя қиладиган ўғлонга айланади!

Қўшнилар елиб-югуриб хизмат қилишди, уйлاردан таомлар келтирилди. Базму жамшид қизиган маҳал кўчамиздаги бир хонадонга келган меҳмон қизни ҳам таклиф этишди.

— Ойгул? — ҳайратдан қичқириб юбораёздим. — Сиз ҳам шу ердасизми?

— О-о-о, меҳмон қизни кўз остига олиб юрган эканлар-да! — чапак чалди маҳалла аҳли.

Бу кеча сўнгги текинхўрлигим эди. Эртасига ҳожи онанинг ўғлига қарашли цехга ишга ўтдим. Ҳойнаҳой, олтинларни ахтариб топган, деб ўйлаяпсизми? Одам олтинларсиз ҳам бахт қурса бўлади. Ё ишонмайсизми?

— Илоё, қўша қаринглар, — деб дуога қўл очишди онаминг ота-онаси бизнинг никоҳ тўйимизда.

Шундай қилиб, аждодларимиздан дуо олдик. Энди авлодларимизга бахт-саодат мерос қолади.

Ўша баҳорда қудуқдан ҳам, дарёдан ҳам ширин, зилол сув келиб, халқ суюнди.

ҚОРОНҒИ ЧОРБОҒ

Мардлар учун ҳам алоҳида эшик бўлса керак.

Муаллиф

I

Кунларнинг бирида Чирчиқ шаҳридаги оҳори тўкилган тўрт қаватли уй олдидаги чинор тагида ёлғиз ўтирган жингалаксоч, қийиқ кўз, норғул йигитнинг телефони жиринглади. У ҳечам шошилмасдан калта шимининг чўнтагига қўл солдида, телефонни олиб, дарз кетган экранчасига эриниб боқди ва худди ёнида биров «Қўнғироқ қилаётган ким?» деб сўрагандек, «Билмасам» деган маънода лаб буриб, елка қисди. Бегона рақам эди. Ким бўлди экан? Яхшиси, ўчириб қўяди. Ҳозир телефонда гаплашишни эмас, ижара уй балосидан қутулиб, шаҳарда ўз бошпанасига эга бўлиш ҳақида ўйлашни истаётганди.

Аммо телефон иккинчи марта безовта қилди. Йигитнинг кўнгли янгиликни сизди ва яшил тугмани босди.

— Алло!.. — Бир четга чирт этиб туфлади у.

— Кенжи, сенмисан? — дағал овоз эшитилди нарёқдан. Кейин қўнғироқ қилувчи жавобни ҳам кутмасдан ҳол сўради: — Қалайсан, укам? Кўринмайсан?

Дарҳақиқат, йигитнинг исми Кенжақул бўлиб, айрим кимсалар, хусусан, дордан қочганлар тўдасининг собиқ аъзолари «Кенжи» деган лақабсифат ном билан чақираришарди. Қишлоқда фақат Тоштемир тоғаси эшитганди унинг лақабини.

– Кимсиз? – сўради Кенжи.

– Танимаслигинг мумкинмас, – деб жавоб берди кўнғироқ қилувчи.

Кенжи ўтмишдаги каламушлардан бири тавбасини унутиб, қандайдир жиноят саҳифасини очмоқчи эканини фаҳмлади. Уни икки йилдан бери эски тўдадан ит ҳам сўрамай қўйганди. Тўғри-да, Кенжи на қарз бера олади, на ўғрилиққа ёрдамлашади. Билагида кучи бўлса-да, нафақат эски танишлари учун, ҳатто бутун бир жамият учун деярли кераксиз бандага айланиб қолганди. Тошкент вилоятидаги бу шаҳарчага дастлаб новвойчилик, кейин ароқ дўконида юкчилик ишлари бўйича келди. Иккисида ҳам ишдан ҳайдалиб яна олис вилоятдаги туманига – ота қишлоғига қайтиб кетди. Тоштемир тоғасининг қишлоғига эса қадам босмади. Мактаб давридан бери негадир кўнгли қолганди. Учинчи гал Чирчиқдаги бир таниши дискотекага ишга чақирди. Кенжи табиатан курашга мойил, йиқитишга иқтидорли йигит эди. Уйидан уч юз эллик чақирим наридаги дискотекада «тинчлик посбони» вазифасини бажаришга киришди. Эсини таниганидан бери мушталашувдан қайтмаган. Бир қарашда ўз касбини топганга ўхшаса-да, аллақачон зериккан ва мана ҳозир ҳам ишга боришни ўйламаслик учун ижара уй олдида ҳеч нарса ёқмай, бекорчихўжалардек ўтирарди.

– Кимсиз? – қайта сўради Кенжи.

– Вой-бў, ишқилиб Кенжимисан?

– Ҳа, менман.

– Ҳасан газчиман. Танидингми?

– Йўқ.

– Аввал инжекторчи эдим. Энди танидингми?

– Йўқ, барибир танимадим. Рақамимни кимдан олдингиз?

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Раха акадан олдим. Мени танимаслигингга келсак, битта далил айтаман, танийсан-қўясан. Угам дарёси бўйидан олиб кетганман, Чорвоқ чорраҳасида ҳунар кўрсатгандинг. Чилонзорга кела-келгунча қонингни артгандим. Флойд Мейвейзердек зўр уришардинг.

Кенжи бошини қашиб, ўриндиққа суянди. Яқин ўтмиш қаъридан эски таниш қандайдир манфаат сабаб бўй кўрсатаётган эди. Тошкентга илк марта келган кезлари Раханинг турли ҳамтовоқларию танишлари билан у ер-бу ерда юзма-юз бўларди. Масалан, туғилган кунларда, чойхоналарда, дам олиш масканларида. Раха ҳар доим «бу бола мард йигит, менинг туғишган укамдай» дерди. Айримларини Кенжи мастликда учратгани учун ҳушёрликда кўча-кўйда дуч келса танимасди. Бугун йўқлаб қолишибдим, янгилик эшитади, аниқроғи, таклиф.

— ...Беш йилдан ошибди, укам, — деди қўнғироқ қилувчи.

Ўшанда Ҳасан газчи даврада иштирок этмаган бўлса-да, Чорвоқ чорраҳасида Кенжининг улфатларига дуч келган, ҳол-аҳвол сўрашиш асносида шерикларидан бири Угам бўйида қолиб кетганини эшитган ва машинасида ўзи бориб, Кенжини топиб келганди. Кенжи харсангтошлардан сакраб-сакраб, нариги қирғоққа ўтган ва улкан қизил тош устида чўзилиб ётганча, ухлаб қолганди. Йиллар ўтди. Машина тузатадиган устанинг исми Кенжининг эсидан чиқиб кетганди. Раха билан ҳам алоқа узилган, ҳаёт бошқа давраларда давом этарди.

— Раха ака телефон рақамимни кимдан олибди? Билмасди-ку, — деди Кенжи.

— Эзма бўп қолибсан, бекорчиликда ўзи шунақа эзмаланади одам, — кулди Ҳасан газчи. — Мен таниган пайтлари бунақа эмасдинг.

— Ака, мақсадга ўтинг. Чорвоқ чорраҳасида улфатларимни дўппослаганимда, адашмасам сиз «йигит қисқа гапиради, шу қисқа гапи ҳам ақлли бўлади» дегандингиз.

— Баракалла! Ҳозир Чирчиқдамисан? Дискотекада ишляпти дейишди.

— Шунақа.

— Зўр иш бор, ука, Тошкентга кел.

— Устачилик қилмайман.

— Хаёлингга ҳар хил ўйлар келмасин. Ўғрилиқни ташлаганман, яхши одамман, қўли гул газчи устаман. Ҳамма гап шундаки, сенбоп бир иш чиқиб қолди, айнан сенбоп.

— Қанақа иш?

— «Қоронғи чорбоғ» деган жойни эшитганмисан?

— Чорвоқ деяпсизми?

— Чорвоқ сув омборини айтмаяпман, чорбоғ деяпман.

— Ака, гап бундай. Мен билан ўйин ўйнаб вақтингизни беқорга кеткирманг. Ишингизни ўзингиз қилаверинг. Ўша тинч.

Ҳасан газчи қаҳқаҳ уриб кулди.

— Ҳой, Кенжи ука, — деди у, — ростдан ўзинг яшайдиган шаҳарчанинг одамларига ўхшаб қолибсан. Сенга илтимос қилмайман, буюрмайман ҳам. Илтимос ва буйруқнинг ўртасидаги гапни айтаман. Шундоқ кўчага чиқ-да, таксига ўтириб, «Чилустун»га ҳайдат, бекатдан ўтгандаги кўча бошида сени кутаман. Бир одам йўлингга интизор қараб ўтирибди. Бир оғиз гаплашасан. Маъқул келмаса, қайтиб кетасан. Тагин анави Қоронғи чорбоғни кўргансан деган гапимни ҳазил дема. Ўнгингда аниқ кўргансан. Вилоятингдаги айнан сен туғилган туманга қўшни ердаги Ҳозтепа қишлоғи эсингдами?

— Тоғамнинг қишлоғини айтяпсиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Унинг қабристоничи? Эсингдами?

– Қанақа қабристон?

– Одам дафн этиладиган гүристон-да, яна қанақаси бўлиши мумкин?!

– Шундай ҳам дейлик...

– Шундай ҳам дейлик? Нима бало, Кенжи, охири пайтларда касал-пасал бўлмадингми? Фозтепага бормаганмисан? Боргансан. Ота-онанг вафот этганида, қариндошингникида яшамаганмисан? Яшагансан. Қишлоқнинг чорбоғини кўргансан. Кўрмаган, эшитмаган бўлишинг мумкин эмас. Мен сенга айтаётган иш ўша чорбоғ билан боғлиқ. Чорбоғ шундоққина қабристон биқинида жойлашган...

Кенжи Қоронғи чорбоғни эслади. Онаси раҳматлининг амакиваччаси бўлмиш Тоштемир тоғанинг қишлоғидаги қабристоннинг жарликка туташган томонидаги боғни одамлар «Қоронғи чорбоғ» деб аташарди. Худди чала туш каби ғира-шира ёдида экан, қачонки эслатишганда хотирасида уйғонди. Қизиқ, бунинг Тошкентда яшаётган Ҳасан газчига не чоғлик алоқаси бор?

– Биламан, – деди Кенжи ўзини бепарво тутишга уриниб. – Чорбоққа нима бўпти? Хазина кўмилганмикан?

– Ўзинг нима дейсан?

– Хазина йўқ, чунки тилла-пилланинг иси чиққанида, мени ёрдамга чақирмасдингиз.

– Одамни хафа қилдинг, – ўпкалади Ҳасан газчи. – Сенинг тоға юртингдан топилган хазинани фақат ўз жигилдонимга урвормасдим. Ҳарҳолда, бир товоқдан ош еганмиз. Қисқаси, бир соатдан сўнг айтилган жойга кел.

Кенжи чўпчакларга ишонмасди. Фозтепа хуррофотпарастларининг юрагига ваҳм соладиган қаровсиз боғ ҳам қизиқтирмасди. Эҳтимол, Ҳасан газчи-

нинг қўл остига Ҳозтепадан келган бирор йигит ишга ўтгану «Қоронғи чорбоғ» афсонасини қўшиб-чатиб ҳикоя қилгандир ва газчи ўйлаб қараса, Кенжи Ҳозтепада болалигида маълум муддат яшаган, шу боис эндиликда ҳазиллашмоқчидир. Ахир, Кенжи Ҳозтепа қишлоғидаги тоғасиникида ярим йилча яшаганини бир неча марта Рахага гапирган, жумладан, Ҳасан газчига ҳам айтгандир...

Орадан бир соат ўтгач, йигит айтилган бекатдан ўтиб, машинадан тушди-да, ён кўчага кирди. Ҳасан газчи эски «Жигули»да кутиб ўтирган экан. Пешвоз чиқиб, куч синашмоқчидек қўл сиқиб кўришди, ҳатто ёш йигитлардек бош уриштирди. Доим офтоб тиғида юрадиганлар сингари қорайиб кетган, ҳамон кўзлари олма-кесак терарди. Кенжи бир қарашдаёқ билди, букрини гўр тўғрилайди — бу одам яна бир ёмонлик пайига тушган.

— Холироқ жойда гаплашамиз, — деди машинасида кетаётганларида. — Қалай у ёқлар? Тошкентдан яхшими дейман? Келмай қўйдинг?

— Кўп келаман, лекин биз учрашмаймиз, — эътирозини айтди Кенжи. — Бугун менга боғлиқ қандайдир иш чиқиб қолиб, чақиртирдингиз. Бўлмаса, минг йил ўтсаям сўраб-суриштирмасдингиз, «келмай қўйдинг» деган гапингиз ноўрин.

— Бунча осмондан гапирасан? У ишни сенсиз ҳам эплайман. Аммо энг яхши вариант сенсан.

— Ўғрилиқ, қотиллик, товламачилик... Шулардан қайси бири?

— Ҳеч қайсиси.

— Кўрамиз-да! Қани, нимани таклиф қиларкансиз! Ҳасан газчи мийиғида кулди.

— Дискотекада ишляяпсанми? Нега ёпишиб олдинг маймухонага?

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ишга чақирди, келдим. Мени у ердаги танишимдан бошқа ҳеч ким чақирмай қўйган.

— Кесатиғинг чиройли чиқди. Айбимни бугунги таклиф билан юваман.

— Сизни унутиб юборганман, ака, шунинг учун кесатиқ бошқаларга аталган.

— Дискотекага ишга ўтмасдан аввал қишлоқдаги уйингга кетганмидинг?

— Ота-онамдан қолган уйда амакиваччам яшайди. Маконим бошқа ерларда.

— Амакиваччанг уйни олиб қўйганми?

— Чироғи ёниқ туриши учун бола-чақаси билан яшашяпти. Қачон уйлансам, қишлоққа қайтиб борсам, уйни бўшатишади.

— Сен уйланасан, Кенжи.

— Нима?

— Сени уйлантириш учун чақиртирдим, — жиддий тортди Ҳасан газчи. — Гапим ёлғон бўлса, тил тортмай ўлай.

— Қайнатса қонингиз қўшилмайди-ю менинг уйланиш-уйланмаслигим билан нима ишингиз бор? — олайиб қаради Кенжи.

— Тфу бемаъни гапга! — деб газчи машинасини анҳор бўйидаги ошхоналарга элтувчи кўчага бурди.

Улар чеккадаги айвонсифат жойни банд этиб, тамадди қила бошлашди. Кенжи кутганидек, учинчи одам, яъни Кенжини сўроқлаб келган шахс йўқ эди. Ҳамма гап Ҳасан газчининг ўзида экан.

II

Ўша кунгача Кенжи ҳақида эшитмагандим, танимасдим. Оилам билан вагон ёнида хайрлашдим. Қизиган темир тафти юзга урилиб, вокзал перронидан мой иси анқирди. Ёзнинг бир ойини қишлоқда

Ўтказишга ижозат бериб, бугун шаҳарнинг гавжум вокзалидан кузатиб қўймоқдаман.

Мен энгашиб фарзандларимни қучдим, кейин бирин-кетин манглайларидан ўпдим.

— Уйни тоза тутинг, сувараклар ҳаммаёқни босиб кетмасин, — деди хотиним.

Уйда хотинсиз яшарканман, албатта ювуқсиз идишлар, кир кийимлар, ушоғи тозаланмаган дастурхон пайдо бўлади. Ўтган йили ёзда ҳам оилам қишлоққа менсиз кетган, июнь, июль, августда меҳнат таътили ололмайдиган камина журнал таҳририятида ишга кўмилиб қолавергандим. Ҳар куни кечқурун кимсасиз уй кутарди. Нон ушоқлари ҳар ерда сочилиб ётганидан ва идишлар ўз вақтида ювилмаганидан тез орада хонадонимизни сувараклару пашшалар босиб кетарди.

— Санжар... — дедиму тилимни тишладим. Айтгандай, жияним Санжар июннинг бошидаёқ иккинчи курсни тамомлаб, қишлоғига жўнаб кетганди.

— Жиянингизнинг амакиваччаси ўқишга топширмақчи эди, келмади-да, — деди хотиним афсусланганнамо. — Абитуриентлигида бизникида яшаса, овқат қилиб, уйга қараб турарди. Жуда қўлоёғи чаққон, меҳнаткаш бола эди. Қишда келиб, бизникида бир кун ётиб кетганида, Санжар билан бирга палосларни лифтдан тушириб, қорда ўхшатиб қоқиб, тозалаб берганди.

— Исми нима эди?

— Файбулла.

— Эсладим. Қишлоғининг номини сўраганимда, роса куйиб-пишиб тушунтирганди.

— Қишлоғини Ғозтепа дейишаркан. Сиз «қишлоқларингда ғозлар тепаликда яшаганми?» деб сўрагандингиз. Оқтепа, Учтепа, Ўратепа деб эшитганман, Ғозтепаси ҳам бор экан-да, дегандингиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Тўғри...

— Айниқса, «Қоронғи чорбоғ» деган жойнинг тарихи билан қизиққандингиз. Ҳозирги қишлоғининг қабристонини четидан шунақа номли боғ бор экан.

Поезд «Қоронғи чорбоғ» номини эшитиб чўчигандек безовта ҳуштак чалиб, жойидан жилишидан дарак берди. Оилам вагонга чиқди. Биз яна бир марта хайрлашдик. Танбурда хотинимнинг овози жаранглади:

— Хайр, дадаси! Овқат қилиб енг! Кийимларингизни тоза тутинг!

Болаларим ҳам чуғиллашди:

— Хайр, дада!..

— Хайр, дадажон...

Поезд жўнаб кетганидан сўнг вокзалда бир оз турдим. Бироқ кимсасиз уйга қайтишга мажбур эдим. Эртага иш, айрим таҳрирларни яқунлаб қўйсам, душанба енгил кечади.

Метрога тушиб, салқин вагонда ухлаб қолибман. Кўзимни очганимда, вагондагилар ҳам мудрарди. Аввал ўнгга, кейин сўлга нигоҳ ташладим. Кўзларим юмилиб, бошимни кўксимга осилтирган ҳам эдимки, таниш юз кўз ўнгимда жонланди. У ким бўлди экан?

Кўзимни очиб, вагон бурчагига кўз ташладим ва жиянимнинг ғозтепалик амакиваччасини одамлар орасидан бир лаҳза кўрдим. Тошкентга келмади деганида хотиним янглишган эди чоғи, ана у, уйга ботиб ўтирибди. Ҳойнаҳой, қаердан ижара уй топсам, деган хаёл тинчини кемираётгандир? Ёки уй манзилим ёдидан кўтарилиб, қандай топиб боришни ўйлаётимикан?

Шу пайт поезд метронинг мен тушадиган бекатида тўхтади. Одамлар ўринларидан гувва туриб, эшикка талпинишди. Мен йигит томонга шошилдим, лекин етиб борганимда, ўрни бўм-бўш эди.

Бекатга чиқиб, атрофга аланглай-аланглай эскалаторга етдим. Сўнг зинага чиқиб, йўловчиларни кузатганча юқориладим. Санжарнинг амакиваччаси зеҳнли ва зийрак эди. Уйимга қайси метро бекатининг қайси томонидан чиқиб боришни эслаб қолганига шак-шубҳа йўқ.

Уни ер устидан ҳам тополмадим. Уйга мендан олдин бориб, йўқ экан деб қайтиб кетмасин деб хонадонимга шошилдим. Подъездда турган қўшним мени ҳеч ким сўраб келмаганини айтди. Уйга кириб, муздек сув ичдим ва кўзгуга қараб, пешонамга шап этиб урдим.

— Балки ўхшатгандирман, — дедим ўзимга ўзим.
— Охирги пайтларда кўз нурим пасайган, кўзойнак олишим...

Гапимни тугатмаган ҳам эдимки, эшик уч марта тақиллади. Эшик кўзчасидан қараб лотореядан ютгандек қувониб кетдим. У ўша эди — метрода кўрганым йигит. Дастёр ўз оёқлари билан ҳозир у нозир.

Меҳмонни очиқ чеҳра билан қарши олдим. Йигит огоҳлантирмасдан тўғри бостириб келганидан хижолатда эди. Деразаларга парда тутилгани учун меҳмонхонам нимқоронғи эди. Негадир пардаларни очтирмади, электр чироқни ҳам ёқмаслигимни сўради.

— Янганг билан болаларни бугун қишлоққа жўнатдим. Ишонасанми, йўқми, вокзалда сен ҳақингда гаплашгандик. Ўқишга ҳужжат топширса, уйга қараб ўтирарди, яхши бола эди, деб сени мақтагандик. Мана, келибсан, яхши бўлибди...

— Раҳмат, — синиқ жилмайди йигит. — Мен ўқиш ташвишида эмас, бошқа иш билан юрибман.

— Бошқа иш билан юрибман дейсанми? Ишга ўтмоқчимисан?

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Йўқ, ҳалиги... — дея Файбулла дастурхон четини ўйнади. (У кўзимга нафақат гамгин, бир оз касалманд ҳам кўринди.)

— Мазанг йўққа ўхшаяпти. Дўхтирга келдингми?

— Тўғрисини айтсам, бир йигитни ахтариб юрибман, ака. Бизнинг Ғозтепага борганди. Битта-иккита ишларда тескари бўлиб қолгандик. Унда ҳеч қандай қасдим йўқ. Фақат... Тошкентда нима иш қилаётганини билмоқчиман.

— Чойдан ич. Нима экан дебман-а!

Файбулла ўйга толиб ўтирди-да, сўнг бирдан ўрнидан туриб, бурчакка борди.

— Сизга оддий туюлдими? — деди у. — Бу оддий воқеамас...

— Нимани гапиряпсан ўзи? Тинчликми? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Сизга гапириб бермасам, мени тушунмайсиз.

— Хўп, гапириб бер, тушунай.

— Қишлоғимизнинг номи Ғозтепа эканига қизиққандингиз. Қабристон четидаги Қоронғи чорбоғ ҳақида эса мақола ёзмоқчи эдингиз.

— Мақола эмас, ҳикоями, қиссами.

— Умуман олганда, Тошкентга Қоронғи чорбоғ иши бўйича келдим. Бир бошидан гапириб берман, битта шарт — тирик эканман, мендан эшитганингизни ҳеч кимга айтмайсиз.

— Ҳеч кимга айтмайман, ёзаман, холос.

— Ёзмайсиз!

— Кейинчалик ёзаман. Исминг ўзгаради, жой ҳам. Воқеалар ижодий лабораторияда қайнатилади, синтез қилинади, ўзинг ҳам танимайдиган даражага келтирилади. Агар менга барини тўкиб-солишни ўйламаганингда эди, уйимга келиб, бу ҳақда оғиз очмасдинг.

— Уйингизга келишимнинг сабаби битта эмас.

— Бошқа борадиган жойинг йўқлигини ҳам сабаб деб ҳисоблаяпсан. Сирли воқеалар журналида ишлашим — бу ҳам бир туртки. Қани, ўтир! Ҳарҳолда, махфий сирларни бурчакдан бақириб сўзлаб бермассан?

Файбулла деворга суяниб, бошини чангаллади.

— Ҳаёт ўткинчи эканини одам ўз ақлини таниганидан бери билади, — деб гап бошлади у. — Тўрт-беш ёшларимда бобом ва момом олдинмакетин вафот этишди. Одам ўлиши, жаноза, тобут... барини кўрдим. Мактабда ўқиб юрган кезларим айрим қариндошларим, таниган-билганларим ҳаётдан кўз юмди. Одам умр ўткинчи эканини болалигидан билади, тириклар ёши белгиланмаган илоҳий навбат билан кетаётганини кўради, аммо худди ўлмайдигандек яшайди. Бир кун келиб бари ўзгаради... Ўзимни ғалати сезяпман. Гўёки мен мен эмас...

— Сенга бир нима бўлганини бекорга айтмадим.

— Қоронғи чорбоғ деган жой ҳақида гапириб берганимда, қизиқиб қолгандингиз. Болалигимизда мевасидан ўғирлаб еганмиз, чўзмакамалакка шох синдирганмиз, мол-қолга ўт ўрганмиз... Бехосият жой эканини ҳам айтганманми?

— Бехосият эмас, қўрқинчли жой дегандинг. Айрим довюрак болаларгина бемалол ўтиб-қайтиб юришаркан.

— Сизда Қоронғи чорбоғ ҳақида оз-моз тасаввур бор экан. Энди бу ёғини эшитинг. Бизнинг қишлоқда ўғил болалар мактабга борганидан бошлаб синфларга ажратилади...

— Албатта.

— Ўрта мактабнинг «а», «б» синфларини назарда тутмаяпман. Бола мактабга борганидан кейин ижтимоий синфларга ажратилади. Ҳаммамиз би-

ровларнинг фикрларига итдай эргашувчилармиз, синфларга ажралишимиз жуда осон.

— Худди бойлар ва камбағаллар, қоралар ва зодагонлар дегандек-а?

— Маънавий синфларга, ака. Мен ўқиган синф тўрт-бешта бузгунчи боланинг қўлида эди. Шулар бизнинг маънавиятимизни белгилаб беришди, жамият ёки ўқитувчилар эмас. Кимки уларнинг йўриғига юрмаса, болалардан ажратиб қўйишарди. Одам яккаланиб қоларди, ҳеч ким гапирмай қўярди. «Фалончини ажратиб ташлашибди» дейишлари шармандалик эди. Ажратиб юборилган болани кичик синфлар тўдалашиб калтаклашарди, қизлар мазах қилишарди. Ота-онаси, акалари, қариндошларининг ўғиллари ҳеч қандай ёрдам беролмасди. Болаларнинг ўз дунёси бўлиб, ўз давлати, ўз ёзилмаган қонунлари ҳукм суларди. Йиллар ўтган сайин биз ўша бузгунчи болаларнинг шахсиятига айлана бошладик. Мен ичишга, чекишга, тўйларда муштлашишга, бир тўда бўлиб туманимиз марказига бориб, безорилик қилишга ўргандим. Жўраларим «Ғайби зўр йигит» деб мақташарди. Шу мақтовни қўлдан бой бермаслик учун ҳам тиришардим. Қаердаки ишқал бўлса, менинг овозим ҳамманикидан баландроқ чиқарди. Кичкиналигимдан курашчи боламан. Жонимни жабборга бериб солишардим, муштлашардим, рақибимни йиқитиб, тавбасига таянтирардим. Аммо ўғирлик қилмаганман, ака. Биздан — ўн тўртта боладан бирорта ўқимишли одам чиқмади. Ҳаммамиз туғма «иккичи» эмасдик, шунчаки синфимизга «лойиқ» йигит бўлишга интилдик. На ота-онанинг орзусини, на келажагимизни ўйладик. Умуман олганда, ота-оналаримиз ҳам қойиллатиб орзу қилишмаган.

— Қишда келганингда сени меҳнатқаш, тартиб-

интизомли йигит деб ўйлагандим. Айниқса, дарров уй ишларига ёрдамлашганинг, меҳмонман деб қараб ўтирмаганинг ёққанди.

— Яхши муҳитда яхшиман, ёмон муҳитда ёмонман. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, уйимда доим мўмин-қобил бола бўлганман. Отам ёки онам кўчадаги безориликларимни эшитиб койишса, ичиб келганимнинг эртасига бақир-чақир қилишса, ердан кўз узмай ўтираверардим. Бирор марта гап қайтармаганман. Сиз журналист эмас, ароқхўр, нашаванд бўлганингизда, менга нуқсингиз тез урарди. Худога шукр, ҳалол инсон экансиз. Дангасароқлигингизга қарамай, қишда меҳнаткашлигим юзага чиқишига ундов бердингиз. Ҳозир буларнинг бари аксинча эди. У ерда эшакдек ишлаб, ҳузур-ҳаловат тополмайди киши. Муҳит кулади, муҳит четга чиқариб қўяди. Бошқалар нима қилса, шундан андаза олганлар «эл қатори» яшаб ўтади. Биласизми, қўлимга китоб ушлаганим учун ҳалигача устимдан кулишади. Университетга ҳужжат топширмаганимни энди тушунгандирсиз?

— Фаройиб экансан! Ўз фикринг йўқми?

— Муҳитдан чиқиб кетиш айтишгагина осон.

— Агар шундай бўлса, менимча, синфни бошқараётган янада катта куч бор. Тўртта мишиқи безори жамиятни ўзгартиролмайди. Ақлли, ҳушли йигит эканинг кўриниб турибди, муҳитга қуллигинг қизиқ.

— Ҳа, янада катта куч бор. Ҳаммамиз ўша кучнинг таъсиридамиз. Мактабни битирсак ҳам бу кучнинг таъсиридан қутулолмадик.

— Унинг номи — онгсизлик.

— Бизни онгсиз деяпсизми?

— Жа «онгсиз» деб ҳақорат қилмоқчи эмасман, — дедим меҳмоннинг кўнглини оғритишдан қочиб.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ҳеч ким ўз ақли билан яшамаслигидан жаҳлим чиқяпти, холос. Мен аъло баҳоларга ўқийман, сизларга қўшилиб дарбадарлик қилмайман, келажакда касб эгаллашим керак деган бирорта мард бола чиқмадими?

— Йўқ, бизда етмиш беш ёшли чоллар ҳам сўкиниб гапиради, ичади, сигарет чекади, беҳаё латифаларни гапириб кулади, ўтган-кетган хотинларни гийбат қилади. Фақат бир йигит... фақат у қобиқни ёриб чиққан.

— Ана, бўларкан-ку. Ким у?

— Кенжи.

— Кенжи? Лақабми бу?

— Исмининг бузилган шакли. У бизнинг қишлоқдан эмасди, бошқа жойдан келган. Исми Кенжақул эди. Мендан уч ёш катта. Лақабни Кенжи эканини яқинда эшитдим, шу вақтгача Кенжақул ёки Кенжа дердик. Бир вақтлар, адашмасам, олтинчи синфдалигида қишлоғимиздаги Тоштемир деган одамни келиб яшаганиди, мактабимизда олти ойча ўқиб кетганиди. Ўшанда ота-онаси вафот этиб, етим бўлиб қолган экан. Мендан катта бўлишига қарамай, «ака» демасдим, сенлаб гапирардим. Ҳозир болалари аввалдан бегоналарни калтаклаган, ҳақоратлаган. Менда ҳам шундай кайфият устун эди. Қизиғи, шу Кенжақул сиз айтгандек ўз ақлига қулоқ соладиган ягона бола бўлиб чиқди. Афсус, у кўп яшамади.

— Ўлдими?

— Бизнинг қишлоқда кўп яшамади. Ўзининг қишлоғидаги қариндоши, адашмасам, амакиси олиб кетди. Тоғаси оталиққа олса, Кенжақулнинг ҳовли-жойини сотиб юборади деган. Ҳақиқатан Тоштемир ака пулпараст, фойдакаш, қасамхўр одам эди. Кенжақул ҳам анойи эмасди. Қайсарлиги билан

алоҳида ажралиб турарди. Уни кимдир ўз фикрига кўндириб, оғдириб олиши жуда қийин эди.

— Масалан...

— Масалан, у Тоштемир аканикида яшай бошлагач, мактабимизга ўқишга келди. Синфидаги Берди, Мўтти, Тариқ лақабли болалар ҳаммани бошқарарди. Уларнинг чизган чизиқларидан чиқишнинг охири вой эди. Айтишларича, Кенжақул синфга кириб келиб, ўқитувчи кўрсатган партага ўтирган ва китобдафтарини чиқариб, топшириқларини ёзган. Дарс тайёрлашга ишқибоз янги бола синфдаги бирорта ўғил бола тугул, қизларга ҳам ёқмаган. Бунинг устига Кенжақул биринчи танаффусдаёқ Мўттининг башарасини бузган. Мўттининг «Бугундан бошлаб сенинг лақабинг Митти бўлади, иккимиз Ҳасан-Ҳусанга айланиб, битта онани, масалан, сенинг онангни эмган ҳисобланамиз» деган гапи урушни келтириб чиқарган. Бўлмаса болалар Кенжақулни синфнинг «шеф»лари билан таништиришган, бирорта бола билан ади-бади айтишишнинг оқибати янги бола учун ниҳоятда ёмонлигини ҳам тушунтиришган.

— Юраги катта экан-да.

— Бу ёғини эшитинг. Дарслар тугаб, ҳамма уйига қайтаётганида, Тариқ билан Берди «Янги болани сой бўйига, Қоронғи чорбоғ олдига олиб тушамиз, Мўтти ўчини олади» деб эълон қилди. Биз — кичик синфлар ҳам муштлашиш ҳақида дарров эшитдик. Болалар худди оломондек, оломондан ҳам баттари ёввойи қабиладек Кенжақулни ўраб, сой бўйига етаклаб кетишди. Менинг юрагимда раҳм яширинганди, ўшанда бечора Кенжақулга роса ичим ачишган. Бироқ начора. Бегона қишлоқдаги бегона мактабга келган болани овлоқ жойда ҳеч ким орзу қилмайдиган қисмат кутарди. Ёнига яқинлашиб, «Кенжақул, қочиб кетсанг-чи», деб шивирладим.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Бироқ бола мағрур эди, ҳеч қаёққа қочмади. Уни шу тобда ҳеч ким қутқаролмасди.

— Ўзидан бошқа, — дедим мен.

Ғайбулла бош силкиди.

— Тўғри айтдингиз, ака, — деди бўғиқ овозда, — янги боланинг жонига ўзидан бошқа ҳеч ким оро киролмасди. Ота-онаси ўлиб кетган, мактаб директори ва ўқитувчилар беҳабар, Тоштемир тоғаси ишда. Бу қишлоқда боланинг дўсти ҳам йўқ, адолатли ҳакамлик қиладиган холис одам ҳам. Битта йўли — йиғлаб ёлвориш, кечирим сўраш, Мўттининг дўппослашига ўзини қўйиб бериш, ота-онаси вафот этиб, етим бўлиб қолганини айтиб, Ғозтепа сардорларида раҳм-шафқат уйғотиш. Ҳарҳолда, мен ва бир неча бола шундай ўйладик, пичирлашиб фикрларимизни айтдик.

«Мўтти, бу ифлос етимча билан яккама-якка чиқасан, — деди Берди. — Қўрқма, биз бормиз. Агар шундан енгилсанг, отимни бошқа қўяман».

Кенжи енгини шимариш баҳонасида боядан бери бошини эгиб миқ этмаётганди. Ҳамма «қўрққанидан дами ичидан чиқмай қолди, бугун роса калтак ейди» деб ўйлаётганди. Бироқ у Бердига қараб, деди:

«Тилиннга кўп эрк бераркансан! Билиб қўй, бу югурдагинг мактабда тегишини олди, навбат сенга. Кел, яхшиси, иккимиз эркакчасига солишамиз. Ким ўзини йигитман деса, яккама-якка олишаётганларга халақит бермайди. Келишдикми?»

Синфдошлари «Бердига гап қайтардингми?» деб унга галалашиб ташланишди. Кенжи довриаб қолмасдан етти-саккиз чоғли болага қарши ёлғиз курашди. Агар уни йиқитиб олишса, тамом эди, шунинг учун Кенжакул яқинлашганини тепиб-уриб, кўзларини кўкартириб, бурунларини қонатиб, ортга чекина-чекина Қоронғи чорбоғнинг чириган ихота

тўсиғига тақалиб қолди. Берди чоғиб келиб тепган эди, Кенжақул шох-шаббани синдириб, чорбоғнинг одам оёғи тегмаган тизза бўйи ўт-ўланлари орасига йиқилди.

Болалар Бердининг зарбасидан завқланиб баб-баравар қийқириб юборишди, аммо Кенжи ўрнидан туриб, ўзини ҳимоя қилишга шайланди.

«Гапим таъсир қилмади, эркак эмас экансанлар», — деди у фозтепаликларга.

Синган тўсиқдан Бердининг якка ўзи ўтди. Ўтган заҳоти Кенжи унга қоплондай отилиб, бўйнидан қайириб йиқитди-да, чап қўли билан босиб туриб, ўнг қўлда кетма-кет ўнтача зарба туширди. Бундай жангни фақат кинода кўрган болалар тахтадек қотиб қолишди. Тариқ тўсиқдан ошмоқчи эди, Кенжи қаддини ростлаб, қўлини бигиз қилди.

«Тариқ, сен аралашма! — деди ҳансираб. — Йигитчасига олишмоқчи эдиларинг, нега бундай қиялсанлар? Наҳотки, Фозтепа қишлоғидаги ҳамма болалар хотинчалиш?! Ҳар ким ўзи айтган гапи учун жавоб бериши керак-ку! Йигитмисанлар? Йигитча иш қилинглар!»

Шундан сўнг Кенжи ҳаммамизга мурожаат қилди:

«Болалар! Мен ўзимга ишонаман! Сизлар ҳам ўзларингга ишонинглар! Ким ҳозир галалашиб менга ташланган бўлса кечирдим! Орамиз очиқ! Бугун дарсда китоб ўқиганим учун мени ёмон кўриб қолдиларинг! Раҳматли онамни ҳақорат қилишди! Билиб қўйинглар! Бундан кейин ҳам китоб ўқийман! Ҳар куни дарсга келаман! Онасига тил теккизганларга эса ҳеч ким мулойим гапирмайди! Агар бегоналигим учун урмоқчи бўлсаларинг, қаттиқ янглишасанлар! Бу қишлоқ менинг тоға юртим! Мабодо мени бегона деб ҳисоблаймиз десаларинг, майли, розиман! Фақат бир нарсани унутманглар! У ҳолда мен учун сизлар

Азамат ҚОРЖОВОВ

ҳам бегона бўласизлар! Ҳар бирингни биттама-битта ушлаб, мана шу Қоронғи чорбоққа олиб кириб сўяман! Шунда биласизлар ота-онаси ўлган болани ҳақорат қилиш қандайлигини! Шунга йигитчасига келишамизми? Қани, ким рози?»

Бирортамиздан садо чиқмади. Кенжи юзи қонга беланган Бердини жойидан турғизиб, Тариқнинг ёнига суяб келди. Тариқ Кенжига индамади, бошқалар ҳам шаштидан тушишди. Кенжи секин-аста ортига чекиниб, Қоронғи чорбоғга кириб, кўздан ғойиб бўлди. Янги боланинг тап тортмасдан Қоронғи чорбоққа кириб, нариги томонидан — қабристондан чиқиб кетиши бизни лол қолдирди.

Йиллар ўтди, ака, бир неча ой аввал Кенжақул яна қишлоғимизда пайдо бўлди. Тоштемир ака «жиан гўрковга шогирдликка келибди» деганида, ҳайрон қолдим.

— Қишлоқда гўрковликни касб қилиб ишлайдиганлар борми? Мисол учун, бизда марҳумнинг қариндошлари гўрковлик қилишади, ҳеч ким доимий касб қилмаган. Шогирдлик анъанаси ҳам йўқ.

— Биздаям шундай, ака, — деди Ғайбулла. — Ҳар доим ўзи кўнгилли бўлиб гўрковлик қиладиган Маҳмуд ака деган киши қабр қазишда марҳумларнинг қариндошларига бош-қош бўларди. Унга дафн маросимидан, хайрия тушумларидан пул ажратишарди. Кенжи келиб, у ҳам норасмий гўрковга айланди.

— Айтгандай, йигитнинг лақаби нега Кенжи? Менга кимнидир эслатяпти, радиодан эшитдимми...

— Лақаби Кенжи эканини яқинда Тоштемир ака гапи орасида айтиб ўтганди, унгача лақабини билмасдик. Мактабни битириб Тошкентга ишга кетганида, у ёқдагилар «Кенжи» деб от қўйишганмиш.

— Шаҳарда ишлаб юрган йигитнинг бегона

қишлоққа келиб, гўрковликни ўрганишга аҳд қилгани ғайритабиий эмасми? Ўзини тутиши қанақа эди?

— Ҳардамхаёлга ўхшаб қолганди. Бир қарашда Кенжақулни танимадим. Соқоли олинмаган, хиёл букчайган, эски кийимдаги бу йигит мактаб чоғидаги мағрур болага ўхшамасди. Чап оёғини сезилар-сезилмас оқсаб босарди. Ўз фикрида мардларча собит қолган бола келажакда ўқимишли одам бўлиб чиқмаганидан ичимда «эҳ, аттанг» дедим. Балки уни бирор сектага кирган диний фанат деб ўйлаётгандирсиз? Кенжақул мактабимизда ўқиб кетган пайтларида ҳам худога ишонмаган, яқинда келганида ҳам ўша-ўша — даҳрий эди.

— Ажабо! Даҳрий гўрков!

— Ўзи гўрковлик қиламан демаган. Тоштемир ака шунақа бир қизиққон, ҳовлиқма феълли киши. Кенжи баҳорда уникага келиб, уйда яшаб туришни сўраган, нима иш бўлса, қилишини айтган. Тоштемир аканинг қурилиш ишларига, деҳқончилигига қарашган. Кенжи бу ишларни ёқтирмай, уқувсизлик билан қилганми, Тоштемир ака ниманидир ўйлаганми, ишқилиб гўрковга шогирдликни гапирди-ю, кўп ўтмай Кенжи бошқа бир одам туфайли ростдан гўрковга шогирд бўлиб қолди.

— Тошкентда нима иш қилган?

— Уч йил нима иш қилганидан бехабармиз.

— Ҳозтепада у билан боғлиқ қандай воқеа бўлди? Менимча, Кенжи билан боғлиқ қандайдир воқеани гапирмоқчисан?

— Асосий воқеага ўтай, ака. Муқаддас деган синфдошимни яхши кўрардим. Кўпчилик қатори мен ҳам қишлоғимиз яқинидаги лицейга ўқишга ўтдим, бошқача айтганда, мактаб биносидан лицей

биносига кўчдик. Муқаддас қишлоғимиз тугул, бутун туманда Аҳмадқуловлар деб донг таратган сулоланинг қизи, аниқроғи, Аҳмадқулов деган мансабдор бойнинг невараси эди. Аҳмадқулов қора кўзойнак тақиб, атир буруқситиб, оқ шим, оқ кўйлақда, шляпада юрадиган етмиш ёшлардаги кеккайган бир олифта чол эди. У туман ҳокимиятида ишлаган, сут заводида, кейинчалик вино заводида директор бўлган, нефть базасини бошқарган. Бир ўғил, уч қизи бор. Фарзандлари бирор каромат кўрсатмаган. Аҳмадқулов нафақага чиқиб, бизнинг Ғозтепа қишлоғимиздаги данғиллама ҳовлисида қарилик гаштини сураётганди. Қишлоқнинг каттасиям, оқсоқолиям шу эди. Аҳмадқуловнинг яккаю ягона ўғли, яъни Муқаддаснинг отаси ювош, кўнгилчан, элга аралашмайдиган киши бўлиб, ҳалиги данғиллама ҳовлида турарди. Муқаддас худди шу ерда туғилиб ўсди. Уни отаси эмас, бобоси тарбиялади. Қайси касбни танлашини, кимга турмушга чиқишини Аҳмадқуловнинг шахсан ўзи белгилаши кундай равшан эди. Мен кимман? Оддий тракторчининг ўғли. Отам ҳалигача ичади, улфатбозлик қилади, топиш-тутишимизнинг тайини йўқ. Охирги пайтларда тракторимиз ҳам қўлдан кетган. Аҳмадқулов отамни бир тийинга олмайди, ёқтирмайди, ҳамқишлоқ бўлгани учун тўй-маъракада рўпара келса, шунчаки қўл бериб кўришади, холос. Кўчада ижирғангандек икки қадам наридан ўтади. Айтганимдек, мен аслида ёмон бўлмасам-да, ташқаридан қараганда синфнинг энг бемаза болаларидан эдим. Кўчадаги юриш-туришимдан, оилавий аҳволимдан, етти пуштимдан Аҳмадқулов жуда яхши хабардор эди. Қолаверса, Муқаддас лицейни тамомлагандан ўқишга кириши, ўзи каби ўқимишли, келажаги порлоқ, нуфузли оила фарзандига турмушга чиқиши, бу пайтда, бизнинг

оила тўй қилишга қурби етиши у ёқда турсин, режага ҳам киритмаган бўлиши олдиндан маълум эди. Бироқ Муқаддасдан кўнгил узиш осон дейсизми? Унинг ҳусну малоҳатда тенгсизлиги, хушчақчақ ва шўхлиги, ҳаммага ёқадиган ширинсўзлиги бошқа қизларда учрамасди. Аҳмадқуловнинг невараси экани харидорларини ўн чандон кўпайтирганди. Ошиқларининг орасида ҳар хил йигитлар учрарди...

— Кенжи уни севиб қолдимми?

Ғайбулла «шошилманг» деган маънода бош чайқади.

— Муқаддас санъатга қизиқарди. Мактаб саҳнасида кўшиқ куйларди, интермедияларда роль ўйнарди, кичик синфларга режиссёрлик қиларди. Лицейга ўтганида ҳам фаол эди. Аҳмадқуловга унинг санъатга қизиқиши заррача ёқмасди. Муқаддасни ҳуқуқшунослик институтига ўқишга жойлаштирмоқчи эди. Аҳмадқуловнинг хаёлида ишлар кўнгилдагидек кетаётгандек кўринса-да, вазият бобо ўйлагандан анча бошқача эди. Муқаддас сеvimли бобосининг эрка қизи десам янглишмаганимдек, «дунёқараш» жиҳатидан ҳам давомчиси эди. «Дунёқараш» деб кўштирноқ ичида айтяпман, ака, яъни ишқий саргузаштларни назарда тутяпман.

— Қанақа ишқий саргузаштлар?

— Оддий севги қиссалари. Бундай қиссалар Муқаддасда кўп бўлган.

— Кўп бўлган? Наҳотки, сен бир неча йигит билан севишган капалакдек беқарор қизни ёқтирардинг?

— Мени айблманг, ака, кўнгилга буюриш айтишгагина осон. Муқаддас ҳам жа энгилтак эмасди, кулиб, ҳазиллашиб ёки сичқон-мушук ўйнаб, ошиқларини оро йўлда ташлаб кетаверарди. Мен унинг «буш қолишини» кутардим. Бир гал «Шундай юришинг тўғрими?» деб сўраганимда,

Азамат ҚОРЖОВОВ

у «Сен ҳам мени ёқтирасан, шуни унутмаки, бирортанг қўлимни ушлолмайсан», деб катта кетган. Бобосининг хотинларга суюги йўқ бўлган дейишади. Яқин йилларгача Аҳмадқулов кўп шайтоний амаллар қилган. Муқаддас эса бешинчи синфда ўқиб юрганимиздаёқ ўғил болалар билан хат ёзишган. Бегона болаларни кўрса, қилиқ чиқариб қолиши аввал-бошдан менга ёқмасди, бобосининг қони тортади-да. Кенжи келмасдан сал аввал Муқаддаснинг навбатдаги ошиғи майдонга чиқди. У лицейда ўқийдиган пастки маҳаллалик Тўрабек исмли йигит эди. Иккиси Тўрабекнинг машинасида кечқурун туман марказидаги павильонда музқаймоқ ейишга кетаётганларида, автоҳалокатга учраб, йигит воқеа жойида тил тортмай ўлди. «Машинада Аҳмадқуловнинг невараси – Муқаддас ҳам бўлган экан, бетинг қурсин уятсиз қиз Тўрабекнинг машинасида нима қилиб юрган экан?» деган гапсўз ҳаммаёққа тарқаб кетди. Буни эшитгач, мен ҳам Муқаддасдан нафратланганга ўхшаш ёмон туйғуларни туйдим, аммо ҳар галгидек ёмон кўриш тезда тарқади. Аксинча, энди йўл очилиб, менинг тақдирим Муқаддасга боғланадигандек туюлди. Аҳмадқуловнинг ҳам кайфияти бузилди, ғам босди. Келгусида Муқаддас ўқишни битириб, эрга тегаётганида, кимсан Аҳмадқуловнинг невараси деган олий рутбага эга бўларди. Энди-чи? «Йигитининг машинасида аллақаяққа кетаётганида, аварияга учраб, йигити ўлган қизми?» дейишлари муқаррар. Тўрабекнинг дафн маросимида ҳамма иштирок этди. Аҳмадқулов ҳам муллалар ва бошқа катталар билан қабристонга борди. Мен одамлар орасида эдим. Қарасак, ер қаттиқ, қабр қазувчилар лаҳад деворини тўлиқ тайёрлаб улгуришмабди.

«Нега бўлмадиларинг? Майит кутиб қолсинми?!»
— дўқ урди Аҳмадқулов.

«Қабристоннинг бу четидан чўқиртош чиқишини билмагандик, раис бова», — дея ўзини оқлади Маҳмуд гўрков.

«Билишларинг керак эди! — газаб отига минди Аҳмадқулов. Кейин янги қабрдан сал нарироқдан бир учи чиқиб турган кўҳна қабртошга кўзи тушди. — Анави нима?»

«Урушдан кейин биз томонларга асирлар келиб ишлаганда, ўлганларни шу ерга кўмишган, — деди гўрков. — Кўп эмас, битта асосий қабр бор».

«Сендан яхши биламан, Маҳмуд! Асирлар қабри сал нарида, анави янтоқзорда эди-ку! Қандай қилиб бу ёққа келиб қолди?»

«Қабрлар силжимаиди, раис бова, — деди Маҳмуд ака, — биз силжиб боряпмиз, ҳар йили қанчадан-қанча одам ўляпти. Номаълум аскарларга қўшилиб кетамиз».

Шу пайт янги лаҳад ичидан уст-боши чангга беланган Кенжақул чиқиб, қабр тайёрлигини айтди.

«Ким бу бола?» — сўради Аҳмадқулов тажанг кайфиятда.

«Тоштемирнинг жияни, — жавоб берди гўрков. — Шу полвон бўлмаганида, майитнинг жойи минг бақирсангиз ҳам тайёр бўлмасди. Ёмон тиришқоқ экан».

Ўликни дафн этишди. Аҳмадқулов неварасининг номига доғ туширган ҳовлиқма яхшироқ дафн этилганига ишонч ҳосил қилмоқчидек дўппайган қабрга охириги марта синчков назар ташлагач, оломонга эргашаркан, деди:

«Бугундан кейин Тоштемирнинг жияни гўрковлик қилсин. Маҳмуд, эшитяпсанми? Унга ҳам пул аж-ратинглар!»

Азамат ҚОРЖОВОВ

«Қоронғи чорбоғни ҳам топширинг, раис бова, — кесатди гўрков. — Яхшилаб обод қилиб, ўртада сизларга супа ҳам қуриб беради, пенсионерлар чиқиб, чой-пой ичасизлар».

Одамлар кулиб юборишдан ўзларини зўрга тийишди. Ахир, Қоронғи чорбоғнинг чакалакзорида эшакни ўтлатишга ҳам ирим қилишарди-да.

«Қоронғи чорбоғ сенга ўхшаган чўпчакчилар учун ёмон жой, аслида у ер уйингдаги боғ каби оддий дарахтзор, — деди Аҳмадқулов. — Қўлларингдан келса, обод қилинглар, бориб чой ичайлик. Қани ҳалиги бола?»

Одамлар дарҳол Кенжини рўпара қилишди.

«Отинг нима?» — сўради Аҳмадқулов.

Кенжақул исмини айтган эди, Аҳмадқулов қардан эканини, нега Ҳозтепага келиб яшаётганини суриштирди.

«Ота-онам ўтиб кетишган, яқин қариндошларимдан бу ерда Тоштемир тоғам бор... Шунга... Тоштемир тоғамнинг уйида яшаб, ул-бул ишларига қарашсам деб келувдим...»

«Сенбоп ишлар кўп, шулардан бири Қоронғи чорбоғ, — деди Аҳмадқулов. — Бизнинг одамлар сал хурофотпараст. Боғни обод қил, ўғлим! Ҳойнаҳой, Тоштемир тоғангдан Қоронғи чорбоғ ҳақида авваллари эшитгансан. Мана, келиб кўрдинг. Нимаси хосиятсиз? Ишлайсанми?»

«Тоғамдан сўраб кўрай-чи, бова».

«Майли, сўра. Битта гапимни унутма: ҳеч ким менинг гапимни икки қилмаган! Яна шуни тушунки, Қоронғи чорбоғнинг қаровсиз қолганининг ўзи хосиятсизлик, гап унинг қанақа жой эканида эмас. Дарахтларни эккан одамни яхши танирдим. Қабристоннинг этагидаги жарлик билан сойнинг ўртаси узоқдан хунук кўринади, шу ерни боғ қиламан,

деганди. Ҳақиқатан, сойнинг нариги ёғидан қара! Тепалик қишлоқ қабристонини, пастлик жаннатдай боғ. Бу боғ сойга туташиб кетади. Ажойиб манзара эмасми?»

Кенжи бош силкиди.

Халқ қабристондан чиқди. Аҳмадқуловнинг Қоронғи чорбоғ билан зиғирча қизиқмаслиги илгаридан маълум эди, эндиликда қиладиган иши қолмагани ёинки ҳукмдорлик иллатими, унинг диққат-эътибори қабристоннинг қаровсиз боғига қаратилган эди...

Файбулла ҳикоя қилишдан тўхтаб, ҳаво етишмаётгандек ёқасини хиёл очиб, бўйнини ишқади. Мен унинг соғлигидан ҳамон хавотирда эдим. Шундай эса-да, Кенжи ва Қоронғи чорбоғ воқеасига ҳам қизиқиш уйғонганди.

— У Қоронғи чорбоғни гуллатдими? — сўрадим мен.

— Ҳеч ким кутмаган ишларни қилди, — деб жавоб берди Файбулла оғир уҳ тортиб...

III

Ўша куни — Ҳасан газчи чақирган дамда Кенжи ўттиз чақиримча йўл босиб, Тошкентга келиб, анҳор бўйидаги ошхонанинг айвонида ўтирганида, газчи шундай деган эди:

— Менинг қаерлик эканимни билмайсан, укам. Тошкентлик, фарғоналик, жиззахлик... эмасман. Қон жиҳатдан тугул, географик жиҳатдан ҳам метисман. Томиримнинг бир учи сизлар томонга — нафақат вилоятларингга, балки туманингларга бориб тақалади. Беҳазил гап, Кенжи, бирор манфаат умидида гапирмаяпман. Угам дарёси бўйидан қайтаётган улфатларинг сенинг йўқолиб қолганингни айтиб ҳиринглашганида, қаерлик эканингни гаплари орасида айтиб ўтишган. Она юртимдан, яъни

Азамат ҚОРЖОВОВ

она томонимдан экан-ку, деган хаёл лип этиб ўтгач, ўзим сени ахтариб топдим ва дарёнинг нариги томонидаги тош устида ухлаб ётганинг ҳолингда учратдим. Йиллар ўтди, сени яна суриштирдим ва улкан кашфиётга дуч келдим. Буни қара, сен Ғозтепа қишлоғига бориб тураркансан, тоғангникида яшаган экансан. Менга айнан у ерларга борган одам керак эди, ўша ҳожатбарор шахс ўзинг бўлиб чиқдинг. Қўлингни бер, укам! Эркакчасига қўл ташлашайлик! Ўйлайманки, менинг таклифимни рад этмайсан. Боя айтганимдек, хоҳласанг уйланасан, хоҳламасанг йўқ. Муҳими, катта мукофотни қўлга киритасан.

— Мақсадга етиб келдингиз, очиқ гапиринг, — деди Кенжи қовоқ уйиб.

— Сен бола романтик эмассан, ҳатто Худога ҳам ишонмайсан, — Ҳасан газчи яна гапни айлантираётганга ўхшаса-да, мақсадга дарров кўчди: — Мен тескарингман, шунинг учун неча-неча йиллардан бери қасос ололмаётган одамим билан ҳисобкитоб қилмоқчиман. Унинг исми Рауф, фамилияси Аҳмадқулов. Эски корчалон, эски амалдор, эски тулки. Ҳозир Ғозтепа қишлоғида яшайди, авваллари асосий қароргоҳи туман марказида эди. Изидан сени қўймоқчиман.

— Тескарим экансиз, Худога ишонаркансиз, нима керак сизга ўч-пўч? Бунинг устига ўтмишда қолган ғалва экан. Минг йил олдинги муаммоларни кўтаргунча, ёшингизни яшаб, ошингизни ошаймайсизми?

— Маслаҳат берма, Кенжи, хафалашиб қоламиз. Аҳмадқулов ёлғиз синглимни йўлдан урган. Синглим ўз жонига қасд қилганидан кейин ота-онамининг соғлиги ёмонлашган. Лаънати Аҳмадқулов жуда пулдор эди, қаерга қўлини чўзса етарди, тепада танишлари сон-мингта. Вазият чигаллашганида,

босди-босди қилиш учун синглимга Тошкентдан уй олиб бериб, иш ҳам топиб берган.

– Кейин-чи?

– Синглим Тошкентда бир кун ҳам яшолмади, ўзини ўлдирди. Уйи ўттиз йилдан бери ҳали ҳам турибди. Бир хонали галерейка. Ўша уйни хизмат ҳаққингга бераман. Хоҳласанг яша, хоҳласанг сотиб юбор. Кўряпсан, бугун синглим ҳам йўқ, ота-онам ҳам. Яқинда хотиним вафот этди. Бу дунёда ёлғиз қолдим. Тўғри, қизларим бор. Бири Озарбайжонда, иккинчиси Россияда. Улар ўзларига тўқ. Ҳозирги уч хонали уйим мендан кейин қизларимга қолади. Анави уйни эса... пул кераклигида минг марта сотиб юбормоқчи бўлганман, қизиғи, нимадир сабаб бўлиб, ҳеч сотолмаганман. Нотариусга борамиз, уйни гаровга қўйиб, сендан йигирма минг доллар қарз олганимни расмийлаштирамиз. Бу – уй сенга ўтди дегани. Шартим, Аҳмадқуловнинг қизини... узр, қизи дебман, неварасини олиб қочасан ва уйланасан. Бизни чақириб, кичикроқ тўй қиласан. Тўй харажати ҳам мендан.

– Қасос шуми? – кулди Кенжи.

– Кулма, бола! Сен томондан бир йигит қўлимда ишлаб кетган, – олдинга энгашди газчи. – Бир ой аввал тўйига айтди, одатда узоқларга бормасдим, бу сафар бордим. Баҳонада Аҳмадқулов ҳақида маълумотларни қўлга киритдим. Неча йиллардан бери юрагимни ўртаб келаётган, айниқса, ёлғиз қолганимдан сўнг кечаю кундуз тинчлик бермаётган ишни амалга оширишга тақдир сигнал бергандек туюлди. У неварасига жуда суяниб қолибди. Ай-тишларича, невараси соҳибжамол қиз, бу йил мактабни, аниқроғи, қишлоғидаги лицейни тамомлаб, юристликка ўқимоқчи. «Қасос шуми?» деб устимдан куляпсан. Мен ҳам устингдан кулайми?

Азамат ҚОРЖОВОВ

Сенинг ўша қизга уйланишинг — энг катта қасос! Аҳмадқуловнинг бундай бахтсизликни татигандан кўра ўлгани яхши.

— Менга нима қипти?

— Сенгами? — Ҳасан газчи ўқрайди. — Сенга, укам, кўп нарса қилган... — Сигаретидан олиб, Кенжидан кўз узмасдан олов ёқди. — Турган-туришинг Аҳмадқуловни пичоқсиз сўяди. Кўлингда ҳунаринг йўқ, ўғрилар билан ошнасан, аллақанақа бузуқхоналарда кўшмачи ва фоҳишаларни кўриқлайсан, официантликни ҳам эпполмагансан, ота-онанг вафот этиб кетган, майли, жойлари жаннатда бўлишсин, сенда тузукроқ қариндош-уруғ ҳам қаҳат. Аҳмадқуловнинг назарида, кўча боласисан. Сенга ўхшаганларни куёвлик тугул, боғига қоровулликка олишдан ҳам ҳазар қилади. Буни қараки, сен унга куёв бўласан, қуда томонда мени учратади, ҳа, шунақа, тақдирдан қочиб қутулолмайди.

— Ҳамма ҳазар қиладиган одам эканман-да, а? — заҳарханда кулди Кенжи.

— Мен учун ҳақиқий йигитсан, Аҳмадқулов ва унга ўхшаган оқсуяк зодагонлар учун эса пастсан. Мен айтмасам ҳам, шундай кибрли калтафаҳмларнинг қизларига ёки невараларига уйланиб, жойига ўтиргизиб қўйиш керак эди. Милицияга бериб қаматиб юборади, деб кўрқма. Тошкентга олиб келиб, уйингни кўрсатасан, ўзингга бундоқ қараб юрсанг, келишган йигитсан, севгидан алла айтиб, қалбини эритасан. Аҳмадқулов чиранганига қарамай невараси судга бермаса, сен билан Тошкентда яшашни истаса, милиция нима дейди? Урмагансан, ўлдирмагансан, зўрламагансан, гўёки қиз билан севишиб қолиб, бирга қочиб келгансан.

— «Боғига қоровулликка олишдан ҳам ҳазар қилади» деганингизга, анави... Қоронғи чорбоғни

сўрамоқчийдим. Буларга қабристон билан Қоронғи чорбоғнинг нима алоқаси бор?

Ҳасан газчи стулига баҳузур ястланиб, тутун пуфлади.

— Жин-пин, арвоҳ-парвоҳга ишонмайсан, — сигарет кулини қоқди Ҳасан газчи. — Демак, гўристондан, хосиятсиз боғдан — ҳеч балодан қўрқмайсан. Шуни хоҳлаяпманки, қизни дабдурустдан ўғирлаб кетма, тоғангникида маълум муддат яшаб, қишлоқни ўрган, иложини топиб, қабристонда ишла, қишлоқ аҳлига гўрков бўлиб танил.

— Гўрков бўлиб танил? — афтини бужмайтирди Кенжи.

— Масалан, тоғангга Қоронғи чорбоғни обод қиламан, де. Кўнмаса ҳам ишга киришиб кет. Қоронғи чорбоғ, қабристон — булар битта жой. Худога ишонмайсан, улар эса ишонишади ва... Қоронғи чорбоғдан даҳшатга тушишади. Сен уларнинг назарида галатироқ йигит бўлишингни хоҳлаяпман. Нима десам экан... бўладию одамлар ирим қиладиган жой! Шундай жойда бемалол ишла! Одамлар сени соғ эмас деб ўйласин!

— Нега?

— Қўшимча эффект.

— Қанақа қўшимча эффект?

— Аҳмадқулов севимли невараси гўрковга, Қоронғи чорбоғ қоровулига, ҳеч кими йўқ йигитга турмушга чиқаётганини эшитсин! Ўғри эканингни...

— Ўғри эмасман.

— Ўғри эмассан! Суҳбатлашаётганимиздан бери уларнинг кўзи билан кўряпман, укажоним! Нафақат ўғрисан, уйдан чиқиб кетиб, бузуқхоналарда тунаб юрган бангисан! Аҳмадқуловнинг қон босими ошиб, тил тортмай ўлади. Қизнинг кўнглини ол, қиз сенга

Азамат ҚОРЖОВОВ

турмушга чиқишни истаса, қонун бир тола тукингга ҳам тегинмайди. Қалай?

— Яна ўша гап!..

— Шошма! Охирги беш-олти йил ичида неварасига қаттиқ боғланиб қолган, деяпман-ку! Неварасининг ташвишидан бошқа иши қолмаган. Кампири оламдан ўтган, фарзандларидан зериккан. Умр бўйи топган обрўйининг ҳам, бойлигининг ҳам — барчасининг ҳузур-ҳаловати шу невара қиз тимсолида мужассам. Бежиз сенга катта пул тикяпманми?! Эски «Жигули»-да юрсам юрай, мақсадим амалга ошсин! Ёмон қасос эмас, қизни ўлдирмаяпман, нашага ўргатмаяпман, шунчаки сенга олиб беряпман. Тарихда биринчи марта Аҳмадқуловнинг эмас, менинг айтганим бўлсин, илтимос, Кенжижон.

Жимлик чўкди.

— Фақат шуми? — қия назар ташлади Кенжи.

— Фақат шу, — деди Ҳасан газчи қўл узатиб. — Уйланасанми? Беш ташла!

— Уйлансам, невараси менинг оиламга айланади-да, ака. Кейин бу ёғи қандоқ бўлади?

— Албатта оилангга айланади. Бу ёғи қандай бўлади.

— Айтмоқчиманки, уйланганимдан сўнг неварасига нисбатан душманчилигингиз тугаши керак. Акс ҳолда, ака... Балки ўйинлар бошланмасидан аввал... шу ерда режангизни тўхтатганимиз маъқулмикан? Шунда ака-укачилигимиз тинчгина сақланиб қолади, қон тўкилмайди.

— Вой-вў-ў, бир қиз учун мени ўлдиришинг мумкинми?

— Бир қиз учун эмас, оилам учун.

— Кенжи, — деди Ҳасан газчи унсиз кулиб олгач, — Аҳмадқуловнинг қиз неварасида ҳозир ҳам хусуматим йўқ. Эҳтимол, сен билан бахтли бўлар.

Мен учун муҳими, Аҳмадқулов деган каззоб, хотинбознинг руҳан эзилиши! Агар ёвуз бўлганим-да эди, неварасининг бошига қора кунларни солардим. У ўғирланади, бинойидек йигит томонидан. Ахир, Аҳмадқуловнинг асабига тегадиган кўча боласи ҳисоблансанг-да, бундоқ олиб қараганда, бошқалардан кам жойинг йўқ-ку! Хуллас, йигирма минг АҚШ доллари ишладинг. Табриклайман! Буюрсин! Менга синглимнинг уйи керак эмасди. Шу уйни сен оляпсан ва... синглимнинг эрта сўнган умри учун бир малъун билан ҳисоб-китоб қиляпсан.

Шусиз ҳам Кенжи рангсиз ҳаётдан зериккан эди. Киндик қони тўкилган ота қишлоғига борса, амакилари ўз ташвишлари билан банд, Фозтепага борса, Тоштемир тоғаси рўзғор қайғусига ботган, ҳеч ким бошини силамайди. Кенжи ўзи аллақачонлардан бери одамлардан меҳр кутмай қўйганди. Қишлоқдан чиқиб кетиб, кўчада овунди, ортидан биров суриштириб келмади. Аксинча, Кенжи қишлоққа борганида, «мана, шаҳарда ишлаб пул топяпти, бизнинг ўғилларга ҳам иш изла, Кенжақул», дейишди. Бирортасига иш суриштиради, қора ва кир ҳаётига яқинлаштиради...

— Яна нималар?

— У ёққа манави пўрим кийимларда борма, — деди газчи Кенжининг эғнидаги ярашиқли гулдор кўйлакка имо қилиб. — Аҳмадқуловнинг кўпроқ эзилишини хоҳлайман. Худди томи кетган, бечорасифат, оқсоқ, соқоли олинмаган, тушкун йигит бўлиб бор.

Кенжи кулмоқчидек тараддудланди-ю бу гал кулмади. Ҳасан газчи келишувни ифодалаш учун яна қўл чўзди.

— Бахтингни берсин, Кенжи... Айтгандай, фамилиянг нимаиди?

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Ойнақулов, — дея газчининг қўлини қисди Кенжи. — Қарз бераётганингизда паспортимни кўрасиз.

— ...Кенжи Ойна! — хитоб қилди Ҳасан газчи. — Хафа бўлма-ку-я, зўр номинг бор-да! Ҳаммасидан ҳам Фозтепага юбориладиган одам бўлиб чиққанингдан хурсандман. Сенга битта уй тугул, боримни беришга тайёрман. Фақат эпла, ука, эпла! Шу баҳонада омадинг чопиб, ҳам уйли, ҳам хотинли бўлиб қоласан. Тагин хунук қиёфада юр, деганимни кўнглингга олма. Қиз сенинг аслида қандайлигининг билсинча севсин. Бошқаларнинг фикрига қараб иш тутиш Аҳмадқуловнинг иши, сенинг эмас. Олдиндан айтаманки, сенга оломоннинг фикри бир тийин! Аҳмадқулов аслида синглимни ёқтирмаган, шунчаки ҳамкасблари мақтайвергач, кўпчиликнинг орзусидаги гулни ўйинчоқ қилишни хоҳлаган, холос. Эндиликда кўпчилик ёқтирмаган йигит — Кенжи унга куёвтура бўлади.

IV

Менга Қоронғи чорбоғ билан боғлиқ воқеаларни ҳикоя қилаётган Файбулланнинг ранг-қути ўчган эди. Унинг касал эканига шак-шубҳа қилмай қўйдим. Бироқ чой ичишни ҳам истамай, Кенжи ва Қоронғи чорбоғ воқеасини ҳикоя қилишда давом этди:

— Тўрабекнинг автоҳалокатда ўлишидан сўнг Муқаддас бирдан ўзгариб қолди, ака. Жароҳатлари битиб, ўқишга чиққанида, иккинчи қават йўлагида рўпара келдим. Шифохонада ётмай, уйида даволанди. Аҳмадқулов бирорта синфдошини касал кўргани уйига яқинлаштирмади, гўё гап-сўз кўпаймаслиги учун ваҳимакашларга қарши шу тариқа чора кўрганди. Муқаддас бир ойча бурун «Ошхона» деб номланган интермедияни лицей саҳнасига қўйиш

ташвишида менга официант ролини ўйнашни илтимос қилганида, рад этгандим.

«Тузалиб қолдингми? — деб ҳол сўрадим ва ярасини тирнамаслик учун дарҳол гапни бурдим: — Официант ролини ким ўйнайдиган бўлди? Шарифми?»

«Йўқ, у эмас», — деди Муқаддас ёнимда тўхтамасдан ўтаркан.

«Унда ким?» — ортидан эргашдим.

«Файбулла, кўрмаяпсанми, ўқишга бугун чиқдим, «официант»ни энди топаман. Ҳозир сўрама ўшани».

У автоҳалокат ва Тўрабекнинг ўлими мавзусида ҳеч ким билан гаплашмади. Ўқитувчилар ҳам юрак ютиб ҳеч вақо сўрамади. Худдики Муқаддас ҳалокат иштирокчиси бўлмаган, одам ўлмаган, жароҳат олмаган.

Бироқ...

Дарс тугаб, одатдагидек уйга пиёда жўнадик. Лицей қишлоқ марказидан бир ярим чақиримча нарида эди. Мактаб каби лицейнинг йўли ҳам Қоронғи чорбоғ яқинидан ўтарди. Қабристонга кўзи тушган айрим қизлар юзларига мунг тортиб, Муқаддасга қараб-қараб қўйишса, айримлари пичирлашиб, ғийбатлашиб келаверишди.

Бир пайт чорбоғга элтувчи пастга энган сўқмоқда Кенжининг қораси кўринди. У тепага — асфальт йўл томон чиқиб келарди. Май қуёши қиздираётган эсада, энги узун бахмал кўйлак, қалин кепка кийган, ишчилар қўлқопида эди.

Йўлга чиққач, мени имлаб чақирди.

«Ҳа?» — дедим ёнига бориб.

«Отинг Файбулламиди?» — деди тупроқ юқи ўр-нашган қўлқопини ечиб.

«Адашмадинг».

«Тўрабек деган йигитнинг жанозаси куни келувдинг, танидим. Биз аввал ҳам учрашганмиз.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Эслайсанми, олтинчи синфимда мактабларингда ярим йил ўқиб кетгандим. Тоштемир аканинг жияниман. Қоронғи чорбоғ этагида синфдошларим билан жанжаллашганимда, менга қочиб кетишни маслаҳат бергандинг».

«Танидим. Узр, гапинг бўлса, тезроқ айт, кетишим керак».

Кенжи ўткир нигоҳини қадаганида, кўзларида ғайритабий ўт шуълаланди. Бунини бировга таърифлаб бериш мушкул. Англадимки, унинг вужудида турқ-тароватига зид ҳолда қандайдир номаълум куч яширин эди.

Дарвоқе...

«Муқаддас қайси бири?» — деб қизларга қаради у.

«Нима қиласан?»

«Лаҳадни мен кавладим, ўша куни кўрдинг, — деди Кенжи юзимга бир қарич масофада яқинлашаркан. — Охирги бўлиб мен чиқдим... Муқаддас керак. Қайси бири?»

«Сен қазиган бўлсанг, шунга... нима бўпти?.. Муқаддасга қандай дахли бор?» — дедиму ичимга титроқ кирди.

«Лаҳадда нима кўрганимни Муқаддасга айтишим керак. Сендан қайси бири деб учинчи марта сўраяпман. Анавими?»

Кенжи нигоҳлари-ла Муқаддасни беҳато топди. Мен Муқаддасга етиб, ёш гўрков чақираётганини айтдим.

«Ким ўзи у? Гўрков деяпсанми, Файбулла?» — пешонасини тириштирди Муқаддас.

«Қабристон билан Қоронғи чорбоққа қоровуллик қилаётган янги йигит... Тоштемир аканинг жияни... Тўрабекнинг жойини шу бола қазиган...»

Муқаддас ўпкасини тўлдириб нафас ютди-ю, бир

зум жим қолди. Хавотир инган кўзлари гоҳ менга, гоҳ Кенжига боқарди.

«Нима гап, Муқаддас?» – тўхташди қизлар.

«Сизлар кетаверинглар... Файбулла, юр-чи!» – дея Муқаддас мен билан бирга Кенжининг олдига келди.

Гўрков оёқ мускуллари тортишиб қолгандек икки қадамни зўрға ташлаб, букилган қаддини кўтарди. У бизга боққанида, нигоҳида ҳамон совуқлик уфурарди.

«Сен нарироққа бор, – буюрди Кенжи менга. – Муқаддасга айтар гапим сенга тааллуқлимас».

«Айтавер, шу ерда тураман», – дедим унга.

«Мард бўл, ука, – гижинди Кенжи. – Жуда кўп чайналаркансан. Бу синглимизда муҳим гапим бор десам, сен қулоқ солмоқчисан».

«Гапиринг... Бирга эшитамиз», – Муқаддаснинг лаблари қимтилди.

Кенжи унга сизлаб мурожаат этди:

«Синглим, қабр қандай қазилишини биласизми?»

Муқаддас иккимиз ҳайрон бўлиб, бир-биримизга қарадик.

«Нега мендан қабр қазилишини сўраяпсиз?» – деди Муқаддас.

«Илтимос, саволимга жавоб беринг, бу – муҳим».

«Интернетда расмига кўзим тушувди, – деб жавоб берди Муқаддас. – Кинолардагидек ҳандаққа ўхшамайди, бир ёнида махсус хонаси бўлади».

«Тўғри, аввал чуқур кавланади, кейин ўнг томон девори ўйилиб, уя қазилади, майит шу уяга, яъни лаҳадга қўйилади. Тўрабекнинг лаҳадини кавлашда қишлоғингиз гўрковларининг кучи етмай қолди, чунки тупроқ таги чўқиртош экан. Майитни олиб келишаётганига кўзим тушиб, маҳтал бўлмасин деб, ўзим лаҳадга тушдим-да, ишни охирига етказдим».

Муқаддаснинг кўзлари пирпираб, аччиқ ютинди.

«Бу гапларни нега менга айтяпсиз?»

Азамат ҚОРЖОВОВ

«У ердан чиқаётганимда, қабр деворида «М» ҳарфини кўрдим», — деди Кенжи.

Ичим шув этди. Тамом! Муқаддас ҳозир чинқириб йиғлаб юборади.

Йўқ...

Муқаддас йиғламади. Пешонасини қашиб, асфальт йўлдан кўз узмай, бир нафас ўйга толди. Кенжи қассоб молга қараган каби унга тикилиб қолганди. Мен жим эдим. Бу йигитнинг қаршисида шижоатим йўқолиб, ювош тортганимга тушунолмасдим.

Муқаддас кетмади, йиғламади ҳам.

«Қабр деворидаги «М» менманми?»

«Сизни танимасам, нима учун «ўша сизсиз» дейман? Ҳайрон қолганим, «М» ҳарфини ким ёзди? Лаҳаддан охирги бўлиб мен чиққанман. Аниқ биламанки, ҳеч ким ёзмади. Қабр деворига ёзув ёзиб, ўйин қилишмайди. Майитни қабрга қўювчилар девордаги ёзувга эътибор беришмади. Мен ҳам айтмадим. Шовшувни ёқтирмайман. Бунинг устига бобонгиз «Ким бу бола?» деб тергаб қолди, чалғидим».

«Шу гапларингизнинг эвазига нима қилишим керак?»

«Ҳеч нарса қилмайсиз. Бобонгиз менинг ишимдан қониқиб, Маҳмуд акага ёрдамчилик қилишимни айтди. Анави чорбоғни ё обод қил, ё қурит, деди. Ишга киришганимга беш кундан ошди. Беш кундан бери қишлоқларингиз гўрковиман. Қоронғи чорбоғнинг боғбони энди менман».

«Хўш?»

«Кеча Қоронғи чорбоғнинг чакалакзорини то-залаётиб, ҳув анави садақайрағоч тагида ўтириб, кўзим илинди, — деб Кенжи пастликдаги қаровсиз боғнинг ўртасида дарахтга ишора қилди. — Шу кунгача шарпа, жин, арвоҳларга — ҳеч бирига ишонмасдим. Мактабда ўқиб юрган давримда отам, онам

вафот этиб кетишган. Уларнинг қаерлардадир рух шаклида тирик эканига ишончим йўқ эди... Синглим, тушимда сизни кўрдим... «М» ҳарфининг сирини тушда аён бўлди...»

Муқаддаснинг ранги ўчди. Менга кўз қирини ташлаб:

«Ғайбулла, сал нарига бориб турасанми?» — деди заиф товушда.

Ака, мен улардан узоқлашдим. Қолган гаплари эшитилмади...

Ғайбулла ҳикоя қилишдан тўхтаб, дераза ёнига сурилди. Пардани суриб, пастга — мавземизнинг энг ширин таомлари пишириладиган ошхоналарга боқди.

— Қорин қалай? — дегандим, у пардани ёпиб, яна бурчакка юрди.

— Қоронғи чорбоғ воқеасига қизиқмаяпсизми? — кўзлари йилтиллади Ғайбулланинг.

— Қизиқяпман. Назаримда, сен қийналяпсан.

— Ҳа, кўп қийналдим. Уша куни сал нарига бориб, Муқаддасни кутдим. Кенжи ва Муқаддас гаплашаётганларида ёқимсиз шамол эди. Асфальт устига ўрнашган чангни ҳавога кўтариб, юзимга урди. Биздан бошқа ҳеч ким қолмади. Ҳатто қушлар ҳам ғойиб бўлганди. Қишлоқнинг шифер томларига, тилсиз теракларга, ҳувиллаган кўчаларга, олисдаги қўнғир тоғларга назар ташладим. Нигоҳим тириклар сафидан ўчиб, бир уюм тупроққа айланган одамлар шаҳри — гўристонга, ундан эса пастликдаги қуюқ дарахтзорга — Қоронғи чорбоғга қадалди. Улим қошимиз ва қовоғимиз орасида эди. Ким қанча яшашини билмайди, у ёқда не кечмишлар бошига тушишини ҳам...

Муқаддас ва Кенжида нигоҳимни тўхтатдим. Улар қимир этмай гаплашишарди. Муқаддаснинг

Азамат ҚОРЖОВОВ

этаги шамолда ҳилпиради. Кенжи ҳайкалдек қотиб, киприги-да қилт этмай сўзлади, сўзлади, ахийри Муқаддас пешонасига тушган сочини сидириб, унга нимадир деб жавоб берди, Кенжи бош ирғади.

Юрагим эзилиб, қишлоққа юзимни бурдим ва бир дақиқача гарангсиб турдим.

«Кетдикми?» — деди Муқаддас.

Кенжи сўқмоқдан эниб кетганди чоғи, кўринмасди.

«Нима дейди? «М» ҳарфи ростдан сен экансанми?»

«Қўй, гапирма! Бировларгаям айтиб юрма! — деди Муқаддас қадамини тезлатиб. — Муҳими, уни кўндирдим».

«Нимага кўндирдинг?»

«Саҳнага чиқиб, официант ролини ўйнайди».

Ҳамма гапни кутсам-да, буниси хаёлимга келмаганди, ниҳоятда ажабланиб:

«Шу йигит-а?» — деб юбордим.

«Унга нима қилибди? — Муқаддас ҳайронлигини яширмади. — Ролга мос. Худди шунақа йигит официант бўлиб, патнис кўтариб киради».

«Қанақасига?»

«Ғайбулла, ўзинг ўйнамадинг, кўп саволлар бераверма. У менга қабристон ҳақида гапирди, мен театр ҳақида. Йигит бечора умр бўйи санъат нималигини билмай келяпти. Гўрковликдан бўш вақтида бир роль ўйнасин».

«Буни ҳазм қилиш қийин».

«Ҳечам қийинмас. У уч йил шаҳарда юриб, театрни кўрмаган. Демак, дунёқарашида касаллик бор. Аммо даволаш мумкин».

«Қишлоқ қабристонининг қоровули лицейга келиб, саҳнада роль ўйнаши ғалати-ку, Муқаддас!»

«Сендек фикрласам, дунёда ғалати нарсанинг ўзи йўқ. Ер шарининг ҳеч нимага таянмай, муаллақ тургани ғалати эмасми? Яшаётганимиз-

чи? Гапираётганимиз, айниқса, кўраётганимиз-чи?! Юмалоқ, ялтироқ аъзомиз, яъни кўзимиз мияга тасвирни узатади! Бўлиши мумкинми? Сендек фикрласак, гўштга ўхшаш тўқиманинг тасвирни акс эттириши асло мумкинмас!..»

«Бўлди, гапирмадим! Гўрков келиб, қўшиқ айтсин, куйласин, брек-дансга тушсин! Муҳими, сен соғ-саломат бўлсанг бас».

Муқаддас сумкасини елкасига қулайроқ қўндирди. Шу кундан бошлаб у ва Кенжи ўртасида биз тушунмайдиган ришта пайдо бўлган эди.

Ҳақиқатан, орадан кўп ўтмай, гуруҳимиз қизлари «Ошхона» интермедиясини намойиш этгани лицей саҳнасига чиқишди. Официант ролини гўрков ижро этишини саноқли одамларгина билишарди.

Буни қарангки, Аҳмадқулов ҳам лицейга келиб, фаоллар залига ташриф буюрган ва қўлларини чалиштириб, орқадаги ўриндиқларнинг бирини эгаллаганди. Чол бурунгидан-да замонавий кийинган, оқ шим, эгнида қизил гулли енги калта испанча кўйлак, бошида ковбойлар шляпаси, оғзида сақич, ҳатто бўйнида кумуш занжир ярақларди. Янада кеккайиб ўтиришидан англадимки, арман коньягидан отиб олган. Муқаддаснинг айтишича, бобоси ҳали-ҳануз қимматбаҳо ичимликлар ичади ва кайфи борлигида ана шундай учига чиққан олифтага айланади.

«Бованг...» — дедим Муқаддасга.

«Хўкизим туққан йили саратонда қор ёққанди», — дея Муқаддас ҳам ҳайратини яширолмади.

«Ошхона» интермедиясида Муқаддас камбағал, шўх қиз, қўшни қишлоқлик Нозим деган қилтириқ йигит сохта ошиқ ролини ўйнарди. Нозим Муқаддасни бойнинг қизи деган гумонда хушомад устига хушомад уради. Иккисига хизмат қилаётган

Азамат ҚОРЖОВОВ

официант йигит (Кенжи) энсасини қотиради, чунки у қизнинг қўшниси бўлиб, баридан бохабар ва энг муҳими, соҳибжамолда кўнгли бор эди. Қиз официантга «индамай қўя қолинг» деган маънода ишора қилишдан чарчамайди. Бу роллар мисолида бойликка ўчлик, субутсизлик, ёлғончилик, номардлик ҳажв остига олиниши керак эди. Ниҳоят, қиз барча ҳақиқатни сохта ошиққа рўй-рост айтади, сохта ошиқ ундан ошкора юз ўгириб кетаётганида, официант чидаёлмайди ва Нозимни битта қолдирмай овқат ейишга мажбурлайди. «Севгинг сохта бўлса бордир, аммо бу овқатлар ҳақиқий, уларни исроф этмаслик керак», дейди официант.

Ҳа, сценарий бўйича бари шундай эди.

Зал чироқлари ўчирилди. Парда кўтарилиб, мўъжаз тамадихона намоён бўлди. Муқаддас ва Нозим ошиқ-мошиқлардек етаклашиб чиқишганида, зални масхаромуз қийқириқлар, ҳуштаклар бўрони тутди. Гўёки томошабинлар маймун, чўчқа ва дайди итлар эдилар.

Йигит ва қиз ўқишга ўтиш, касб эгаллаш, ҳаётдан ўз ўрнини топиш ҳақида ҳазил-ҳузулга йўғрилган, аммо аччиқ ҳақиқатга тўйдирилган мавзуда суҳбатлашишди. Ҳартугул, дақиқа ўтмай шовқин-сурон тинди. Саҳнада ўзларини кўраётган томошабинларнинг тутуруқсизлик ҳукм сураётган онг-шуурлари уйғониб, секин-аста жимиб қолишди. Нозим қандай бўлмасин тезроқ машина олишни, бировнинг пули ёрдамида ўқишга ўтишни, бой хонадон қизига уйланиб, қайнотасининг кўмагида мансабга ўтиришни коса тагида нимкоса қилиб гапирарди. Лицейда ўқиш ҳам, аввало, обрў учун эди. Қиз эса ростгўйлик ва муҳаббатни истарди.

Оқ кўйлак, қора шим, капалакнусха бўйинбоғ

таққан официант — Кенжи саҳнага патнис кўтариб чиққанида, залга оғир жимлик чўккан эди. Кутилмаганда гўрковни кўрган томошабинлар шивирлаша бошлашди. Мен Аҳмадқуловга ўгирилдим. Аҳмадқулов шоша-пиша кўзойнагини тақиб, қовоқ уйганча тикилиб қолди. Бу пайтда сохта ошиқ «сизнинг барча бой қариндошларингиз ҳақида эшитганман» деб бошқа бир қиз билан адаштириб, Муқаддасга хушомад уришнинг авж нуқтасига чиққанди.

Кенжи уларга букчаймасдан ва оқсоқланмасдан яқинлашди.

«Нима буюрадилар?» — сўради у ҳеч ким кутмаган назокат ва сиполик билан.

Муқаддас ва Нозим бир зум анграйиб қолишди.

«Биринчига юрак», — деди Нозим.

«Сизга-чи? — дея дафтарчасига ёзаётган он Кенжи қизга қаради. — Сизга ҳам юракми?»

«Йўқ, ҳасип!» — хитоб қилди Муқаддас.

Сценарий бўйича Кенжи «Насиб!» деб бақиршиш ўрнига ним кулимсиради ва:

«Қичқириш шарт эмас, яхши қиз, — деди майин оҳангда. — Шусиз ҳам нимани ёқтиришингизни билман. Бақироқ қизларга ва бақироқ йигитларга ачинаман, холос».

«Йўғ-е! Бундай гап... йўқ эди-ку?» — кифт учирди Муқаддас.

«Сиз фақат олдиндан белгилаб қўйилган гапларни айтасизми? Бу ер томошагоҳ эмас, ҳаёт деб ўйланг. Сизни танидим, лицейда ўқийсиз, ақлли, истеъдодли қизсиз! Ошхонамизга манави қалбсиз йигит билан кириб, гап талашиб ўтирибсиз! Нега? Йигитларга қўшилиб қизлар ҳам майдалашиб кетяптими?»

«Официантмисиз, официантлигингизни қилинг!»

Азамат ҚОРЖОВОВ

– Муқаддаснинг жини қўзиди. – Балки гўрковман ҳам дерсиз?!»

«Муҳими, муҳаббат гўркови эмасман».

«Муҳаббат? – кўзларини ола-кула қилди Муқаддас. – Вой, бу кишимни қаранглар! Менга муҳаббатдан лоф уряпти! Келиб-келиб официантга турмушга чиқаманми? – қиз Нозимни туртди. – Бирор нарса десанг-чи!»

«Ҳм-м... Ростдан гўрковга ўхшаркан», – деди Нозим масхарабозларча лаб буриб.

Гарангсиган зал гуриллаб кулиб юборди.

«Биринчидан, муҳаббатдан лоф урмадим, – деди Кенжи. – Иккинчидан, турмушга чиқишни таклиф этмадим. Мана, ошиғингиз ёнингизда. У бўлмаса бошқаси. «Маде ин номардлик». Менимча, ҳаммангиз битта заводдан, аниқроғи, битта мактабдан чиққансизлар. Мардлик сифати ёшларингизга ҳам, кексаларингизга ҳам етишмайди. Бу ошхонага бугун ишга ўтдим, аслида молхонага ўтсам бўларкан. Қулоқларим ва кўзлари панд бермаган бўлса, моллар айримлардан кўра сипороқ».

«Сизнинг... томингиз кетмаганми мабодо?» – ғазабланди Муқаддас.

«Кимнинг томи кетган? Ошхонамизга келиб, бир ёлғончи билан учрашиб, сиз ҳам ёлғон қўшиб, томоша кўрсатяпсиз. Қачон ҳақиқатни гапиришга, юракка қулоқ солиб яшашга, ён-атрофингизда муттаҳамлар эмас, мардлар кўпайишига эришасиз? Кечирасиз, мен бошқача ҳаётни қабул қилолмайман, шунинг учун ҳайронлигимдан гапиряпман».

«Боринг! Юрак билан ҳасипни келтиринг!» – чийиллоқ овозда буюрди Нозим.

Кенжи яна ним кулимсиради. Интермедия шу тахлит бошиданоқ сценарийдан чиқиб кетди. Сценарияда Кенжи сохта ошиқнинг шунчаки ёқасидан бўғиши

ёзилганди, бироқ ёқадан бўғиш билан кифояланмай, бир қўлда даст кўтариб Нозимнинг оёғини полдан узди. Залдаги оломон қаҳқаҳ отиб кулди.

«Мультфильм бўларди, — деди Кенжи дона-дона қилиб, — «Соҳибжамол ва махлуқ» деган! Кўрган бўлсанг, махлуқнинг ичида тавбасига таянган софдил йигит яшайди. Мен ҳам махлуқман. Ҳаммангнинг кўзингга жирканч кўринсам-да, ичимда шаҳзодаман...»

«Махлуқжон, уни қўйворинг», — ялинди Муқаддас ролга киришиб, қўлларини кўксига жуфтларкан.

«Қўйвораман, чунки мен... гўрков эмасман, у эса майит эмас, — деб Кенжи Нозимни полга туширди. (Сохта ошиқ парда ортига жуфтакни ростлаб қолди.) — Қайтмас дунёга эмас, қайтар дунёга қўйвордим. Тавба қилишга унда имконият бор».

«Сиз ҳам тавба қилинг. Бекор махлуққа айланмаганингиз кўриниб турибди».

«Махлуқ тугул, одам ҳам эмасдим. Сизни бир кўришда севиб қолдим узимни ўзим танидим, гуноҳларимга тавба қилдим, ҳа, шу ердаёқ тавба қилдим. Мактабингизда ўқиганман, қишлоғингизнинг сувини ичганман. Хуллас, бекорд йигитлардан воз кечинг, сизга улар эмас, мен уйланаман, олис тоғлар ортидаги қасримга бирга кетамиз...»

Ортимга ўгирилганимда Аҳмадқулов иситмаси чиққандек хўмрайиб ўтирарди.

«Бойлигимга учма, махлуқжон!» — деди Муқаддас куйиб-пишиб.

«Нималар деяпсиз, бойлигингиз умуман керакмас, — қўл силтади Кенжи, — шаън-шавкатингиз ҳам! Одам одамлиги билан қимматлидир. Қолаверса, сизда бойлик йўқ. Чунки вақт шамоли учуриб кетадиган бировларнинг чангини бойлигим дейиш хато. Энг

Азамат ҚОРЖОВОВ

катта бойлик — соф туйғулар. Кир туйғуларнинг охири балчиқ!»

«Соф туйғулар деганда нимани тушунасиз?»

«Ҳозиргина айтдим, соф туйғулар деганда бойликни тушунаман», — деб жавоб берди Кенжи.

«Унда нега оддий официант бўлиб юрибсиз?»

«Унда нега ёлғончи йигитлар билан учрашиб юрибсиз?»

«Менинг хоҳишим-иродам билан сизнинг касбингиз не чоғлик алоқадор?»

«Официантликми? Пулини тўлаган ноз-неъма-тингизни мен дастурхонингизга келтириб бераман. На пулини тўлаганман, на пиширганман. Энди тушунгандирсиз, яхши қиз?»

«Йўқ, ҳеч вақони тушунмадим».

«Гўрков деб ҳам гумон қилдингиз. Тасаввур қилинг, мен гўрковман. Гўрков ҳам дафн этиладиган майитни на туғдирган, на ўлдирган...»

«Вой-й... мавзуни ўзгартиринг! Барибир тушунмадим. Фалсафангизнинг маъноси нима ўзи?»

«Маъноси шуки, «Нега мен официантман?» деган гапни «Нега мен одамман?» деб тушуниш ва ҳар ким ҳаётда ўз ўрнига худди шоҳлар тахтга эгалик қилгани каби эга эканини унутмаслик! Чунки одам бўлиш бахт! Биз ит, чўчқа, маймун эмас, айнан одаммиз!»

Ҳазил-мазах тариқасида намойиш этилган интермедия ўқувчи йигит-қизлар ва муаллимларни ҳажв қилиш ўрнига бошқа томонга бурилиб кетган эди. Гўрков менинг ўрнимга саҳнага чиқди. Ҳеч қачон дамани сездирмайдиган гапларимни айтаётганди. Ахир, бу гаплар юрагим тагидаги гафлат сандиғида ётарди-да. Кенжининг ҳар бир гапи, ҳар бир қилиғи меники эди. Бошқалар ҳайрон қолаётган бўлса-да, зигирча ҳайратланмаётгандим. Шундай гашим келдики, ўз-ўзимдан ижирганиб, кўнглим айниди.

Кенжи олтинчи синфдалигида Фозтепа қобигини ёриб ташлаганди, ҳозир ҳам қолипларни синдирди.

Томоша тугади. Актёрлар парда ортига ўтиб кўздан йўқолишди, саҳнага қўшиқчи қизлар чиқишди. Сценарийни бузгани учун Муқаддас Кенжига нималар деганини эшитмадим, аммо назаримда у гўрковдан хафа эмасди.

Аҳмадқулов бирор тескари гап айтса керак, деб пойладим. Залдан чиқаётганида, бобога атайин яқинлашдим.

«Муқаддасни бир дақиқага чақир», — деди чол.

Неварасини зудлик билан айтиб келдим.

«Қизим, анави гўрков қани? — қошларини чимирди Аҳмадқулов. — Роль ўйнашга сен кўндирдингми?»

«Ҳа, мен, бобожон. У кетди. Ишлари кўп экан».

«Нега бундай қилдинг? Қон босими ошиб, ўлиб қолсин деяпсанми?! Ўзи шу театрингга мутлақо қаршиман. Бўш вақтинг бўлса, репетиторларингга бор! Ёзда имтиҳонларинг! Гўрковни официант ролига мажбурлабсан! Шу ҳам ишми?!»

«Мажбурлаганим йўқ, таклиф этдим...»

«Кимлигимни яхши билади, шунга йўқ деёлмаган. Йўқ деёлмасликка мажбурлаш бу!»

«Бобо-о-в, нега доим шунақа ўйлайсиз-а? У бошқача йигит! Сизни деб келмади, ахир...»

«Бас! Уйга борганда гаплашамиз!»

Аҳмадқулов йўлак охиридаги эшикка шошилди. Уф тортган Муқаддас менга деди:

«Интермедия қандай чиқди? Ёмонмас-а?»

Соф ҳисларга чўмилган пок гапларимни яна айтолмадим. Йиллар мобайнида ёмонларнинг кучи билан ичимда қурилган қафас панжаралари анча мустаҳкам эди ва инсофимни озод этишни истамасди.

«Б... бўлади... лекин гўрков...» — деб чайналдим.

Муқаддас ақл ўргатишимга зор эмасди. Бурилди-ю

Азамат ҚОРЖОВОВ

кийимхонага жўнади. Ўша куни Муқаддасга севги изҳор қилиб, келгусида уйланиш ҳақида айтишга азм этдим. Оилавий шароитим, Аҳмадқуловнинг шартлари, ўқишга ўтиш-ўтмаслигим, касб-ҳунарим — булар ҳақиқатан муҳитнинг сохта қомусидаги қаллобларнинг бандлари эди. Мен қафасни синдираман, ҳеч кимга таассуб солмай, юрагимдаги инсонни майдонга чиқараман.

Афсуски...

Эртасига — якшанба куни, туш чоғи Муқаддас овқат солинган тугунчак кўтариб Қоронғи чорбоққа борибди. Кенжи розтепаликларнинг ота-боболари ётган гўристонда ишлаётганидан бери қишлоқдаги айрим инсофли хонадонлар навбати билан овқат чиқараётганди. Бу навбатда Аҳмадқуловнинг хонадони йўқ эди. Ичимга чўғ тушди. Муқаддас ўла қолса ҳам қабристонга овқат олиб бормас эди, ҳатто бобоси мажбурласа ҳам. Нега у ўзгариб қолди? Наҳотки, қизлар Кенжига ўхшаганларни ёқтиради?

Сешанба куни эди. Лицейдан келиб, уйда бир соатча у ёқдан бу ёққа юрдим. Тўрабекнинг ўлими менга йўл очган эди. Отимни қамчиламасам, кейин пушаймон ейман. Қачонгача Муқаддас менинг тенгим эмас деб яшайман? Кенжи бу ерда ортиқча, ҳа, ортиқча. Мен турганда Аҳмадқуловга шу Кенжи куёв бўладими?

Ҳар эҳтимолга қарши қайрилма пичоғимни чўнтакка солдим. Велосипедимни миниб, Қоронғи чорбоғ сари жўнадим. Муқаддас кимникилигини дадил гапирадиган фурсат келгандек эди. Бир кўнглим Кенжининг унга бефарқлигига ишонарди. Балки саҳнадаги гапларни Муқаддас ўргатгандир ва бизни — ҳиссиз йигитларни уйқудан уйғотмоқчидир...

Велосипедни қабристон симтўрига суяб, дарвозадан кирдим. Кенжи йўлакларни тозалаб, қабр-

лар атрофидаги янтоқлару шувоқларни чоғиб, саранжомлаганди.

Қабристон ўртасидаги йўлдан юрилса, дўнгликка чиқиларди. Дўнглик усти ярим гектарча текис майдон бўлиб, дўнглик атрофи қабрларга тўлғач, эндиликда майитлар шу майдонга дафн этилаётганди. Майдон этагидан нариги ёққа — сой томонга тушилари. Худди шу ердан Қоронғи чорбоғ бошланарди. Кенжи Қоронғи чорбоғда эмас, шу майдонда ўралашаётганини боя лицейдан қайтаётиб кўргандим. Атрофга аланглаб, Тўрабекнинг қабридан сал нарида мук тушиб ўтирган Кенжига кўзим тушди.

Ортдан яқинлашганимда, қадам сасларимни эшитиб, бошини бурди. Аввал телбавор илжайган юзкўзига, кейин қўллари силаётган нарсага қарадим. У Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг йўл қурилишига келтирилганида ўлган асирнинг қабртоши эди.

«Қишлоқда мендан бошқа бегона ҳам бор экан, — деди у. — Қара, тошни кавлаб, тўғрилаб ўрнатдим. Бечора бегона тупроқда ётибман деб безовта эди. Устидаги моғорни артиб, нимани кўрдим, де».

«Нима экан?»

«Ёзув».

Олдинга яна бир қадам ташлаб, қабртошда чинданда аллақандай ёзув борлигини кўрдим.

«Япон бўлса керак, — деди Кенжи. — Маҳмуд аканинг айтишича, йўл қурилишида япон, венгер, румин асирлари ишлаган. Қишлоқ эллигинчи йилларда барпо этилганини ҳисобга олсак бу қабристон аслида асирларники».

Кенжи телефонини чиқариб, тошни суратга туширди.

«Япон тили ўқитувчисига юбориб, нима деб ёзилганини сўрайман, аниқроғи, синглисига жўна-

Азамат ҚОРЖОВОВ

таман, опасидан сұраб, билиб беради. Мабодо япон тилини билмайсанми?»

Кўлларимни чалиштириб, унга нафратомуз боқдим. Кенжи дарҳол тушунди ва оёққа туриб, сахна учун қиртишланганидан бери устара тегмаган соқолини қашиди. Кўзлари кулди. Кўзлари масхараомуз кулди.

«Япон тилини билмайсанми, деб жиддий сўрадим, — деди у. — Ўқишга шарт-шароит бор, давлат лицей ҳам қуриб берди. Маза қилиб илм ўрганмайсанми?»

«Ақллилик қилма, Кенжи! Нега келганимни тушундинг!»

«Кенжи? Ё тавба, лақабимни қаёқдан била қолдинг?»

«Буни Тоштемир тоғанга бориб айт!»

«Тўхта, тўхта, одатда қабристонга ҳайит кунлари ёки одам ўлганида келардинг. Бугун қаёқдан қуёш чиқди-ю нега момақалди роқ гулдираяпти десам, ичингда дардинг тўлғаняпти экан-да. Хойнаҳой, Муқаддас ҳақида гапирмоқчисан. Тўғрими?»

«Гапни кўпайтирма! Қисқаси, сен ундан нари юр!»

«Сабаб?»

«У барибир меники бўлади».

Кенжи Тўрабекнинг мазорига нигоҳ ташлаб кўйди-да, деди:

«Ука, ўпкангни бос! Юр, чорбоққа тушамиз. Ўтганларнинг қабри олдида тортишмайлик».

Кенжи мени майдон этагига бошлаб келди. Симутиқнинг чирмовиқ ва ковул босган жойидан эшик очган экан, иккимиз Қоронғи чорбоққа ўтдик. Кенжи боғ ичидаги чакалакзор ўртасидан йўл очган экан, сўқмоқдан секин пастладик. Йигирма қадамлар ичкарилаб, ўнгга бурилдик. Кўздан буткул пана жойдаги супадек майдончага эски кўрпача тўшал-

ган, ёпиқ дастурхон четидаги косадан қошиқнинг бир учи кўриниб турарди. Чигиртка чириллаб, ари фингиллади. Хув наридан, ҳар куни биз лицейга қатнайдиган тарафдан машина гуриллаб ўтди, аммо йўл у ёқда турсин, қишлоқ теракларининг учи ҳам кўринмади. Ҳақиқий овлоқ гўша эди.

«Ўтир», — деди Кенжи.

«Ўтирмайман, — деб қўлимни чўнтагимга солдим-да, пичоғимни пайпасладим. — Ҳалиги гап! Ўзинг аввал Фозтепада яшагансан, мактабимизда ўқигансан, қишлоқ йигитлари кечирмаслигидан хабардорсан, нима керак Муқаддаснинг атрофида ўралашиб?! Ҳатто мен унинг тенги эмасман, сен ким бўлибсан?»

«Кимлигимни айтайми?»

«Айт».

Кенжи гапиришга оғиз жуфтлаганди, телефони-нинг экрани ёришди.

«Буни қара! — деди Кенжи хабарни ўқиб. — Ҳамманг келишиб олганмисан дейман?»

«Менга гапиряпсанми?»

«Гапимни эшитган бўлсанг, сенга ҳам тааллуқли».

Кенжи телефон экранини тумшуғимга яқин тутганида, «Кенжи Айна» деган ёзувни ўқидим. Ундан олдинги хабарда «Ўзингга қабртош ясатдингми? Ундаги ёзув...» деган гап битилганди.

«Ақллиман деб ўйлама, — дедим мен. — Қишлоқ ҳақида ҳам сахнада бир нималар дединг. Ким мард, нима номард, ўзимиз биламиз. Тўрабек авария қилгани ҳам менга бир тийин! Бу — Муқаддас у билан юрган, ошиқ-маъшуқ дегани эмас, шунинг учун кўнглимни узмадим. Муқаддас тортинмайди, гап-сўз бўламан деб кўрқмайди, эркин ўсган шўх қиз, Тўрабек «юр, музқаймоқ еб келамиз» деса, Муқаддас «район»да бирор иши бўлгани учунми, тайёр машинага чиқса

Азамат ҚОРЖОВОВ

чиққандир. Сени официант ролига ҳам шунчаки қақирди, хомтаъма бўлма! Қисқаси, қишлоғимиздан кет! Шу яхши сенга!»

Кенжи жилмайиб қўйиб, телефонини чўнтагига солди.

«Ҳаётда нима ёмон?» — деди у.

«Нима ёмон?» — ўқрайдим мен.

«Худбинлик».

«Мени худбин деяпсанми?» — ғазабим тошди.

«Нега доим ортиқча саволлар бераверасан-а? Худбинлик ёмон деб сенга айтяпман, дарахтларга эмас. Эсингдами, ўшанда болалар мени дўппослаш учун боғнинг пастки дарвозаси олдига — сой бўйига олиб тушганди. Сен нима деб маслаҳат бергандинг? Қочиб кет деганмидинг? Ўшандаёқ қочиб кетмаган одам энди битта дўқ урсам қуённинг расмини чизади, деб ўйлаяпсанми?»

«Кагга кетма! Биринчидан, сенга яхши бўлсин деганман. Иккинчидан, мен аввалги Файбулла эмасман!»

«Бекор гап. Йиллар ўтса ҳам ўзгармагансан. Кўзларинг айтиб турибди».

«Ҳа, саҳнага чиқмагунингча ўзгармагандим. Саҳнага чиқиб, кўп гапириб қўйдинг. Энди ўзгардим».

«Қизиқ, менинг саҳнада официант ролини ўйнашим сени ўзгартирдимми?»

«Қизиқ эмас! Ҳозирда нима бор ўзи сенга?! Бор-ўғи мардикор, гўрковсан! Аҳмадқулов у ёқда турсин, подачи ҳам қизини бермайди! Буни тушуниш учун каллангни кўп ишлатишинг шартмас!»

«Кимлигимни эшит, ука. Мен одамман! Шундай одамманки, сенга ўхшаб мансаб, бойлик, касбга қараб иш тутмайман. Қобиғимга ҳам ўралиб олмаганман. Ўзим маъқул деб топган ишимни қиламан. Агар Тўрабек ўлмаганида, Муқаддасга уйланарди, сен

дардингни ичингга ютиб яшардинг, Тўрабекка гинг деёлмасдинг. Муқаддасга уйланаман дейишинг учун, аввало, бировлар эмас, «унинг тенги эмасман» деган ўзингнинг фикринг тўсқин бўларди. Муқаддас эрка ўсган шўх қиз экан, қишлоқ қабристонни, манави Қоронғи чорбоғ... умуман, сой кўприги, қишлоқ йўллари-чи? Улар шунчалик нопок жойларми, обод қилишни ўзларингга тенг кўрмайсанлар?»

«Муқаддасга қабристон, чорбоғ, йўлларнинг нима алоқаси бор?!»

«Муқаддасга эмас, сен ва сенга ўхшаганларга алоқаси бор. Муқаддас бизнинг тенгимиз эмас, Аҳмадқулов бизни куёв қилмайди деб ўйлаган кимса қабристонни, Қоронғи чорбоғни, кўчаларни тозалашни ҳам ўзига эп кўрмайди, ўзича киборга айланиб, буларни паст иш деб билади. Мардикор, гўрков эмишман! Шу ҳам гапми? Мен эмас, сен бажаришинг керак эди бу ишларни. Ҳойнаҳой, Муқаддасга ҳам юрагингдан севги изҳор қилмагансан, мен билан саҳнада роль ўйнагани учун чидолмаяпсан. Билиб қўй, шу қишлоқда, шу атрофларда қанча ёшлар севишади, турмуш қуришади ёки омадлари чопмай турмуш қуришмайди, севги икки ҳолатда ҳам ўлда-жўлда қолиб кетади. Нега? Сен ва сенга ўхшаганларнинг севгиси ҳақиқиймас. Саҳнадаги гапимни яна айтаман – соф туйғу йўқ сенларда! Соф туйғу бўлганида давлат қурган лицейда аъло баҳоларга ўқиб, саҳнада роллар ўйнаб, бўш вақтларингда боғни ҳашар билан яшнатиб, кўчаларингни ҳам тозаозода қилардинглар».

«Бу ишлар лицей ўқувчиларининг ишимас!»

«Бу ишлар бошқаларнинг ҳам ишимас. Кўриб турибман».

«Унда кўзларинг кўр экан!»

«Аксинча, сен кўрсан. Мана, аҳмоқона дунё-

Азамат ҚОРЖОВОВ

қарашинг билан устимдан куляпсан. Бундан хуло-саки, сен қишлоғингнинг бўлажак энг катта бош аҳмоғисан! Қишлоғинг сени қандай бахтсиз ва майда одам қилиб қўйган бўлса, сен ҳам келгусида авлодларингни шундай бахтсиз ва майда шахсга айлантирасан!»

«Сенга ҳам, фикрингга ҳам тупурдим!» — деб пичоғимни маҳкамроқ ушладим.

Кенжи бир қадам ташлаган эди, қўлимни чўн-тагимдан чиқариб (чиқараётганимда, қайрилма тигни очиб), зарба урдим...

Уни нега ўлдирмоқчи эдим? Мен кутган гапларни айтиши, Муқаддасдан кўнгил узиши, тенги эмасман, кунимни зўрға кўриб, ёш бошим билан гўрковлик қиляпман, Тўрабек ўлди, энди сен унга уйлан, дейиши, айниқса, саҳнада айтган гаплари учун узр сўраши, яна бир муҳими, мендан қўрқиши керак эди.

У бирортасини адо этмади. Қайтанга, бетинг-кўзинг демай шартта-шартта айтиб ташлади. Қамалишни ўйламадим. Умуман, ҳеч нарсани ўйла-мадим. Умр бўйи мен эмас, бошқалар голиб чиқиши жонимга текканди.

...Ҳеч бўлмаса, Муқаддасга уйланомайди!

Ҳа, Кенжи айбдор эмасди.

Кенжининг омадсизлиги — мендек ночор алам-задага дуч келгани эди.

V

Ушанда дастурхонга фотиҳа ўқилиб, Кенжи ва Ҳасан газчи ўринларидан туриб, анҳор бўйидаги ошхонадан тўғри нотариуснинг ҳузурига жўнаган эдилар. Ҳасан газчи ўз қўли билан имзо чекиб, Кенжидан йигирма минг доллар қарз олганини расмийлаштирди.

Ташқарига чиққанларида, газчи уй калитини узатди.

— Бу сенга, укам. Фозтепага бориб, ишни битириб қайтганингдан сўнг мабодо уйни қайтариб олиб қўяман деб тентаклик қилсам, йигирма мингни чўз деб судга берасан. Хужжатни бекит. Келишув бўйича ҳар икки томон мажбуриятни бажаради. Ҳозир бориб уйни кўрамиз. Кейин сен топшириқни бажаришга, мен хушxabарни кутишга кетаман.

— Суд бўлмайди, Ҳасан ака, — бош чайқади Кенжи.

— Чунки менга ишонасан.

— Ишонмаган тақдиримда ҳам, энди уйни қайтариб ололмайсиз. Ўзингизга маълум, давлат қонунларидан ташқари кўчадаги қонунлар ҳам кучда.

— Ҳазиллашдим, — кўзлари хиёл қисилди газчининг. — Мени чақдинг-а? Бугундан бошлаб чўқинтирган отангман, унутма! «Мабодо» ҳам уйни қайтариб бер демайман. Келишув бўйича қизга уйланасан, Аҳмадқулов неварасининг йўлдан урилганини эшитиб, таъзирини ейди, иш пишади. Бу уй шусиз ҳам менга насиб этмасди. Сенга буюрганга ўхшайди.

Улар галарейка уйни бориб кўришди. Подъезд бола-чақанинг, хотин-халажнинг шовқинига тўлган, зиналарда ташландиқ қоғозлар, сигарет қолдиқлари, баклашкалар, писта пўчоқлари ётарди. Ҳеч ким яшамагани учун чанг босган бир хонали уй сукут сақларди.

— Уч-тўрт йил аввал ижарага қўйгандим, ёқмади, — кўзгудаги чангни бармоғи-ла артди Ҳасан газчи. — Муаммоси кўп экан. Ҳаётингни шу ерда қайтадан бошла! Подъезддаги шовқин-суронга эътибор берма, бунақа уйларнинг ошхона деразаси зинага қараган, ўрганиб кетасан. Ахир, энди Тошкентда кичик хонали галарейка бўлса-да, ўз уйинг бор. Гапнинг пўсткалласини айтганда, сен у қизнинг энг аввал қалбини ўғирла. Тошкентда уйинг

Азамат ҚОРЖОВОВ

борлигини, гўрковликдан бошқа ишлар қила олишингни Аҳмадқулов адойи тамом бўлгунча сир сақлайсан. Иш битгач, хоҳлаган касбингда ишла. Ҳеч кимга уйинг борлиги, ўғри эмаслигинг ҳақида ҳисобот берма. Яшашингдан билсин кимлигингни, ҳисоботингдан эмас. Тушундинг?

— Қиз мен билан бахтли бўлса, душманингизнинг авлодига уй совға қилган бўлиб чиқмайсизми?

— Сенга айтдим, Кенжи, қиз менга душманмас, у хоҳлаганча бахтли бўлаверсин. Ҳамма гап катта эшакда. Катта эшак невараси уйдан қочиб, қандайдир мардикор йигит билан Тошкентда яширинча яшаб юрганидан ўла қолсаям севинмайди. Менга кўзи тушганидаёқ барини тушунади. Аммо менга кўзи тушиши учун инфаркт ёки инсульт бўлмай, тик оёқда қолишни удаласа, албатта.

Иккови гала-говур галарейка уйни ортда қолдириб, машинага ўтиришди.

Кенжи йигирма дақиқа йўл юриб, мамлакат пойтахтидан ўзи истиқомат қилаётган шаҳарга етиб келди. Ижара уйга кириб, ҳаммасини бир бошидан ўйлаб олиш учун каравотига чўзилмоқчи эди, телефони жиринглади. Дискотекадан шериги қўнғироқ қилмоқда эди.

— Кенжақул, ўртоқ, бугун эртaroқ кел, — деди у. — Шеф мажлис ўтказмоқчи. Тошкентдаги дискотекада икки киши пичоқланган, шунга сен билан мени қоғозда ишдан бўшатмоқчи. Эртага бирор муаммо туғилса, шефга бошоғриқ бўлмаймиз. Булар бизда ишламайди, деб сувдан қуруқ чиқади. Амалда ўша маошни олаверамиз. Нима дединг?

— Шусиз ҳам ишдан бўшадим. Бугун бормайман.

— Ҳазиллашяпсанми? Сени зўрға жойлагандим-ку! Кейин қайтиб олмайди.

— Қисқаси, қўриқчилик қилмайман.

— Нима, официантликка қайтмоқчимисан? Энди мулойиммушуклик қўлингдан келмайди, ўртоқ! Кафолат бераман!

— Балки официант бўларман, балки гўрков, пешонада ёзилгани.

— Мастмисан? Қанақа гўрков?

Кенжи хайрлашгач, телефон тугмачасини босди. Бироқ тинчини бузиш навбати эшик қўнғироғиники эди. Уф тортиб, эшикни очганида, уй эгаси — калта сочи оқарган, лабини доим қип-қизил анор сувидай бўяб юрадиган Гулжана опа рўпарасида намоён бўлди. У япон тилидан дарс берувчи опасининг Чирчиқдаги уйларида бирини ҳаммага ўзининг уйларида бири деб кўрсатар ва ижарага қўйиб, пул ишларди.

— Бугун учта йигит келади, — деди у, — ё улар билан бирга турасан, ё чиқиб кетасан. Ёлғиз ўзинг барибир ҳамма пулни тўлолмаясан.

— Янги ижарачиларингизни опкелаверинг. Мен кетаман.

— Квартирама-квартира юриш жонингга тегмадимми, Кенжақул? Агар кетсанг, сени таниганимдан бери ўнинчи марта кўчасан. Шуни унутмаки, бизда ижара ҳақи Тошкентдан арзон. Тошкентга борсанг, бурнинг ерга ишқаланади.

— Опа, Тошкент ўз йўлига. Мен қишлоққа кетяпман.

— Кунингни кўролмайд яна ялиниб келиш учунми? Айтиб қўяй, қайтсанг квартира-пвартира топиб бермайман!

Гулжана опа кетди. Кенжи эшикни ёпганида, хона ҳувиллаб қолди. Йигитнинг назарида гўё уйда ўзи ҳам йўқдек эди. Шифтга термулиб, узоқ ётди. Кенжи одам эволюция натижасида қирқ минг йилда онгли мавжудот бўлиб шаклланган деб ҳисобларди. Биров исломни, бошқаси насронийликни мақтаса, иккиси-

Азамат ҚОРЖОВОВ

га ҳам ишонмасди, лекин юрагининг бир четида — сокин зулмат қаърида бир чироқ милтилларди. Чироқ хира ёритганда, юрак кунжаklarига суянган икки улуғ сиймо — бири отаси, иккинчиси онаси гавдаланарди, соғинтирган юзлар бир нафас маҳзун жилваланарди. Шунда Кенжи қачонлардир тан оладиган ҳақиқат яқинлашаётганини ҳис этарди. Ота-онаси тирилмайди, аммо улар бутунлай йўқ бўлиб кетмаган...

Бу дунёнинг сири — абадият бор. Шовқин-суронли замонлар хотимасида мангу сукунат ётади. Шундай сукунатки, ҳаттоки ғунчалаган ғумбаклар эчилаётгани эшитилади. Бу ғумбаклардан умид капалаги учиб чиқади. Бепоеън саҳроларни кезиб чанқаган капалак олис уфқда жаннатнинг бир парчасини кўради. Эҳтимол, ул маконда ота-онаси кутаётган бўлар...

Кенжи узундан-узоқ сукунатга талпинаётган эди. Тошкентга бош олиб келган йили кун кўриш учун ёмонларга қўшилганди, ҳозир эса кун кўриш учун, аксинча, яхшиларга эргашмоқ даркорлигини тушунди. Ола-тасир мусиқа, ичкиликбозлик, кўчадаги бақир-чақир, муштлашиш — булар ҳалокат университетига кириш учун топширилаётган имтиҳонлар эканига ақли етди.

...Эрта тонгда йўлга чиқиб, йўл-йўлакай Тошкентдаги галарейка уйга кирди. Барча янги кийимларини катта сумкага жойлаб, шу ерда қолдириб, эскиларини эғнига кийди-да, қишлоққа жўнади. Туш чоғи тоғасининг Ғозтепа қишлоғига кириб келганида (мактабнинг олтинчи синфида ўқиган дамларидан ҳисобласа), орадан саккиз йилча вақт ўтганди. Қишлоқ ўзгармабди, ўша халқ, ўша одат, ўша феъл-атвор. Чеккан, ичган одамлар тез-тез учрайди. Бегонага анграйиб қарайдилар, мастлар

зўравонлик қилмоқчидек ўқраядилар, ташвишдан эзилган хотинлар аллақаяққа шошилишади, эски калишини судраган момолар елкаларига иштонсиз невараларини опичлаб, алмисоқдан қолган иғво гапларни чайнашади.

Тоштемир тоғаси уйи орқасида ғўла устида нос чекиб ўтирган экан, Кенжини таниб, носини туфлаб, оёққа қалқди.

Кенжи бир пиёла чой устида мақсадини айтди:

— Шаҳарда ул-бул ишларни қилиб юрардим, бўлмади. Тўғри сизникига келяпман. Уйга бормадим. Сизникида вақтинча яшаб турсам, менга ҳам иш-пиш топилар.

Тоштемир тоғаси Кенжининг ота-онасидан қолган ҳовлини амакиси эгаллаб олиш хавфидан огоҳлантириб, бир соат маъруза ўқиди.

Шундай қилиб, Кенжи ўз ихтиёри билан келди, аммо Тоштемир тоғаси айтган ишларнинг бирортасига руйхушлик бермади. Исталмай бажарилаётган ишларга назар солган тоғаси аччиқланди:

— Шаҳарда ҳам шунақа иш қилгансан-да, ҳайдаб солишган!

— Ростини айтсам, ҳеч ким халақит бермайдиган тинч жойда ишласам, — деди Кенжи ҳорғин оҳангда.

— Қўйсанг-чи одамовиликни! Унақа иш дунёда йўқ!

— Анави боғни беришармикан? Беришса, жон куйдириб ишлардим.

— Қайси боғни?

— Қоронғи чорбоғни.

Ўшанда Тоштемир тоғаси беихтиёр қабристон томонга қараб, анграйганди.

— Жинни бўлдингми?! Қоронғи чорбоғни бошингга урасанми?

Кенжи Тоштемир тоғасиникига келган ўша

Азамат ҚОРЖОВОВ

кезлари, кўп ўтмай Тўрабек ёнига Муқаддасни ўтиргизиб, туман марказига шошилган эди. Муסיқа баланд эди, дил эса маст. Кўприкдан ўтилганда, йўл ўнгга қайрилган эди, Тўрабек газни босди.

– Барибир сенга уйланаман, Муқаддас!..

Сўнгги сўзи шу бўлди.

Эртасига жаноза куни Кенжи қабристонга келиб, гўрковларга илк бор кўмаклаша бошлади. Уни ҳеч ким таклиф этмаганди, тузук-қуруқ танимасдилар ҳам. Йигитнинг гўрковликка ихлоси борлигини Маҳмуд ака пайқаб, елкасига қоқди.

– Бир кун келиб ҳаммамиз тупроқ тагида ётамиз, раҳмат сенга, савобнинг каттасини оляпсан.

Майит қўйиладиган лаҳадга гўрков ётиб кўриб, узунлигини чамалаши керак эди. Кенжи буни ҳам уддалади: Муқаддасга уйланмоқчи бўлган йигитнинг жасади ўрнига бир зум чўзилди. Ташқарида кун қизиган маҳал лаҳад ичи салқин ва... Кенжи охириги пайтларда орзу қилган маҳзун осудалик ҳукм сурарди.

Ухлаб қолиш ҳеч гап эмасди.

Тобутни келтирдилар. Ўша кунгача Кенжи қишлоқ оралаб, гоҳ дўконда, гоҳ чойхона олдида Аҳмадқуловни – бу ишлар учун Кенжини ёллаган Ҳасан газчининг душманини зимдан кузатган эди. Лаҳаддан чиқиб, тўда орасидан биринчи бўлиб баайни Аҳмадқуловга кўзи тушди. Аҳмадқулов унга қабристонда ишлашни, Қоронғи чорбоғни обод қилишни топшириши тушига ҳам кирмаганди. Ичида хурсанд бўлди. Чолнинг ўзи олисдаги Ҳасан газчига ёрдамлашиб юбораётганди. Бироқ Кенжи шусиз ҳам Қоронғи чорбоғни – дунёнинг кимсасиз боғини обод қилишни, ҳеч қандай Ҳасан газчисиз, Аҳмадқуловсиз гулллатишни кўнглига тугиб улгурганди. Зеро, бу нияти жаннат сари биринчи қадами эди. Ҳа, ўшанда

умрида илк марта жаннатни — болалигида ўзича тасаввур қилган афсонавий диёрни яқиндан туйди. Кечагина Чирчиқдаги дискотекада ишлаб юрган одам ароқ ва сигарет иси тутган шовқин-суронли оламдан шувоқлар анқиётган, сукунатга бурканган қабрлар диёрида пайдо бўлиб қолганига йўйди буни. Ҳақиқат шу ерда эди. Дискотекада жавлон ураётганлар ҳам бир куни ёлгон дамларини ортда қолдириб, чин маконларига — ўз қабрларига келадилар. Бошқа йўлнинг сира иложи йўқ. Шундай экан, нағма садолари остида минг бор қилпангладан кўра ўзига яхшилиги тегадиган фойдали ишлар қилганлари маъқул эмасми? Шу тобда Кенжининг наздида бу тепалик Ғозтепаннинг ўт-ўлан қоплаган сал кам қаровсиз қабристонни эканлигига қарамай, дунёнинг мўъжизакор маскани каби виқорли, сирли, фараҳбахш туюлди. Қабристондан ўтиб, Қоронғи чорбоғга тушилади. Сал кам чакалакка айланган боғ гуллатилса, яшнатилса, эҳтимол, у ёғи... жаннатга уланиб кетилганини кўриш мумкиндир...

— Ажойиб миссия!.. — деди Кенжи ўзига ўзи.

Аммо ўз гапи ўзига хунук туюлди. Тақдир Кенжини Ҳасан газчига рўпара қилиш орқали бу ёқларга улоқиб келишга мажбур этса этгандир, асосий гап — йигитнинг юрагида эди. Ўйлаб кўраркан, аслида йигирма минг доллар ёки текин тушадиган уй учун келмаганини англаб ҳайрон қолди. Мастлардан, ёлгончилардан, танфурушлардан, охири вой ҳаётдан, ишрат ғамида яшайдиган тутуруқсиз қавмдан чарчаган эди. Қабристонга кирди-ю елкасидаги тоғ бирдан ағдарилиб, ўзини қушдек енгил сизди. Кўнглидан «бу ерларни Ҳасан газчининг режаси бўйича эмас, ўзим хоҳлаб обод қиламан» деган масрур ўй ўтди. Тўрабекни дафн этишган куни Аҳмадқулов айтган таклиф ҳам Кенжи учун худди

Ҳасан газчининг топшириғи каби керакли, айна дамда ҳеч қандай кераксиз гап эди. Ахир, шусиз ҳам Кенжи мудраётган халқнинг қабристонини обод қилишга, боғини яшнатишга енг шимарганди-да. Кейин... анави қизни олиб кетгач (балки олиб кетмас), қайси соҳадан иш топса ишлайди. Эҳтимол, шаҳарда официант бўлар. Ҳарҳолда Тошкентга биринчи марта борганида кўримсиз бир ошхонада официантликдан иш бошлаган, ўғрилар билан танишиб, касбини ташлаб кетгунча патнис кўтариб хўрандалар ва ошпазлар ўртасида зир қатнаган. «Сен бу юрак, бу куч билан официант бўлма, ярашмайди», деганди Раха ва унга дастлаб Тошкентдаги дискотекадан иш топганди, Ҳасан газчи ҳам илк марта уни ўша ерларда таниган, билган, эшитган, сўнг Угам дарёси йўлида Кенжининг улфатларини кўриб қолиб, қишлоқлик болани суриштирган, дарё бўйидан топиб келган. Кейинчалик Кенжи тўдани тарк этса-да, бошқа бир таниши орқали, ҳарҳолда Тошкентдан бўлмаса-да, бошқа шаҳардан барибир ўшанақа касб – дискотекадан иш топганди...

Кенжи Фозтепага келиб, умрида биринчи марта гўр қазиганидан сўнг, кўп ўтмай, эрталаб лицейга кетаётган Муқаддасни учратди. Қиз тасаввуридан бутунлай бошқача эмасди, лекин кўзлари... Унинг кўзларида Кенжи шу вақтгача ҳеч қайси қизда кўрмаган илоҳий хайрихоҳлик барқ уриб турганини кўрди. Мен инсонман, сенга инсондай муомала қиламан, сен ҳам инсон бўлиб қол, деган маънони тушунди. Қиз одамларга ишонарди, одамларни гафлат уйқусидан уйғотишни истарди, эскирган ҳаётни рангли бўёқларда бўяш орзусида эди. Кенжи англадики, ҳеч қачон бу қизга уйланолмайди, олиб қочишга ҳам виждони йўл қўймайди, шу билан бирга Ҳасан газчига қилган лафзидан ҳам кечолмайди,

алалхусус, оқим бўйлаб сузаверади. Бу ерда энг муҳими, қачонки, қизнинг ўзи бирор ҳукм чиқарса, Кенжининг ҳаёти ўзгаради.

— Бугуноқ гаплашаман, — деди Кенжи.

Туш чоғи садақайрағоч тагида ухлаб қолди. Қорни оч эди. Унинг бефойда ишда ишлаётганидан газабланган тоғаси тўнини тескари кийган, қишлоқдан ҳам ҳеч ким овқат келтирмаган кун эди. Бир пайт туш кўрди. Ота-онаси тирик эмиш. Кенжи гўр қазийтганмиш. Кимга эканини билмасмиш. Бир хаёли ўзига қабр қазийтгандек таассурот қолдирса, бир хаёли — гўр ота-онасига эмиш. Кейин «М» ҳарфига кўзи тушди. Бу Ҳасан газчининг уйи деворига ёзилганми, лаҳад деворигами, фарқлаёлмади. Ижара уй эгаси бўлмиш қизил лабли Гулжана опа ҳам алламбало ваъзларни ўқиди. «М» ҳарфи японча эканини уқтира бошлади. Алоқ-чалоқ тушлари қоришиб кетди...

Чўчиб уйғонди. Офтоб юзига тушганди. Кенжи атрофга жонсарак боқди. Жонини жабборга бериб ишлаши керак эди. Хароб боғни обод қилмаса, абадий яшнаган боғларга етолмайди. «Ўзинг бир кичик боғни обод қилмагансан, нега энди абадий боғни орзу қиляпсан?» деб кимдир маломат тошини отишини юраги сизди.

Оч қорнига қарамай қўлига яна кетмонини олган эди, ўқувчиларнинг лицейдан қайтаётганига кўзи тушди. Чорбоғдан чиқиб, сой бўйидаги сўқмоқдан асфальт йўлга кўтарилди. У Фозтепага келган кунлари Муқаддаснинг атрофида ўралашиб юрадиганларни суриштирган ва синфдош йигит — Файбуллани орқаваротдан таништиришганида, кўп йиллар аввал Қоронғи чорбоғ олдида қочиб кетишни маслаҳат берган қилтириқ болакайни эслаганди.

Дарвоқе, ўша куни — Кенжи сўқмоқдан чиқиб,

Азамат ҚОРЖОВОВ

айнан Файбуллани гапга тутди. Файбулла сал нарида кетиб бораётган Муқаддасни чақириб берди. Кенжи ёлғиз гаплашишга кўндиришнинг бошқа йўлини тополмагани учун ҳам лаҳад деворидаги «М» ҳарфидан оғиз очганди.

— Хўш, «М» ҳарфининг сири нима экан? — сўради Муқаддас Файбулла нарироқ кетгач.

— Аввало, сиздан узр сўрайман, синглим, — деди Кенжи.

— Ёлғонингиз учунми?

— Ҳа, «М» ҳарфини тушимда кўргандим. Ўнгимда... лаҳад деворида ҳеч қандай ёзув йўқ эди. Йигитингиз вафот этганидан афсусдаман. Таъзиямни қабул қилинг.

— У менинг йигитим эмасди. Сизда, бошқаларда — ҳаммангизда мен ҳақимда бир хил ўй, бир хил хаёл, бир хил гийбат. Нима, қиз бола лицейда ўқийдиган танишининг машинасига ўтириши мумкин эмасми? Унда қизларга алоҳида, ўғилларга алоҳида лицей қуриб, умуман гаплаштирмай қўйишсин! Рулида бирор йигит ёки эркак бўлган машинага қиз бола умуман чиқмасин, деган қонун қабул қилинсин!

— Иккала фикрингиз ҳам нотўғри, — мулойим оҳангда эътироз билдирди Кенжи.

— Қайси фикрларим? — Муқаддаснинг бир қоши кўтарилди.

— Аввало, сиз ҳақингизда ёмон хаёлда эмасман. Кейин, ўғил болаларга алоҳида, қизларга алоҳида лицей қуриш муаммонинг ечими эмас...

— Тўхтанг, тўхтанг, эрталаб сизни кўргандай бўлувдим. Кимсиз?

— Исми Кенжакул. Тоштемир тоғамникига келгандим, қабристонга қоровуллик қиляпман, Қоронги чорбоғнинг ҳам боғбониман. Умуман олганда,

Маҳмуд ака билан мен... гўрковмиз. «М» ҳарфи сизсиз демоқчи эмасман. Мен тушга ҳам, нариги дунёга ҳам ишонмасдим. Бу ерга келиб, ўйланиб қолдим. Ҳеч нарса бекордан-бекор эмас. Тушга ишонмоқчиман. Нариги дунёга ҳам. Нима дейсиз?

– Мен бирон нима дейишим керакми? Нега чақирдингиз? Тушингиздаги «М» мен бўлиб чиққан тақдиримда ҳам, сизга ҳеч қандай алоқаси йўқ.

– Умримда биринчи марта қабр қазидим, Муқаддас! У ҳам сиз билан бирга ҳалокатга учраган йигитнинг гўри эди. Қишлоғингиз гийбатни ёқтираркан. Тушимда «М» ҳарфини кўриб, сиз билан гаплашишга қизиқдим. Гийбатлар таъсирига тушиб қолмаган бўлсин-да, дедим. Бор гап шу. Қанақа қиз экан, нега айнан мен унинг йигитининг... узр, ҳамроҳининг қабрини қазидим, исмининг бош ҳарфи тушимга киришига сабаб нима?.. Шунақа саволлар...

– «М» мен деб юз фоиз ишонибсиз-да?

– Унчалик эмас. Қисқаси, бир гап айтаман: миш-мишларга, гийбатларга эътибор берманг, ўз йўлингизда давом этинг, яхши қиз экансиз. Сизнинг бахтли бўлишингизни истайман.

– Ўзингиз ҳам ёмонга ўхшамайсиз. Тўғриси айтинг, бошингизга нима муаммо тушиб, бу аҳволда юрибсиз?

– Менинг муаммом бошқа ерда. Ҳозир худога ишониш учун озроқ далда керак. Шу далдани сиз бера қолинг, худога ишонай. Одамларни дафн этаётганимда, улар аслида қаёққа кетаётганларини билсам дейман... Йўқ, биламан, ишонсам дейман. Бундоқ олиб қараганда, икки ўт орасида қолиб кетдим...

– Худога ишониш «имон» дейилади, ака..

– Менда имон йўқ эди, лекин яхши одам бўлишни кўп ўйлардим. Ўйлардим у қўлимдан келмасди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Ёмонликдан кечсам ҳам, барибир атрофимдан ёмонлар аримасди... Ҳаётимни ўзгартиряпман.

— Яхши одам нариги дунёсини бой бермасликка ҳаракат қилади. Сиз ҳам шунинг ҳаракатида бўлинг. Худога ишонсангиз ҳеч қаерингиз камайиб қолмайди. Яшашингизга ҳам халақит бермайди. Бир ҳикоятда айтилганидек, худо бор бўлса, янада яхши, йўқ бўлса, барибир ҳеч нима ютқазмайсиз. Ҳар икки ҳолатда ҳам имон, савоб, эзгу ишлар ёнингизда қолади. Ёмон бўлсангиз, худо бор бўлиб чиқса, тамомсиз. Гўр қазиб, йиққан савобингиз у дунё азобларидан бир кун ҳам ҳимоя қилолмаслиги мумкин.

— Бу гапларни Аҳмадқулов... бобонгиз ўргатганми?

— Фаросат мактабида ўрганганман, сиз шу ёшга кириб энди ўйлаб кўряпсизми?! Хуллас, гапсўзларингизга қараганда, гўрковлик касбингиз эмас, мени алдаманг.

— Бунинг тарихи узун.

— Ота-онангиз вафот этгани учунмикан, десам, улар Ғозтепа қабристонига эмас, шундайми?

— Шундай, синглим. Менга Қоронғи чорбоғни обод қилиш ҳаммасидан ёқиб тушди. Гўрков, қабристон қоровули ва боғбон ролларини ўйнаётгандекман. Аммо бу ролларимга қаттиқ киришиб кетдим. Икки ўт орасидаман деб ролимдан кечайми, кечмайми, деб иккиланаётганимни назарда тутяпман. Кечсам, нега киришдим?.. Муқаддас, сиз билан гаплашиб енгил тортдим, катта раҳмат. Вақти-соати келса, мени тушунасиз.

— Раҳматнинг катта-кичиги бўлмайди. Раҳмат тегдими, бас, раҳматни катта-кичikka ажратишнинг иложи йўқ. Ҳатто, коллежда ҳам ўқимаганга ўхшайсиз?

— Ўрта мактаб маълумоти билан яшаяпман. Раҳматни шунчаки миннатдорчилик деб билардим.

Муқаддас жилмайиб:

— Умрингизда ҳеч қачон роль ўйнамаган бўлсангиз керак? — деди. — Гўрковлик қилаётганингиз худди ролдек туюлгани менга қизиқ. Ўзи ҳаётдаги ўрнимиз — роль. Хоҳлайсизми ҳаётга қайтишни?

— Хоҳлайман, лекин мен ҳаётда эмасманми?

— Интермедиямдаги официант ролига йигит керак эди. Сиз официант бўла оласизми? Ҳаёт деб санъатни айтяпман.

— Официант? — қулоқларига ишонмади Кенжи.

— Ҳа, официант. Сиз лицей саҳнасида официант ролини ўйнаб берасиз. Менда режиссёрликдан оз-моз бор. Бир қарашдан сизга гўрковлик эмас, официантлик ярашишини билдим. Ўйнайсизми?

— Ахир, мен... ростдан гўрковлик қиляпман...

— Нима бўпти? Сизнинг қўлингиздан келадиган ишни қандай йўқ дейсиз, ака?

Кенжи қизнинг шижоатига қойил қолди. Муқаддас ҳаётда ғайрат билан яшар экан, эски қолипларни синдиришда ҳам ғайрат кўрсатмоқда эди.

Шу тариқа, ўшанда Кенжи лицей саҳнасида официант ролини, аслида эса ҳаётдаги ўзини ўзи ўйнади. Қизнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, ҳар бир гап-сўзи ром этар, кўринмас ришталар билан чирмаб борарди. Официантлик чоғларида у ҳеч кимга бунчалик эркин сўзлаёлмаган эди. Муқаддас... Муқаддасда гап кўп. Балки Муқаддаснинг ўрнида бошқа қиз бўлганида Кенжи нафақат сценарийдаги гапни айтарди, умуман саҳнага ҳам чиқмасди.

Эртасига қиз овқат, нон, салат, чой солинган идишни катта оқ дастурхонга ўраб Қоронғи чорбоққа келганида, Кенжи боғни чакалаклардан тозалаб, эски баклашқадан сув ичаётганди. Одам шарпасини пайқаб, ўгирилди-ю булоқ суви томоғига тиқилиб, ўқчиб юборди. Муқаддас энги калта атлас кўйлақда

Азамат ҚОРЖОВОВ

эди, бошида заррин яшил рўмол. Бўйнидаги тилла занжирга тушган офтоб найзаси кўзни қамаштиргудек шуълаланди.

Қиз салом бергач, бугун ўзи официантлик қилаётганини айтиб кулимсиради.

— Овқатсиз қолганимни қандай аниқладингиз? — сўради Кенжи.

— Кўчамиздагилар навбати ўтганини баҳона қилиб тортишаётгани қулоғимга чалинди, — деди Муқаддас. — Илон кўп дейишганди, йўқми ишқилиб?

— Илонлар обод жойлардан қочади. Кўряпсиз, ҳаммаёқ қиртишланяпти.

— Маҳалла раисига айтдим, энди сиз тушликсиз қолмайсиз, — Муқаддас тугунни ерга қўйиб, очишга унади. — Қабрлар шу қишлоқники, обод қилишга келганда эса одамларимизнинг барига баҳона тайёр. Бегона одам келиб қилиб бериши керак!.. Қоронғи чорбоққа «район»дан бир йигитни олиб келиб, ўлдириб кетишганини эшитганмисиз?

— Иш бошлаган куним Маҳмуд ака гапиргандай бўлувди.

— Қизларимизнинг «қилиғи»ни-чи?

— Ҳм-м... Уятли воқеа.

— Уятли эмас, фожиа! Йигирма биринчи аср фожиаси! — Муқаддаснинг жаҳли чиқса, хиёл қизараркан. Дастурхонни очиб, тушликни ҳозирлаб, давом этди: — Қоронғи чорбоғда ҳеч қандай инс-жинс, арвоҳ, шарпа, сариқ қиз, ажина йўқ. Худойим меҳрибон. Худойим бунақа содда эмас, қандайдир кичкина боғ ичига сирли махлуқотларни ошкора келтириб! Нима бехосиятлик бўлса, одамлар қилган! Шу қишлоқнинг одами, «район»нинг одами! Қизларга бало бормиди?! Шундоққина тепангда отабобоннинг мозори! Сен нима шармандалик қил-япсан дейдиган виждон бормикан уларда? Учтаси

ҳомиладор! Бир йилда учтаси! Шаҳарда дискотека деган жойлар бор, тушунса бўлади бузуқхоналарни. Лекин... лекин Қоронғи чорбоғ ахир... қабристон боғи-ку, ака! Бу ерда бўлган ишлар дискотекани ортда қолдиради! Дискотекаларни ёпиб қутулиш мумкин, боғни-чи? Анави сой бўйини-чи?

— Обод қилсак, илонлар каби шайтон ҳам қочади, — деди Кенжи.

— Шайтон? У ҳақда қачондан бери биласиз?

— Болалагимдан бери.

— Борлигига ишонармидингиз?

— Ҳа, — жавоб берди Кенжи.

— Демак, атеист эмас экансиз-да?

— Қайдам... — елка қисди Кенжи баклашкadan сув қуйиб, қўлини юваркан. — Ўзингиз-чи? Художўй қизмисиз ё... менга ўхшаб ярим ишониб, ярим ишонмай юрган «европалик»мисиз?

— Астаффирулло, мен иккиланмайман, — ўткир нигоҳини қадади Муқаддас.

— Узр, сизнинг қандайлигингизни тушунолмаяман. Бир ёқда художўйлик, бир ёқда санъат. Ҳатто, қабристон қоровулига роль ўйнатдингиз.

— Ҳамма хатолик шунақа фикрлашда, — деб Муқаддас дастурхондан узоқлашиб, озода жойга ўтирди. — Олинг, ака! Қорнингиз ҳам таталаб кетгандир? Бобом яҳудийларни мақтайди. Улардан олимлар кўп чиқармиш, Нобель олганлар ҳам асосан яҳудийлар экан. Мен бобомга мусулмон қизи бирийўла динда ҳам, илмда ҳам, санъатда ҳам ўз истеъдодини кўрсатиши мумкинлигини исботлайман. Фақат спортга сал уқувим йўқ. Очиғи, вақтим етмайди.

— Бобонгиз атеистми?

— Аҳмадқулов замона одами, — деди Муқаддас бобосининг фамилиясини киноя ила тилга оларкан.

Азамат ҚОРЖОВОВ

— Совет даврида коммунист, мустақиллик замонида художўй оқсоқол.

Кенжи картошка қовурмадан татиркан, қизнинг қувлиги кулгисини қистатди.

— Жа обрў талашади дейишади, ростми?

— Сўраманг.

— Бу ёққа келганингизни биладими?

— Билса ўлдиради. Қочадиган жой тополмай, доим жаҳл билан уй супураман, мен бечора.

Шунда Кенжи чўнтагига қўл солиб, Тошкентдаги уйнинг калитини олди-да, Муқаддасга ирғитди.

— Манг. Бу уй сизга.

Муқаддас калитни илиб олиб, ҳазил деб ўйлади ва айлантирганча томоша қилди.

— Бобомнинг обрў талашини нега ўйладингиз? Тинчликми? — ер остидан боқди у.

— Тинчлик, — қовоқ уйди Кенжи.

— Мени «синглим» дегансиз. Йигитларнинг лафзини ҳурмат қиламан.

— Сизнингча, мен кимман?

— Ўғри, — деб жавоб берди Муқаддас.

— Ўғри? Мен-а? — ҳайратдан ёқа ушлади Кенжи.

— Нега ҳайрон бўляпсиз? — сўради Муқаддас. — Сизнинг ботинингизда «ўғри» деган образ яшаяпти. Ёлғонми?

— Ҳайрон бўлганим... ўғри эмасману, аммо уларга яқин эканлигимни тўғри топдингиз. Мактабни битириб, Тошкентга кетганимда, бир одам кўп яхшиликлар қилган. Умри етимликда ўтгани учун менга раҳми келиб, савоб бўлсин деганми, анча-мунча ёрдамлашган. Иш топиб берган, бўш турган квартирага жойлаштирган. Кейин билсам у одам эски ўғрилардан экан.

— Шунақа денг... — қовоғи уйилди қизнинг ҳам. — Шогирд тушдингизми?

— Йўқ, мен ўғрилиқ қилмадим. Лекин, барибир, ўғриларга шерикман, уларнинг даврасида юрганман. Кейин қишлоққа қайтиб келдим. Қишлоғим одамлари мени шаҳарга кетиб, йўлини топган, деб ўйлашаркан. Отпусмага келган одамдек ўз қишлоғимда ўзим меҳмонга ўхшаб юрдим. Бари иш сўраб келаверди, боласи пул топиши керак, укаси пул топиши керак, жияни, қайниси... Меҳмон ҳам гапми, ўз уйимда келгиндидек яшадим. Уларга пул зарур бўлса, мен меҳрга зор эдим. Етимлигимни унутиб, бағримга шамол текканди, эски ҳаммом, эски тос деганларидек, юрагим эзила бошлади. Яна шаҳарга қайтиб кетдим.

— Энди эса бу ерга гўрков бўлиб келишингизга сабаб нима?

— Мана шу чорбоғни гуллатишга қарор қилдим, — Кенжининг кўзлари ўйчан боқарди. — Ўша куни гўрковга ёрдамлашганимда, умримда биринчи марта қабр қазидим. Кўнглимда қандайдир ёқимли ҳаловат ҳис этдим. Қоронғи чорбоғ ҳам ўзига чорлади. Бу ерда қанча ишлайман, қишлоғингизда қанча вақт юраман, билмайман. Аммо кетгунимча ишлайман, айнан шу ерда ишлайман. Йигирма бир ёшдаман. Бўйдоқман. Ота-онадан эрта айрилганман. Ўзимизнинг қишлоқда битта амаким бор, холос. Сизларнинг қишлоқларингизда эса... Тоштемир тоғам. У киши туғишган тоғам ҳам эмас, онам раҳматлининг амакиваччаси. Ҳаётнинг ўзи бирор йўл кўрсатади деб кутяпман. Хуллас, шунақа гаплар, Муқаддас. Сизни деб худога имон келтирдим, миннатдорман сиздан.

— Айнан мени деб эмас. Бунақа гапларни гапирманг.

— Кўнглингизга теккан бўлса узр. Хурсандманки, оламда изсиз йўқолиб кетмайман. Қачонлардир у ёқларда ҳам яшайман. Бу ярми қоронғи, ярми

Азамат ҚОРЖОВОВ

чала ёритилган дунёдан у ёқдаги абадий нурафшон дунёда одам кўп, таниган-билганларимиз сонмингта. Масалан, ота-онам билан учрашаман, бобомоларим билан. Ҳатто, Амир Темури давридаги кимлар менинг боболарим ёки момоларим эканини сўраб, билиб оламан, ўз кўзларим билан кўраман.

— У дунё ҳақида очиқ гапиришга фақат тентакларга рухсат берилган, ака, сиз соғсиз, жиддийроқ бўлинг. Менга бир нарса қизиқ, роль ўйнаётганингизда оёғингиз оқсамади, қадингизни ҳам тик тутдингиз? Ҳозир ҳам шундай туюляпти.

— Мана, тузингиздан татидим, — жилмайишга уринди Кенжи. — Ролларим давом этса ҳам, сизга ёмонлик қилмайман. Ҳа, энди ёмонлик қилмайман. Тузини еб, тузлуққа тупуриш йигитга хос эмас.

— Наҳотки, ҳозир гўрков ролини ўйнаётган бўлсангиз? — кўзлари пирпиради Муқаддаснинг.

— Ўйнаяпман, ўйнаяпман, — дея Кенжи ўрнидан туриб, гавдасини тик тутган ҳолда рақсга тушди. — Қалай? Қадди букик, оёғи оқсоқ йигит эмас эканманми?

Муқаддаснинг юзи ёришганди, бирдан маҳзунлик рассомлари бевади.

— Сизга бу «артистлик» нима учун керак? — деди у. — Мақсад нима? Айтиб қўяй, одамларимиз ёмон томошабин. Бу театрингиз билан уларни ўзгартиролмайсиз. Лицейда ҳам кўрдингиз-ку.

— Ҳаммаси қўлингиздаги калитга бориб тақалади, — Кенжи калитга имо қилди ва ўзини билмаган ҳолда сирни очиб қўйди. — Лицейдаги томоша ўқувчилар учун эди, бобонгизга эмасди. Уйнинг манзилини айтаман. Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, «Суюн-Савдо» супермаркети орқасидаги кварталдаги етмишинчи уй, етмишинчи хонадон. Бир эшитгандан эслаб қолинадиган манзил.

Бироқ Муқаддас «лицейдаги томоша ўқувчилар учун эди, бобонгизга эмасди» деган гапга эътибор қаратмади.

– Юнусободдаги сиз айтган супермаркетни кўрганман, кирганман. У ерга яқин жойда холамнинг қайниси яшайди, холам билан икки марта борганмиз. Тўғриси айтсам, сизни «одамларимизнинг кўнглидаги гафлатни ўғирлаётган ижобий маънодаги ўғри» демоқчи эдим. Чин ўғриларга ҳамтовоқ эканлигингиз тушимга ҳам кирмаганиди. Афсус.

Кенжи ўзини оқламади, Ҳасан газчининг сири хусусида ҳам лом-мим демади. Муқаддас калитни Кенжига қайтариб бергач, деди:

– Мени кузатманг, ўзим кетаман.

Муқаддас боғни тарк этди. Ёш гўрков жийдага суянди-да, ўйга ботди. Нима қилиш керак? «Бу топшириқ менга тўғри келмади» деб Ҳасан газчига қўнғироқ урсинми? Лафз нима бўлади? Қачондан бери Кенжи уддалаёлмайдиган ишни бўйнига олиб, ярим йўлда латта чайнаб қолган? Ёинки тузлуққа тупуриб, Муқаддасни олиб қочсинми? Қизни чақирса, эртага ё индин овлоққа ўз оёғи билан келади. Бироқ буниси ҳам номардлик. Афтидан Ҳасан газчи Қоронғи чорбоғ йўли бузуқларнинг фақш маконига айланганини тўйга келганида эшитган, у Кенжи айнан шу ерда ўралашиб юриб, Аҳмадқуловнинг жондан азиз навниҳолини бадном қилишини истаган. Бу – нафратга лойиқ эди. Ҳа, Кенжи ўзи ҳам кечагина теграсидагилар каби битлаган махлуққа айланиб бораётганини, илло тақдирнинг раҳми келиб, икки йўлдан бирини танлашга имкон берганини англаб етди. Эндиликда Муқаддасга ёмонлик қилолмасди. Қиз Кенжининг жон жойидан тутиб, «Мени «синглим» дегансиз, йигитларнинг лафзини ҳурмат қиламан»

Азамат ҚОРЖОВОВ

деди, ҳа, синглингман, деди. Демак, бундан кейин Муқаддасга туғишган синглисидек қараши шарт. Акс ҳолда Кенжи ботинан ва зоҳиран йигит эмас, сўздан қайтган ножинс ёхуд балчиқдаги ифлос чўчкадан фарқи йўқ махлуқ бўлади-қолади.

Душанба куни Кенжи ишга жўнашга тарадудланаётганида, Тоштемир тоғаси айвонга чиқиб, узоқ керишди.

— Жиян, — деди у қўшнининг томорқасида ханграётган эшакка тикилиб, — шундай юравермоқчимисан текинга ишлайдиган гўрков бўлиб?

— Йўқ, вақти-соати келса, тоға, ҳаммаси яхшиликка ўзгаради. Сиз сабр қилинг, хўпми?

Тоға унинг дадил жавобидан сергак тортиб, анграйиб қаради. Кенжи қаддини тик тутиб, худди қўриқчилик давридагидек кўзларида ўт ёниб қараб турарди. Боз устига оқсоқланмасдан икки-уч қадам ташлаб, кирлаган арқондаги сочиққа артинди.

— Букрини гўр тўғрилайди, деб эшитгандим. Адашмасам... сен гўристонда ишлаб, кундан-кунга ўзгариб боряпсан.

— Ҳозир бу ҳақда гаплашмайлик, айтяпман-ку сабр қилинг, деб. Ҳаммаси кейин... — Кенжи кўз қисиб қўйди.

Шундан сўнг чой ҳам ичмай кўчага чиқди. Ўзи Кенжи тоғасиникида чой ичмай қўйганди. Қабристон қоровулхонаси уч хонали бўлиб, бирида тобутлар ва кетмон, курак, беллар сақланар, иккинчиси аслида кичик масжид учун мўлжаллаб қурилган, кенг, ёруғ хона эди, бўш турарди. Кенжи сўл қанотдаги учинчисида — Маҳмуд ака халқдан кўрпача, гилам, палос, чойнак-пиёла, термос йиғиб ташкил қилган хонада ҳордиқ чиқарар, чой ичарди. Дастлаб келган куни Қоронғи чорбоғдан, айниқса, тобутлар сақланадиган хонадан кўпчиликнинг чўчиши

кулгисини қистатарди, мазах қилишдан ўзини зўрға тийиб, гўрковлик ролини қўлдан келганча ижро этарди. Сўнгра дилида имон чироғи ёнғач, у қабристонни ва Қоронғи чорбоғни чин дилдан обод қилиш кераклигини англади, тобутхонага эса истеҳзо билан кулиб қарамайдиган бўлди. Тобутхона бир вақтлар тирик бўлган, Кенжидек нафас олган, ўйлаган, йиғлаган, кулган, еган-ичган бечора бандаларнинг лошларини Қиёматгача қўним топадиган манзилга ташийдиган ёғоч отлар отхонаси эди.

Ўша куни қабристонга шошиларкан, йўлда қўлларини орқага қилганча гўдаиб турган Аҳмадқуловга дуч келди.

— Гўрларни таъмирлашга кетяпсанми? — гап қотди чол.

— Ассалому алайкум, — кўришиш учун қўл узатди Кенжи.

— Бугун душанба, гўрковлар билан кўришмайман, — деди Аҳмадқулов. — Отинг нимаиди?

— Кенжақул.

— Менга қара, Кенжақул, ҳар ким ўз ўрнини билиши керак. Ҳаёт ўзи шунақа. Кеча неварам сенга овқат пишириб борибди. Ундан аввал ўзинг йўлини тўсиб, бир балолар деб бошини айлантирибсан. Бошини айлантиргансанки, саҳнага чиқиб, бир қулсифат официант ролини ўйнадинг.

— Сизга ёқмаслигини тушунаман...

— Гапни бўлма! Ролинг ҳам, гўрковлигинг ҳам бир тийин! Ҳа, бир тийин! Муқаддасга ҳам тайинладим, сенга ҳам айтяпман. Агар икковингни яна бирга кўрсам ёки гаплашибди деб эшитсам, ўзингни Каттақўрғонда кўрасан. Тушундингми?

— Тушундим.

— Мозорни тозалаб, боғни кўркамлаштириб,

кейин маҳалла раиси билан ҳисоб-китоб қиласан-да, қурийсан! Бу ерларда қорангни ҳам кўрмай!

— Келишдик, — деди Кенжи бош силкиб.

Эртасига — сешанба куни соат тўққизларда маҳалла идорасига чақиришди. Кенжи кириб борганида, ёлғиз ўтирган бадқовоқ раис бир оз мақтади.

— Зўр тозалаяпсиз, эшитдим, «район»га кетаётиб, йўлдан туриб қарадим, — деди у. — Халқдан пул йиғиб бераман, қуруқ қўймаймиз. Тоштемирга ҳам айтиб қўйинг, феъли тор-да, ҳадеб менга ақчани писанда қилавермасин.

— Хотирингиз жам бўлсин, — деди Кенжи раисга ҳам кўз қисиб қўйишдан ўзини зўрға тийиб.

— Фашистлардан қолган қабрларни бузиб ташлайсизми, қисқаси, нимадир ўзгартириш киритиш керак-да, ука. Аҳмадқулов ҳам шу фикрни айтяпти. Отахонни яхши танийсиз, қишлоқда гапи гап. Бизнинг қабристон — фақат бизники бўлиши керак, дейди. Аҳмадқулов ҳажга ҳам бормоқчи. Қабристон, масжид, маърақа деявериб, жонга ҳам тегиб кетди. Нима қиламиз?

Бу гап Кенжига ғалати туюлди.

— Мозоротда фашистларнинг қабри йўқ. Иккинчи Жаҳон урушидан кейин келтирилган япон асирлари дафн этилган, холос.

— Ишқилиб, бизга бегонами, бўлди-да! Олтмиш-етмиш йил ўтиб, шундоқ ҳам текисланиб кетган, яна нима керак?!

— Бирининг қабртоши турибди.

— Кўрганман, қўлбола қабртош. Қисқаси, Аҳмадқулов нима деса шу. Етмиш йил олдинги қабрларнинг эгаси йўқ, ерни текислаб, ўзимизнинг марҳумлар учун тайёрлайверинг!

— Эски қабрлар нима жойни ҳам эгалларди. Аҳмадқуловга ҳам, бошқалар ҳам ер бемалол етади-ку, раис бова?

— Сўксангиз сўкинг, фақат ақл ўргатманг, йигитча!

Кенжи ўша куни раис айтган ишларнинг мутлақо тескарисига қўл урди: эски қабрлар атрофини тозалаб, мунғайган ёлғиз қабртошни қулайроқ ўрнатди. Тошдаги ёзувни артиб, унга термулиб қолди. Бу ерда ётган одам ўз ватанида эмасди, аммо етмиш йилдан бери шу ердан макон топган, тамом, гина-кудуратдан маъни нима? Унинг шу ерда, йўл қурилишида ишлаб, асирликда ўлганини ўзи жазо эмасми?

— Мен ва сен бу қишлоққа бегонамиз, — деди Кенжи тошни силаб. — Одамларнинг назарида шундаймиз. Аслида эса... ҳамманинг борар жойи бир... Умуман олганда, ўрнингда бўлганимда, мен ҳам армияга ёзилардим, урушга кетардим, бегона юртларда ўлардим... Қара, ҳаммаёқ тинч, осуда... Ҳатто, мени армияга ҳам олишмади...

Ўшанда Кенжи қабртош олдида чўк тушиб ўтирганида, Файбулла қабристонга аламзада ҳолда келиб, «Кенжақул» эмас, «Кенжи» дея мурожаат қилди. Ҳақиқатан, Кенжи ҳайрон қолди. Лақаби шу қишлоққа ҳам етиб келибди-да. Тоштемир тоғасидан эшитган эмиш. Майли, тоғасига ўзи айтган.

Ўша куни иккиси Муқаддас хусусида тортишиб, Қоронғи чорбоққа тушдилар. Кенжи қабртош суратини телеграмдан юборганига ҳаял ўтмай, Чирчиқдаги Гулжана опа иккита хабар юборди. Бири: «Ўзингга қабртош ясатдингми? Ундаги ёзув...» Иккинчи хабар: «Кенжи Аина».

Кенжи Файбулладан эҳтиёт бўлиши керак эди. У боядан бери бир қўлини чўнтагидан чиқармаяпти, қуролланганга ўхшайди. Бироқ айтилган дамда Кенжининг хаёлининг ярми ижара уй соҳибасида эди. Файбулла лақабини Тоштемир тоғасидан эшитган экан, ижара уй эгаси-чи? Фақат Ҳасан газчигина уни, яъни Кенжақул Ойнақуловни ҳазиллашиб «Кенжи

Азамат ҚОРЖОВОВ

Ойна» деганди. Бундан чиқди, Ҳасан газчи Кенжи яшаган ўша уй эгасини таниркан-да? Нега иккиси Кенжини бир хил ном билан атаяпти?

Кенжи пичоқ зарбасига тайёрланди. Дискотекада ишлаб юрган кезлари бундай хилдаги рақиблардан яхшигина ҳимоялана оларди, йиллар ичида кўзи пишиди, қўллари ўрганди.

— Сен қишлоғингнинг бўлажак энг катта бош аҳмоғисан! — деди Кенжи ўшанда. — Қишлоғинг сени қандай бахтсиз ва майда одам қилиб қўйган бўлса, сен ҳам келгусида авлодларингни шундай бахтсиз ва майда шахсга айлантирасан!

— Сенга ҳам, фикрингга ҳам тупурдим! — тишларини гижирлатди Файбулла.

Кенжи жўрттага бир қадам ташлади. Қадам ташлагандаёқ ҳамла бўлишини жуда яхши билганди. ...Урди!

Файбулла чаққонлик билан пичоқ урди!

Қамалсам қамаламан, ҳеч бўлмаса бу йигит Муқаддасга уйланомайди, деб ўйлади.

Кенжи эса гавдасини хиёл четга олиб, билагидан тутишга улгурди, лекин пичоқ биқинини тилиб ўтди. Калла қўйиб, ўз навбатида тирсак билан жағига туширди. Файбулла ортига гандираклаб, йиқилди. Кейин қонаётган бурнини ушлаганча Қоронғи чорбоқ оралаб пастликка — сой бўйига қочди.

— Биқинни ейишга сал қолди-я, ярамас, — тўнғиллади Кенжи тилинган терисига боқаркан. — Майли, ҳечқиси йўқ, битиб кетади.

Телефонидан Гулжана опани топиб, қон юққан бошмалдоғи билан устидан босди. Антеннани кўрсатувчи белгилар тепароққа чиқишга ундади. Кенжи Қоронғи чорбоқдан юқорироққа — қабристон майдонига кўтарилганида, аёл гўшакни олди.

— Лақабимни қаёқдан билдингиз десам, Ҳасан

ака билан ош-қатиқ экансиз-да? — деди Кенжи.
— Айғоқчининг уйида яшаётганим тушимга ҳам кирмаганди, опа!

— Нималар деб валдираяпсан?

— Кенжи Ойна деб хабар юборибсиз, мени фақат Ҳасан газчи Кенжи Ойна деган.

— Оббо жинни-ей! Ҳасан газчи деган одамни танитайман! Ким сени «Кенжа Ойна» деган, сариқ чақалик ишим йўқ. Телефонингга яхшилаб қара, у ерда «Кенжи Айна» деб ёзганман. Телеграмдан японча ёзувли қабртошнинг суратини юбордингми? Юбординг. Тошдаги ёзув «Кенжи Айна», билдинг?! «Кенжи», — бу японча исм, «Айна» фамилияси. Опам япон тилини билишидан хабаринг бор, мана ёнимда ўтирибди. Японияга ҳам неча марта борган. Япон аскарининг қабри топилганини Япония элчихона-сига айтсинми?

Кенжа билдики, ҳаётда нимадир ўзгармоқда.

— Исми Кенжимикан? — сўради ишонқирмай.

— Ҳа, Кенжи. Бу исм япончада «иккинчи ўғил» деган маънони билдираркан. Сен эса Кенжақулсан, кичик боласан, энг кичиги.

— Лекин менинг акам бўлган, чақалоқлигида кўп турмай, вафот этиб кетган.

— Демак, сенга худо яшашга рухсат берган. Рухсат берилганки, тириксан. «Фейсбук»ка кир, расм қўйдик, кўрасан одамлар қандай шарҳлар ёзишаётганини. Буни японияликларга кўрсатиш керак, дейишяпти... Бўпти, ёнимда одамлар бор, бошқа пайт гаплашамиз. Тавбангга таянсанг, қайтиб келарсан. Сенга ошиқлар кўп экан. Уйлантириб қўямиз.

Кенжининг нигоҳи қабртошга тушди. Назарида қабртош янада оқариб кетгандек эди.

Тош қаршисига бориб, тиз чўкди.

— Салом, адаш, — деди Кенжи. — Эҳтимол, сен ях-

ши одам бўлгандирсан, ўзинг яшаган давринг уруш комига мажбуран ташлагандир, мени эса тинчлик қўйнига қўйиб юборишди. Командирим ҳам йўқ эди, мажбуриятим ҳам, давлат чақириғи ҳам... Урушдаги яхши йўл билан тинчликдаги ёмон йўл — бари бир хил манзил экан... Менда ҳам илож йўқ эди, аммо қайтдим... Яхшиликка қайтдим...

VI

Кўзимни бир зумга юмиб, стул суйанчигига елка ташладим. Қаршимда ўтирган нотовон йигит — Файбулла жамиятнинг қайси тоифасидан эканини кўриб турардим. Синфимиздаги ёмон болалар бизни чаласавод қилди, безорига айлантирди, сигарет чекишга, ароқ ичишга ўргатди, қишлоғим муҳити шунақа бадбин эди, деганида, янглишганди. У синфдош қизни — Муқаддасни севган, аниқроғи, кўнгли бўлган, аммо ўз ишқига ўзи ишонмаган эди. Шундай экан, унинг эзгуликка ишқи, виждонга ишқи, Яратганга ишқи, халқига ишқи — бари худди Муқаддасга бўлган ишқи каби заиф эди. Шунингдек, илм-фанга муҳаббати ҳам аро йўлда балчиққа ботиб, ўзида олға куч тополмагач, айбни бошқалардан, хусусан, безори синфдошлардан ахтарган эди. Буларнинг бари заиф феъли орқали намоён бўлса-да, аслида феълини ўзгартириш, ҳа, маълум бир фоизларгача ўзгартириш мумкин эди. Шерга айланмаса-да, бўридек яшарди. Аммо нега ўз катагида қичқирадиган жонсарақ хўрозча эди у? Ўзидан кучли Тўрабек кабилар Муқаддасга офиз солиб, илакишиб юрганида, миқ этолмади-ю мардикорликка келган етим йигит — Кенжи қобиқни ёриб чиққанида чидаёлмади. Ўзи ўша куни лицей саҳнасида роль ўйнамади, роль ўйнаб, мақсадига эришганлар гашини келтирди. Барчаси йиғилиб,

охир-оқибат Файбулланинг Қоронғи чорбоққа бориб, Кенжига пичоқ уришига олиб келди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўрадим меҳмондан. — Кенжини ўлдириб қўйдингми?

Файбулла ҳикоясини давом эттирди:

— Ҳаммаси кўз очиб-юмгунча содир бўлди. Кенжи зарбимни қайтариб, аввал ўхшатиб калла қўйди, сўнг тирсаги билан бир уриб ерга қулатди. Тажрибали эканини сезгандим, аммо ишонмагандим. Кўзимдан ўт чақнаб, бурнимдан қон кетаётганди. Овлоқ маконда иккимизни ажратиб қўядиган кимса йўқ. Тағин пичоғимни олиб, жаҳл устида ўзимни сўйиб ташламасин, деб қочдим. Қоронғи чорбоғдан чиқиб, сўқмоқ бўйлаб анча жойгача югуриб бордим. Кенжи мени қувмаётганига ишонч ҳосил қилгач, тўхтадим ва ювиндим. Кейин сойнинг нариги тарафидаги асфальт йўлга чиқиб, қабристонга қарадим. Кенжи Қоронғи чорбоғдан тепага чиқиб, солдатлардан қолган қабртош олдида чўккалаб ўтирганини кўрдим.

Асфальт йўлдан яна пастликка тушиб, қўлбола кўприкдан ўтдим-да, қабристон яқинидаги амакининг молхонаси орқасидаги тор йўлакдан тўғри қабристон дарвозасидан чиқдим. Велосипедимни олиб, уйга жўнадим.

«Ким билан уришдинг? Бетингга нима қилди?» — сўради айвонда чириган олмаларни тўғраётган онам.

«Ким билан уришаман?! Велосипеддан йиқилдим, эна», — дедим ичкарига шошилиб.

«Отанг Чустдан олиб келган пичоқни кўрмадингми?»

«Кўрмадим!» — зарда қилдим онамга.

Чоршанба куни лицейга бормасам, энг аввало, уйда онам шубҳаланарди. Ўлганимнинг кунидан дарсга жўнадим. Бугун қамоқда бўлишим керак эди.

Азамат ҚОРЖОВОВ

Омадим чопиб, Кенжини ўлдиролмадим. У, ҳатто, милицияга арз қилмаган эди.

Кимдандир калтак еганимни лицейдагилар билди, алдаёлмадим.

«Ҳеч кимга айтмасаларинг, ростини гапираман», — дедим жўраларимга.

Сўнгра Кенжи билан яккама-якка олишганимни кўшиб-чатиб сўзлаб бердим. Пичоқ ҳақида лом-им демардим. Дўстларим ҳайрон, Кенжи бир коса овқатга зор мардикор, ҳеч кими йўқ етим эмасми? Бу қишлоққа сифинди бўлса, қандай қилиб мени дўппослаши мумкин?

«У Муқаддаснинг бошини айлантириб юрибди, шунисига чидаёлмадим», — дедим аламдан бўзариб.

«А? Муқаддасни? — баттар ҳайратланишди улар. — Уша чувринди-я? Дабдаласини чиқариб уриш керак!»

«Қандай урасан? У гўрков-ку! Қабристонга ҳам қоровуллик қияпти», — эътироз билдирди бири.

«Сулайиш ака спирт сотади...»

«Вино ҳам, болалар!»

«Ичиб, уришамиз! Гўрковми, гассолми, бизга фарқи йўқ! Акамдан эшитдим, тоғдаги аммамларнинг тўйига бориб, ичиб маст бўлган экан, тўртта болани бир ўзи урибди».

«Бўпти, жўралар, — дедим мен. — Фақат бугунмас! Чунки юзимнинг кўкаргани кетиши керак. Бўлмаса, жанжални эшитган катталар юзи бугун кўкарган деб ўйлаб, «шунча жўранг билан бориб, қашқа бўлиб қайтдингми?» деб устимдан кулишади».

«Лицейни битирганимиздан сўнг қиламиз бу ишни! — таклиф ташлади тўдабошимиз. — Оз қолди! Ичганимизни, жанжаллашганимизни директорлар эшитгани билан ҳеч нарса қилолмайди! Чунки биз битирган бўламиз!»

Муштлашув куни, яъни қасос ортга сурилди.

Бир неча кундан сўнг Кенжи Қоронғи чорбоғни ўт-ўланлардан, чириган бутоқлардан тозалаб, симтўсиқларни тиклади. Юқори ҳудуддаги дала уватидан ўтган ариқдан ҳам сув келтирди. Энди ариқ суви қабристон четидан оқиб ўтиб, Қоронғи чорбоққа тушар, дарахтларнинг чанқоғини қондириб, сойга қуйиларди. Маҳмуд аканинг дўконда гапиришича, Кенжи у ер яна бузуқчилик уясига айланмаслиги учун дастлаб сой бўйидаги эшикни симтўсиқ билан бутунлай ёпиб ташламоқчи бўлибди. Ким боққа киришни ихтиёр этса, қабристон оралаб ўтармиш. Бироқ ҳеч ким кундуз ҳам боққа кирмай қўяди ва «Кенжининг равзаси» унутилади. Аксинча, сой томондан йўлни очиб қўйса, кечаси яна ароқхўрлар, нашавандлар, хиёнатчи эркаклар, ошиқ-маъшуқлар келиши мумкин экан. Бизга ўхшаганлар-ку тайёр боғнинг норасмий эгалари бўламиз-қўямиз.

«Э, шу тентакка тушунмадим тушунмадим-да, — деди дўкондаги мастлардан бири. — Томи кетиб, боши айланиб қолганми, нега бунча қабристонга ёпишиб олди? Бир қарасанг, туппа-тузук болага ўхшайди, бир қарасанг, ўзининг фойдасини билмайдиганга. Биз барибир бораверамиз, тиканли сим қўйса ҳам. Энди-и, «маёвка» қиладиган бошқа жой ҳам қолмади-да».

Мастнинг гапида жон бор эди: ёмонга тўсиқ йўқ. Маҳмуд ака сой томондаги симёғочга прожектор ўрнатишни таклиф қилибди, лекин Кенжи бошқа бир фикрда тўхталибди. У Ҳозтепа қишлоғига панд-насиҳат қилиш — энг яхши йўл деб топибди. «Прожектор нури билан ҳам, симтўсиқ билан ҳам тўхтатиб бўлмайди», деганмиш.

«Сўнгги кўнғироқ» куни одми қора шим, оқ кўйлак кийган, бошига дўппи кўндирган Кенжи лицейга келиб, директор билан гаплашгач, сўзга чиқди.

«Мен, — деди у микрофон тутиб, юзлаб ўқувчилар сафига кўз югуртираркан, — қишлоғингиз қабристонида гўрковман, сизлар «Қоронғи чорбоғ» деб атайдиган боққа қоровуллик ҳам қилаётганимдан хабардорсиз. Кўпчилигингиз «Нега бу йигит шунақа паст ишни танлади экан?» деб ўйлаётгандирсиз? Биласизларми, шаҳарда тупроқнинг кичик зарраси ҳам кийимга тегмайдиган озода бинода ишлардим. Аввалги иш жойимни кўрсангиз, оғзингиз очилиб қоларди, ҳечам кетгингиз келмасди. Айниқса, сиз — ёшларнинг кўпчилигингиз қизиқиб қолардингиз. Аммо мен у ердан кетдим. Нима учун? Чунки атрофимда ўликлар эмас, тириклар, тирик бўлганда ҳам, ажабтовур «тириклар» жуда кўп эди. Кўпчилигини маънавий жиҳатдан тирик деб бўлмасди, аллақачон руҳи ўлган одамлар эди. Мен ҳам уларга қўшилиб ўлиб бораётгандим. Нимадир мени қийнарди. Ҳаёт кўзимга зерикарли, файзсиз кўринарди. Қишлоқларингизга бош олиб келиб, энг оддий ишларни ҳам қилиб юрдим. Биринчи марта қабр қазиганимда, ҳаммаси ўзгариб кетди. Ҳалол яшашни истадим ва мана кўриб турибсизлар, тирикман. Ҳа, мен энди маънан тирикман. Кимки ёлғондан кўрқмаса, виждонни, имонни билмаса, у секин-аста ўлиб борар экан. Руҳи ўлган ёки руҳи мажруҳ одам хоҳласа ичади, хоҳласа чекади, хоҳласа бошқача кайф-сафо қилади. Унда лафз бўлмайди, унда виждон, ор-номус, Худодан кўрқиш, катталарни ҳурмат қилиш бўлмайди. Ҳатто, бу дунёдан ўтиб кетганларнинг ҳам ҳурматини бажо келтирмайди. Мен ўйлагандимки, Қоронғи чорбоғ билан қабристонни обод қилишимга қишлоқ ёшлари, ўзимнинг тенгқурларим қараб турмайди, ёрдамлашади, ахир уларнинг ота-боболари, устозлари, қавму қариндошлари, дўстлари ётибди у

ерда. Йўқ, чучварани хом санаган эканман. Улар ҳашарни мажбурий меҳнат, ободончиликни биров қилиб бериши керак деб ўйлашаркан. Ўзи тоза-озода қилмаган жойни булғаши эса ақлга сиғмайдиган иш! Бу билан мен ишларимни миннат қилаётганим йўқ. Лицейга келишимдан мақсадим — Қоронғи чорбоғ масаласи. Унинг сой томондан кириш қисмини ёпиб ташлаш, кечаси боққа кирадиган айрим кимсаларни кўриш учун прожектор ўрнатиш — буларнинг бари менга ёқмади. Нима учун боғни қаттиқ қўриқлаш керак? Кимлардан қўриқлаш керак? Аксинча, ҳамма эшикларни очиб қўйиб, одамларнинг юрагидаги ёмонлик эшигини ёпиш тўғри бўлмайдами?! Мен шаҳарда ишлаган жойни айримлар «бузғунчилик уяси» деб аташарди. Бироқ бундай аташ нотўғри эканига Фозтепага келиб амин бўлдим. Бузғунчилар бор экан, нафақат мен аввал ишлаган жой, ҳатто қабристон биқинидаги боғ ҳам бузғунчилар маконига айланиши мумкин. Эшитишимча, туман марказидан ҳам кечаси кимлардир келиб, Қоронғи чорбоғда кай-сафо қилиб кетишармиш. Уларга ким ўргатган Қоронғи чорбоғ шунақа макон деб? Шу қишлоқ одамлари, албатта. Ҳа, бегоналар эмас. Сиз ватанингизни қандай кўз билан кўриб, қандай маконга айлантирсангиз, бегоналар ҳам шундай кўз билан кўриб, шундай маконга айлантиришади. Сизларга таклифим, ҳурматли битирувчилар, бундан кейин Қоронғи чорбоғни жаннатнинг бир парчаси деб қаранг! У ерга бекиниб сигарет чекиш, ошиқ-маъшуклар учрашиши, кап-катта одамларнинг дарахтлар соясида ўтириб, пиво ичиши, сигарет чекиши, атрофни писта пўчоқларию сигарет қолдиқларига, шиша идишлару бошқа алламбало нарсаларга тўлдириб, чиқиндихонага айлантириб юбориш инсон боласига ярашмайди. Боғ оралаб

озроқ тепага кўтарилсангиз, ўликлар шахрига чиқилади. Наҳотки, қабрларнинг ҳурмати бўлмаса?! Мен кетаман. Эртага бўлмаса индин бу ерларни тарк этаман. Боғингизни ҳам, қабристонингизни ҳам сизларга топшираман. Ҳамма мени тушунди деб ўйлайман. Бирингиз ёмон бўлсангиз, иккинчингиз яхши бўлинг!

Шундан сўнг Кенжи тантанавор нутқини якунлаб, барчамиз билан хайрлашди-да, даврани ташлаб чиқиб кетди. Бундай нутқини тўйда ҳам айтди, маҳалла йиғилишида ҳам.

Биз эса...

Лицейни тугатиб, уни калтаклаш учун бир тўда бўлиб Қоронғи чорбоққа бордик. Боришдан аввал виждонимизни ўлдириш учун Сулайиш аканикига кириб, уйи орқасидаги тераклар орасида ичдик. Бу пайтда бошқа қишлоқлардаги тенгқурларимиз университетларга ҳужжат топшириш ташвиши билан юрганди.

Кенжини қабристонда ушлашимиз керак эди. Асфальт йўлдан қарасак, Кенжи қабристонда юрибди. Биз сўқмоқдан сой бўйига югуриб тушиб, кўприкдан ўтиб, Қоронғи чорбоғ эшигига етдик. Дўстларим боғда кутиб турадиган, мен Кенжини чақириб келадиган бўлдим. Боғ оралаб тепага кўтарилдим ва қабристон майдонига чиқдим. Қарасам, аллақаяқдан Аҳмадқулов пайдо бўлиб қолибди.

«Муқаддас билан гаплашма деганмидим?! — ўшқирди у. — Дегандим! Кеча Тошкентга кетишдан аввал ҳам сен билан гаплашиб турганини кўрганлар бор! Муқаддас холасининг қайнисиникида квартирада туриб, ўқишга тайёрланиши керак эди. Ҳаммасини гаплашиб қўйгандим. Бугун кўнғироқ қиляптики, у мустақил ҳаёт кечирмоқчи эмиш! Узи уй топганмиш! Унга сен уй топиб берганмишсан!»

Аҳмадқуловнинг кўзи менга тушиб, қаҳрини сочди:

«Ҳа! Нега серрайиб турибсан?! Нимага келдинг?»

Мен гапиришга оғиз жуфтлаган эдим, қабристонга элтувчи йўлда машиналар кўринди. Иккитаси хорижий русумдаги «жип» эди, олдиндагиси милиция машинаси.

Машинадан тушганлар орасида маҳалла раиси, фотоаппарат тутган журналистлар, шунингдек, кичик оқиш шляпа кийган японлар бор эди. Бунақа бўлишини кутмаган эдим. Ортимга қайтиб, Қоронғи чорбоққа тушдим. Кенжини дўппослаш режамиз барбод бўлгач, биз дарахт шоҳларини синдириб, pista пўчоқларини ташлаб, уй-уйимизга қайтдик.

Ўша куни эшитдик, Муқаддас Кенжи Тошкентдан топган ижара уйга жойлашиб, бобосидан мустақил равишда ҳаёт бошлабди. Хуқуқшунослик институтига эмас, Театр институтига ҳужжат топширибди.

Яна бир ҳайратланарли воқеа: японлар Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг бедарак йўқолган аскар — Кенжи Аинанинг қабрини топишда ёрдам бергани ва унинг қабрини обод қилгани учун Кенжақулга мукофот пул беришибди. Бу пулга у уйланиши ва машина ҳам олиши мумкин экан...

Ғайбулла чуқур тин олиб, деворга суянди.

— Демак, иккиси... Кенжи билан Муқаддас топишибди-да? — сўрадим мен Ғайбулладан.

— Йўқ, Кенжи... Кенжақул уйланмади... — мингиллади Ғайбулла деразадан мўралаб. — У ҳув ана... пастдаги ошхонада официантлик қилиб юрибди. Муқаддас эса кеча ўқишга ўтди... имтиҳонининг жавоби чиқибди... Мен Кенжидек бўлмоқчиман... Номим йигит, холос... Ичим тутуруқсиз, ичим номард, ифлос, қўрқоқ, иккиюзламачи...

Азамат ҚОРЖОВОВ

Ғайбуллани эргаштириб, пастга тушдим. Ошхонада бир-икки кўзим тушган қийиқ кўз, хушмуомалали йигит Ғайбулла сўзлаб берган ҳикоядаги Кенжи экани мени ҳайрон қолдирди. Ёнгинамизда шунақа афсонавий йигит яшар экан, билмаган эканман.

Кенжи оқ пешбанд тутиб, патнис кўтарганча бизнинг олдимизга келди. Аввал салом берди, кейин Ғайбуллани таниб, жилмайиб қўйди-да, сўради:

– Нима буюрасизлар?

Мен айтдим. Ерга қараб ўтирган Ғайбулла бирдан ўрнидан туриб, Кенжини қучоқлаб олди-да, йиглаб юборди.

– Кечиринг мени, Кенжақул ака... Сиз... сиз мард йигитсиз... Биз номардларни кечиринг... Иложи бўлса, шогирдликка олинг... Ўтиниб сўрайман...

Кенжи яна жилмайди.

VII

Ўшанда Ҳасан газчи сингисининг уйида бир қиз яшаётганини эшитгач, Кенжига қўнғироқ қилди.

– Қушчани ўғирлаб келдингми?

– Сал бошқачароқ бўлди, – деди Кенжи. – Борганда гаплашамиз, ака.

– Қанақа «сал бошқачароқ»?

– Муқаддас энди менинг синглим. Биз ака-сингил тутиндик.

– Нима? Шартномани буздингми, Кенжи?

– У энди Аҳмадқуловнинг йўриғи билан яшамайди. Ўқишга киради, талабалар ётоқхонасига кўчиб ўтади, ким билан аҳдлашса, ўшанга турмушга чиқади. Шунинг ўзи душманингизга жазо эмасми? Худога ишонаман дейсизу, қасосни ўйлайсизми? Қолаверса, қиз бобосининг қилмиши учун жавобгар эмас.

– Бушсан, Кенжи! Мен бошқа йигит билан шартнома тузаман!

Ўшанда Кенжи Фозтепа қишлоғи қабристонини ҳам, Қоронғи чорбоғни ҳам ташлаб, таксига ўтирди-да, Тошкентга ўқдек учди. Муқаддасга қўнғироқ қилиб, эшикни ҳеч кимга очмасликни буюрди.

У эплади.

У қизни қутқарди.

У японлар берган пулни фақат яхши инсонларга сарфлашни ният қилиб, ўзи бир ошхонага оддий официант бўлиб ишга кирди.

Муқаддас ўқишга ўтгач, Кенжини ахтариб келибди ва саҳнада гўрков ролини ўйнашни таклиф этибди.

– Менинг ролим ҳали олдинда, – деб жавоб берибди Кенжи қўз қисиб. – Сизга эса, синглим, ўқиш ва ишларингизда омад тилайман.

Улар ака-сингилдек хайрлашибдилар.

МУНДАРИЖА

Меросхўр	3
Қоронғи чорбоғ	168

Адабий-бадиий нашр

Азамат ҚОРЖОВОВ

МЕРОСХЎР

Қиссалар

Муҳаррир: *О. Қанаев*
Тех.муҳаррир: *Р. Ташматов*
Дизайнер: *Ш. Суюнов*
Мусахҳиҳ: *М. Холиқова*
Саҳифаловчи: *Г. Курбанбаева*

Нашриёт лицензияси: АІ №270

Босишга 04.01.2019 йилда берилди. Қоғоз бичими 60x84 1/16

“Virtec Times UZ” гарнитурасида офсет усулда босилди.

Нашр босма табоғи 16,0 Адади 4000 Букортма №87

«IJOD-PRESS» нашриётида нашрга тайёрланди.

«Dizayn-Print» МЧЖ ЎИЧК босмаҳонасида чоп этилди.

100054. Тошкент шаҳри, Чўпон ота кучаси, 28-а уй.

Телефон: (371) 273-19-51

Факс: (371) 273-19-50

Email: book@ijodpress.uz

www.IjodPress.uz